

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
MA studij, Odsjek za komunikologiju

Završni-magistarski rad:
NEZAVISNOST MEDIJA U TRANZICIJSKOJ BIH OD 1995-2017.
GODINE

Kandidat
Ajdin Kamber
Broj indeksa: 824 / II K

Mentorica
prof. dr. Fahira Čengić Fejzić

Sarajevo, april 2019. godine

Sadržaj

I UVOD.....	4
II METODOLOŠKI OKVIR	5
1. PREDMET I PROBLEM ISTRAŽIVANJA.....	5
Problem istraživanja.....	5
Predmet istraživanja.....	6
2. NAUČNI I DRUŠTVENI CILJEVI	7
3. HIPOTEZE I INDIKATORI	9
4. NAUČNI PRISTUP-PARADIGME I METODE ISTRAŽIVANJA	10
5. NAUČNA I DRUŠTVENA OPRAVDANOST ISTRAŽIVANJA	12
6. OSNOVNI KATEGORIJSKI POJMOVI	12
III SAZNANJA O PREDMETU ISTRAŽIVANJA.....	23
1. Naučno verifikovana saznanja.....	23
2. Fundamentalna pitanja koja proizilaze iz predmeta istraživanja.....	23
3. Mogući odgovori:	24
4. Struktura rada	25
IV TEORIJSKO-ANALITIČKI I EMPIRIJSKI PRISTUP.....	25
IV 1. Nezavisnost medija na udaru zavisnih i nedemokratskih režima.....	26
1.1. Zavisna društva produkuju i preferišu zavisne medije.....	26
1.2. Nedemokratičnost društva uzrokuje nedemokratičnost i neprofesionalnost medija	33
1.3. Rezime.....	38
IV 2. Nezavisnost bh. medija na talasima prenatlaženog globalizma.....	39
2.1. Globalizam kao progres	39
2.2. Globalizam kao opasnost	46
2.3. Rezime.....	52
IV 3. (Ne)zavisno bh. društvo kao pretpostavka (ne)zavisnih bh. medija.....	53
3.1. Tranzicija kao prevladavanje zavisnosti društava i medija	53
3.2. Tranzicija kao težnja nezavisnom, demokratskom društvu i slobodnim medijima.....	59
3.3. Rezime.....	68
IV 4. Tranzicija je sveobuhvatan proces bh. društva.....	68
4.1. Tranzicijska BiH podrazumijeva i tranzicijske medije	68
4.2. Tranzicija i transformacija	74

4.3. Bh. mediji na valovima tranzicije i transformacije	75
4.4. Rezime.....	79
IV 5. Tranzicija bh. društva i medija je put, demokratija cilj.....	80
5.1. Podijeljenost BiH rezultira podijeljenošću bh.medija.....	80
5.2. Nužnost reintegracije bh. društva i globalizacije bh. medija	84
5.3. Rezime.....	88
IV 6. Demokratizacija bh. društva pretpostavlja i demokratizaciju bh. medija	88
6.1. Demokratizacije i nezavisnosti bh. medija nema bez demokratizacije bh. društva	88
6.2. Demokratizacija i nezavisnost bh. medija doprinosi daljoj demokratizaciji bh. društva	96
6.3. Rezime.....	106
V REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA	107
V 1. Analiza anketnih ispitivanja	107
V 2. Kvanitativna analiza	108
V 3. Kvalitativna analiza	113
V 4. Mediji o medijima.....	117
V 5. Rezime	120
VI ZAKLJUČNO RAZMATRANJE	122
VII LITERATURA I DRUGI IZVORI:	127
VIII POPIS TABELA, GRAFIKONA I SLIKA... ..	130

I UVOD

Bosna i Hercegovina, kao i države iz njenog okruženja karakteristične su kao zemlje koje su na putu tranzicije i transformacije. Bez obzira na solidan opus literature i drugih izvora na ovu temu, s obzirom na relativno kratak period tranzicije u BiH, ova problematika se iznova nameće kao izuzetno aktuelna i zanimljiva za dodatna istraživanja i analize. Otud i ovaj rad, u kojem, zbog širine materije, neće biti detaljnog osvrtanja na sve segmente tranzicije i transformacije BiH i zemalja u okruženju. Težište će biti na sagledavanju stepena, karaktera i značaja nezavisnosti medija u tranzicijskoj BiH, komparirajući ih sa nekim istraživanjima u zemljama okruženja, te na ulozi medija u demokratizaciji tranzicijskog bosanskohercegovačkog društva i tranzicijskog društva na nezavisnost i profesionalnost medija u BiH.

Polazna osnova će biti dosadašnja dostupna teorijska spoznaja, vlastito saznanje i iskustavo, te rezultati empirijskih istraživanja provedenih u tu svrhu. Dosadašnja teorijska saznanja o nezavisnosti medija u tranzicijskoj BiH biti će analizirana za period od 1995-2017. godine (postdejtonska BiH), dok će empirijsko istraživanje biti provedeno u periodu januar-februar 2017. godine, uz korištenje i vlastitog saznanja i iskustva za oba perioda.

Potreba za komunikacijom postoji otkad postoji ljudsko društvo i različiti su vidovi komunikacije između ljudi, te pojedinih dijelova društva. Komunikacije među ljudima postoje od njihova postanka, kako verbalne, tako i neverbalne, kako direktne, tako i posredne, a vremenom i medijske uz nemedijske, slobodne i manje slobodne, ograničene i neograničene, evolutivne, revolucionarne, transformacijske, tranzicijske, ideološke, neideološke, religijske, sekularne... Kako se vremenom društvo razvijalo i transformisalo iz jednog oblika u drugi, transformacija i tranzicija su zahvatale i sve njegove segmente, pa tako i načine i tehnike komuniciranja, među kojima i medijskog, od prvih oblika štampanih medija, preko elektronskih do najmodernijih informatičkih/internet medija.

Mediji tranzicijskog bosanskohercegovačkog društva kao naučni problem ovog rada su sve uočljiviji, kako zbog sve veće ekspanzije njihovog razvitka po oslobađanju državnosocijalističkih, jednopartijskih i drugih režimskih stega, tako i zbog, nerijetko i pretjerane imitacije razvijenih zemalja zapada čime gube na autentičnosti i regionalnoj originalnosti, tradicionalnosti i autohtonosti. Dakle, ni globalizacija uopće, pa ni medijska, nije poželjna u svakom obliku i po svaku cijenu, pogotovo ne za male zemlje, poput Bosne i Hercegovine. Pogotovo ako su mediji pod pritiskom vladajućih oligarhija duboko

ukorijenjenih u tranziciona društva, koje ih nastoje pretvoriti u svoja stranačko-nacionalna, lokalpatriotska ili neka druga uskointeresna glasnogovorništva, čega u svim zemljama tranzicije još uvijek ima, pa tako i u BiH.

II METODOLOŠKI OKVIR

1. PREDMET I PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja

Naučni problem na kojem će se zasnivati i iz kojeg će izrasti ovaj rad su mediji u tranzicijskoj, postdejtonskoj BiH. Problem je uočen i formulisan na bazi raspoložive teorije, stvarnosti, literature i drugih odgovarajućih izvora. Uočiti problematiku medija u tranzicijskoj BiH, slično kao i u zemljama okruženja i precizno je formulirati, kao i njihov međusobni odnos i utjecaj medija na navedena društva i javno mnijenje, kao i obrnuto, nije u cjelosti moguće bez razmatranja i problematike karaktera društava u tranziciji, javnog mnijenja, transformacije, demokratizacije, (ne)zavisnosti medija i građana, promocije slobodnih, nezavisnih i profesionalnih medija i političko-vlasničko-redakcijske uređivačke politike i cenzure. Međutim, centralni problem je nezavisnost medija u tranzicijskoj BiH koji će biti empirijski i istraženi.

Zahvaljujući brojnim naslovima izdavačkih kuća širom svijeta, ali i kod nas, o problemu medija i tranzicijskih društava ima dosta pisanih, elektronskih i drugih izvora. U porastu je i broj užitih, specijalističkih izučavanja ove problematike, na kojoj svakako valja dalje raditi, što je svrha i ovoga rada.

Potreba za prenošenjem raznovrsnih poruka, među kojima i medijskih, s ciljem da se ljudi obavijeste i pridobiju za odgovarajuću poruku ili informaciju te njene sadržaje i inicijative, postojala je oduvijek i uvijek će postojati, dok je čovjeka. To posebno vrijedi za moderne medije koji ubrzano preuzimaju dominaciju nad klasičnima, pogotovo s obzirom na sredstva i tehnike medijskog komuniciranja. Došavši u situaciju da skoro svako dijete ima džepni računar (pametni telefon) i dostupnost društvenim mrežama, te da je među ljudima sve manje žive, prisne, neposredne komunikacije licem u lice, a sve više vještačke putem SMS-poruka, prepiskama na društvenim mrežama i drugim komunikacijskim platformama i programima (skype, viber, facebook, hangout...) postoje i bojazni od robotizacije i potpune kontrole čovjeka iz određenih centara moći, pa i metodama biokontrole, ako se pokaže neizbježnim, a

koja bi bila u službi opće mobilizacije i unifikacije ljudskog mišljenja i totalne globalizacije, što bi bila smrt čovjeka kao čovjeka, odnosno njegove generičke biti.

Predmet istraživanja

Predmet ovoga rada je upravo usmjeren na navedene probleme, preciznije, na nezavisnosti medija u tranzicijskim društvima, prvenstveno u BiH, povlačeći paralelu sa sličnim zemljama okruženja, a na osnovu drugih dostupnih istraživanja. Da bismo odredili koliko su mediji bitni, katkad ključni, za društva u tranziciji i transformaciji kao i koliko su navedena tranzicijska društva nezavisna i demokratska i kao takva presudna za razvoj slobodnih i profesionalnih medija, nužno je prvo da se pojmovno odrede. U tom smislu nužno je pojmovno odrediti i srodne pojmove, poput publiciteta, javnog mnijenja, sredstava masovnog komuniciranja, kao i sredstava i tehnika za njihovu proizvodnju i prenošenje do recipienta (konzumenta). To je neophodno da bismo uz precizno postavljene ciljeve istraživanja i valjane hipoteze, analizu i operacionalizaciju, nakon provedenog istraživanja, a primjenom odgovarajućih metoda, došli do valjanih potvrda hipoteza, odnosno do valjanih zaključaka. Poseban naglasak biti će stavljen na medije u tranzicijskoj BiH.

Uslovi koji doprinose postojanju ovog problema su: nezavisnost i zavisnost bosanskohercegovačkih medija, njihov profesionalizam i neprofesionalizam, obrazovanost i neobrazovanost novinara, kršenje etičkih kodeksa, (ne)ustupanje i zloupotreba medijskog prostora, zanemarivanje važnih i prenamaglašavanje nebitnih vijesti, uticaj političkih i ekonomskih sila na rad bh. medija, kako lokalnih i regionalnih, tako i globalnih.

Subjekti pomoću kojih ćemo doći do određenih saznanja su mediji u Bosni i Hercegovini, s posebnim akcentom na one koji će biti predmetom empirijskog istraživanja. Analizom sadržaja i empirijskih rezultata istraživanja utvrdit ćemo stepen (ne)zavisnosti i demokratičnosti medija u tranzicijskoj BiH i njihov međusobni odnos i perspektive.

Motivi, interesi i ciljevi koji su bili razlogom izbora teme su još uveliko zavisni mediji u tranzicijskoj BiH koji kao takvi ne mogu doprinijeti značajnijoj demokratizaciji cjelokupnog društva i istinskoj informiranosti kao kada bi bili nezavisniji, kako od lokalnih i državnih moćnika, tako i od sveopće globalizacije koja je svojevrsna nova stega medijskih sloboda.

Aktivnosti koje se ispostavljaju kao problem jesu (ne)profesionalno izvještavanje medija, (zlo)upotreba bh. medijskog prostora, uticaj vladajućih sila na objavljivanje tačnih informacija. Česta prisutnost senzacionalizma skreće pažnju javnosti sa važnih događaja na

nevažne i time se oduzima pravo javnosti da sazna tačne informacije koje se tiču sredine u kojoj žive. Dakle, samim senzacionalizmom i uskraćivanjem javnosti od važnih tema, te sugestivnim i pokroviteljskim djelovanjem finansijera bh. medija (domaćih i stranih) dovode se u pitanje medijski profesionalizam i (ne)zavisnost bh medija, od kojih uveliko zavisi i stepen (ne)zavisnosti našeg društva.

Metode, sredstva i efekti jesu medijsko fabrikovanje i preusmjeravanje pažnje, propaganda, senzacionalizam, regionalizam, globalizam, slabiji feedback (povratna informacija), niži stepen nezavisnosti i profesionalnosti medija u BiH, a time i niži stepen demokratičnosti čitavog društva. Efekti su šarolike i nerijetko nerelevantne informacije jer, uz daytonsku BiH, svaki kanton, svaki entitet i Distrikt Brčko ima svoju medijsku istinu, pa rascjepkana medijska stvarnost neodoljivo podsjeća na istu takvu državu i obratno.

Vremensko određenje predmeta: Rad obuhvata praćenje razvoja i analizu medija tranzicione Bosne i Hercegovine, te dijelom sličnih tranzicijskih zemalja okruženja u istraživanom periodu od 1995-2017.godine, a u empirijskom dijelu u periodu januar-februar 2017.godine.

Prostorno određenje predmeta istraživanja obuhvata istraživanje medija u BiH.

Disciplinarno određenje predmeta istraživanja: Naučne discipline koje će biti korištene u ovom istraživanju su komunikologija, historija, etika, politologija, socijalna psihologija i sociologija. Do ključnih saznanja doći ćemo putem komunikologije, čije metode istraživanja predstavljaju primarne informacije prilikom rješavanja problema. Historija je neophodna za ovaj rad jer je i sama tema dijelom historijskog karaktera. Etiku ćemo koristiti prilikom ukazivanja na kršenje etičkih kodeksa u medijskom izvještavanju, a politologiju, sociologiju i socijalnu psihologiju kako bi smo utvrdili određene pritiske političkih sila na javnost posredstvom medija.

2. NAUČNI I DRUŠTVENI CILJEVI

Naučni ciljevi istraživanja proizilaze iz prethodno formulisanih naučnih problema i predmeta istraživanja. Glavni ciljevi istraživanja su spoznati značaj i suštinu medija i njihovu ulogu u tranzicijskoj BiH, ali i dijelom u zemljama okruženja, kao i spoznati značaj karaktera pojedinih društava, a posebno pojedinih segmenata bosanskohercegovačkog društva na (ne)zavisnost medija i medijskih subjekata. Svaki od postavljenih glavnih ciljeva ima svoje

sporedne ciljeve kojima se detaljizira ukupna problematika vezana za postavljene glavne ciljeve rada.

Društveni ciljevi: Rad, uz naučni, ima i društveni cilj koji se sastoji u nastojanju da se doprinese široj naučnoj spoznaji iz oblasti (ne)zavisnosti medija u tranzicijskim društvima, s posebnim osvrtom na BiH, te boljoj informisanosti društva o ovoj važnoj problematici koja ima tendenciju sve brže i svestranije tranzicije i širenja.

Prostor istraživanja

Fizički prostor istraživanja u ovom radu je u određenim segmentima zapravo čitavi svijet kao globalna medijska i tranzicijska scena, a preciznije postdejtonska BiH kao tranziciona zemlja, okružena sličnima sebi. Društveni prostor istraživanja su određeni društveno-politički i medijski nivoi vezani za predmet istraživanja i temu rada, te odgovarajući društveni slojevi, istraživani pravni subjekti i građani kao pojedinci, prvenstveno u BiH.

Vrijeme istraživanja se odnosi na period od 1995-2017.godine, a empirijski dio na period januar-februar, 2017.godine.

Jedinica istraživanja su bosanskohercegovački mediji i tranzicijska BiH u usporedbi sa zemljama okruženja, zatim sredstva i tehnike kojima se prenose medijske poruke do recipienata (konzumenta), te anketirani građani za istraživački dio rada.

Jedinice obavještenja su raspoloživi pisani naučni radovi, dostupni naučni radovi u elektronskoj i drugoj adekvatnoj formi na ovu temu, vlastita iskustva i iskustva drugih lica vezana za temu rada.

Naučna tipologizacija i klasifikacija je povezana sa naučnom deskripcijom, jer ih možemo dovesti u vezu tek kada saznamo osobine elemenata. Praćenjem bosanskohercegovačkih medija, anketiranjem građana i medijskih subjekata, te praćenjem ocjena stepena (ne)zavisnosti medija i njihovom komparacijom sa nezavisnošću i profesionalnošću medija tranzicijskih zemalja u okruženju, možemo odrediti nezavisnost i profesionalnost medija u tranzicijskoj BiH.

3. HIPOTEZE I INDIKATORI

Generalna hipoteza: Nezavisnost medija u tranzicijskoj Bosni i Hercegovini u značajnoj mjeri zavisi od stepena nezavisnosti i demokratije cjelokupnog bosanskohercegovačkog društva, ali i bližeg i globalnog okruženja

Indikatori:

Sistem varijabli-promjenljivih obilježja istraživanih pojava i procesa (kvantitativne, kvalitativne, zavisne, nezavisne, bipolarne, unipolarne...): mediji, tranzicijska BiH, tranzicijske zemlje okruženja...

Sistem indikatora-pokazatelja (pouzdanih, nepouzdanih, valjanih, nevaljanih, jednoznačnih, preciznih, reprezentativnih...): nezavisnost, zavisnost, tranzicija, transformacija, demokratizacija, balkanizacija, komercijalizacija, nacionalizacija, tajkunizacija, regionalizacija, globalizacija...bh. društva i bh. medija.

Razrađujuća/Posebna hipoteza 1: Nezavisnost medija je na udaru zavisnih i nedemokratskih režima

Ph1: Zavisna društva produkuju i preferišu zavisne medije

Ph2: Nedemokracičnost društva uzrokuje nedemokracičnost i neprofesionalnost medija

Razrađujuća/Posebna hipoteza 2: Nezavisnost bosanskohercegovačkih medija na talasima prenaplašenog globalizma

Ph1: Globalizam kao progres

Ph2: Globalizam kao opasnost

Razrađujuća/Posebna hipoteza 3: (Ne)zavisno bh. društvo je pretpostavka (ne)zavisnih bh. medija

Ph1: Tranzicija kao prevladavanje zavisnosti društava i medija

Ph2: Tranzicija kao težnja nezavisnom, demokratskom društvu i slobodnim medijima

Razrađujuća/Posebna hipoteza 4: Tranzicija je sveobuhvatan proces bh. društva

Ph1: Tranzicijska BiH podrazumijeva i tranzicijske medije

Ph2: Tranzicija i transformacija

Ph3: Bosanskohercegovački mediji na valovima tranzicije i transformacije

Razrađujuća/Posebna hipoteza 5: Tranzicija bh. društva i medija je put, demokratija cilj

Ph1: Podijeljenost BiH rezultira podijeljenošću bh. medija

Ph2: Nužnost reintegracije bh. društva i globalizacije bh. medija

Razrađujuća/Posebna hipoteza 6: Demokratizacija bh. društva pretpostavlja i demokratizaciju bh. medija

Ph1: Demokratizacije i nezavisnosti bosanskohercegovačkih medija nema bez demokratizacije bh društva

Ph2: Demokratizacija i nezavisnost bosanskohercegovačkih medija doprinosi daljoj demokratizaciji bh društva

4. NAUČNI PRISTUP-PARADIGME I METODE ISTRAŽIVANJA

Naučno istraživanje podrazumijeva odgovarajući naučni pristup koji se sastoji od teorijskog i praktičnog dijela. Teorijski dio je opus koji nam je već poznat o određenom problemu, u našem slučaju o problemu nezavisnih medija u tranzicijskim društvima, prvenstveno u postdejtonskoj BiH. U praktičnom dijelu nastojati će se doći do zaključka o stepenu nezavisnosti medija u tranzicijskoj BiH i njihovoj međuzavisnosti i perspektivi.

U postupku provjere hipoteza u ovom radu primjenjivat će se kombinacija više naučnih metoda i tehnika prikupljanja podataka. U dokazivanju postavljene generalne hipoteze planirana je primjena slijedećih naučnih metoda: posmatranje (direktno, indirektno, pojedinačno i masovno), anketa/intervju, komparativna metoda, deskriptivna metoda, statistička metoda, metoda analize sadržaja, metoda sinteze, metoda kompilacije, metode indukcije i dedukcije.

Metoda analize, sinteze, indukcije i dedukcije će se posebno koristiti prilikom formulisanja zakona i provjeravanja istih. Po potrebi, ali manje od ostalih, koristiti će se i druge metode (monografska, sociometrijska, historijska, logička...)

Deskriptivna metoda, metoda posmatranja, komparativna i analiza sadržaja će se uglavnom primjenjivati u teorijskom dijelu za definisanje i objašnjavanje suštine, značaja i uloge nezavisnih medija u tranzicijskoj BiH i zemljama okruženja. U tu svrhu u planu je obuhvatiti što širi spisak adekvatnih teorijskih i drugih raspoloživih izvora.

Metoda ankete/intervjua će poslužiti za empirijsko istraživanje medija u tranzicijskoj BiH, te za komparativnu analizu, odnosno, usporedbu s dostupnim sličnim rezultatima istraživanja u zemljama okruženja. Metoda sinteze će se koristiti i u teorijskom i u empirijskom dijelu, a posebno u završnom poglavlju u kojemu objedinjavanje dobijenih rezultata istraživanja treba da omogući potvrđivanje ili odbacivanje postavljenih hipoteza. Metode indukcije i dedukcije će se upotrijebiti kroz cijeli rad, a posebno u dijelovima u kojima se iznose iskustva drugih relevantnih istraživanja na osnovu kojih se mogu izvući zaključci relevantni za naše istraživanje. Komparativna metoda će se koristiti u svim slučajevima poređenja jedne pojave sa drugom, a statistička naročito u empirijskom dijelu rada, radi obrade i usporedbe dobivenih rezultata sa rezultatima drugih istraživanja.

Komparativna metoda je zapravo postupak uspoređivanja istih ili srodnih pojava ili utvrđivanja njihove sličnosti u ponašanju i intenzitetu, te razlika među njima. Ova metoda će se koristiti kako bi se uporedila saznanja do kojih se došlo u istraživanju nezavisnosti medija u tranzicijskoj BiH, kao i u usporedbeni sa saznanjima i istraživanjima na ovu temu obavljenim u zemljama u okruženju

Posmatranje kao metoda je među prvima koje će biti korištene na način da se vlastitim, direktnim, ili indirektnim posmatranjem, upoznajemo sa određenim problemom, u ovom slučaju s problemom (ne)zavisnih medija u tranzicijskoj BiH. Metoda će biti korištena prilikom praćenja odabranih medija uz zabilješke.

Historijskom metodom će se utvrđivati historijski aspekt istraživnog problema.

Dokazivanje je jedna od najvažnijih naučnih metoda koje će biti korištene u ovom radu. U metodi dokazivanja sadržane su skoro sve metode i metodički postupci (analiza i sinteza, indukcija i dedukcija, generalizacije i specijalizacija, apstrakcija i konkretizacija), a ova metoda poslužit će za utvrđivanje tačnosti hipoteza.

Metoda deskripcije (metoda jednostavnog opisivanja ili očitavanja činjenica, procesa i predmeta u prirodi i društvu te njihovih empirijskih potvrđivanja odnosa i veza, ali bez naučnog tumačenja i objašnjavanja) će se koristiti kod upoznavanja sa problemom istraživanja.

Metoda ispitivanja (tehnika upitnika/ankete u užem smislu i intervju) služi za ispitivanje mišljenja i stavova određene grupe ljudi ili kolektiviteta. Anketa će biti korištena prilikom istraživanja o praćenju stepena (ne)zavisnosti medija u tranzicijskoj BiH s ciljanom grupom od minimalno 200 ispitanika od 18 do preko 65 godina, te lokalnih medija minimalno u jednom kantonu (Livanjskom), a koristiti će se i metoda intervjua.

Metoda kompilacije je postupak preuzimanja rezultata naučnoistraživačkog rada do kojih su došli drugi istraživači odnosno, ona je postupak preuzimanja tuđih opažanja, stavova, zaključaka i spoznaja. Metoda kompilacije će biti korištena kako bi se došlo do upoznavanja sa saznanjima drugih autora o istoj temi.

5. NAUČNA I DRUŠTVENA OPRAVDANOST ISTRAŽIVANJA

Nauka nije statična, kao ni ljudsko društvo, u kojem je nastala i kojem služi. Oboje se neprekidno razvijaju i međusobno uslovljavaju. Kao što novo znanje nadograđuje staro, tako i nove generacije u društvu zamjenjuju stare. Zbog toga, kontinuitet razvoja nauke, u našem slučaju vezane za medije i tranzicijska društva, stalno napreduje, prvenstveno zahvaljujući novim spoznajama i iskustavima, pa će uvijek biti potrebno istraživati ove oblasti što je zadatak i ovoga rada. Istraživanje će dovesti do novih saznanja o (ne)zavisnosti medija u tranzicijskoj BiH i njihovom međusobnom odnosu, kao i o pravcima i perspektivama njihovog daljeg razvoja. Ono će otvoriti i neka nova pitanja iz ove oblasti i dovesti do potrebe nastavka istraživanja.

6. OSNOVNI KATEGORIJSKI POJMOVI

Medij je pojam koji je, po Nadi Zgrabljic Rotar, širi od pojma medija masovne komunikacije. Medij se, kako kaže navedena autorica, može definirati u nekoliko značenja i različito se tumači s obzirom na naučno područje ili područje društvenog djelovanja.

“U komunikacijskim znanostima medij je u osnovi tehničko ili fizičko sredstvo pretvorbe poruke u signal koji se može odaslati kanalom. John Fiske (s.a) razlikuje prezentacijske (glas, lice, tijelo), koji su ograničeni na “ovdje” i “sada” jer je medij sam komunikator; reprezentacijske (knjige, slike, fotografije) koji se koriste kulturnim i estetskim konvencijama za stvaranje komunikacijskih djela i određenog “diskursa”; mehaničke (telefon, radio, televizija) koji odašiljaju kako prezentacijske tako i reprezentacijske medije, a kategorije se izvode na osnovi međusobnih razlika. Biti (1997:213) slično tome smatra da se pojam može definirati na bar četiri načina: 1. u fiziologijskom smislu kad medij označava komunikacije: auditivni, vizualni, taktilni, olfaktivni te njihov međusobni odnos (intermedijalnost), 2. u fizičkom smislu kad medij znači tvar pomoću koje se izražava neka nova poruka: kamen, boja, ton, jezik, 3. u tehnologijskom značenju u kojem medij označava sredstvo posredovanja između znakovne proizvodnje i potrošnje i 4. u sociologijskom, u kojem je medij shvaćen kao institucijsko-organizacijski okvir komunikacije, pa se govori o gospodarstvu, politici, znanosti, odgoju... Na taj se način pojam medija na neki način izjednačava s pojmom diskursa¹ što je šire tumačenje, ali je moguće.

Medij dolazi od latinske riječi "medius", što znači "srednji", pa znači sredinu ili skup uvjeta u kojima se nešto događa (u smislu diskursa), osobu koja može biti posrednik između nečega i nekoga na spiritističkim i sličnim događajima, tvar koja je nositelj energije bilo u konkretnom radnom procesu ili u duhovnom smislu, te sredstvo za masovno komuniciranje”.²

Mediji dakle, predstavljaju određeni sistem javnog informisanja koji proizvodi i prenosi informacije u cilju informisanja, zabavljanja ili obrazovanja određene šire ili uže društvene grupe i formiranja javnog mnijenja. Medij je sredstvo čijim se djelovanjem ostvaruje komuniciranje. U Zakonu o medijima susjedne Hrvatske iz 2003.godine se navodi „da su mediji novine i drugi tisak, radijski i TV programi programi novinskih agencija, elektroničke publikacije, teletekst i ostali oblici dnevnog ili periodičnog objavljivanja urednički oblikovanih programskih sadržaja prijenosom zapisa, glasa, zvuka i slike“.

Prema ovom Zakonu „mediji nisu knjige, udžbenici, bilteni, katalozi ili drugi nositelji objavljivanja informacija koji su namijenjeni isključivo obrazovnom, naučnom i kulturnom procesu, oglašavanju, poslovnoj komunikaciji, unutaršnjem radu trgovačkih društava, zavoda i ustanova, udruženja, političkih stranaka, vjerskih i drugih organizacija, školskih glasila, Narodne novine Republike Hrvatske, službena glasila jedinica lokalne i područne (regionalne)

---

¹ Van Dijk, 1988

² Zgrabljić, Rotar Nada: Medijska pismenost i civilno društvo, Media Centar, Sarajevo

samouprave i ostala službena priopćenja, plakati, letci, prospekti i transparenti, te video stranice bez žive slike i druge besplatne obavijesti, osim ako zakonom nije drugačije propisano.“³

Karakter medija zavisi od karaktera društva. Što je društvo manje slobodno i manje demokratsko, zatvoreno i autokratsko, tada su mediji neslobodni i režimski orijentisani. Nasuprot tome su demokratska, otvorena i slobodna društva kao pretpostavka za egzistiranje slobodnih i nezavisnih medija. Tim društvima tendenciju priključenja imaju društva i mediji u tranziciji, poput BiH i zemalja u okruženju.

Medij (lat. medium, posrednik, nešto između) prof.dr. Šemso Tucaković, u svom *Leksikonu mass medija*, definira kao „kanal za posredovanje poruka i informacija od komunikatora do recipijenta“⁴, dok mas-medije definira kao „medije preko kojih se posreduju u masovnim količinama, poruke i informacije, prema masovnoj publici... Mas-mediji su štampa, radio, televizija, plakati, film, kompjuterei, sateliti, knjige... u francuskom Leksikonu „Larousse“ mas-mediji se definišu kao „tehnološki posrednici za neprekidno rasprostiranje audiovizuelnih, auditivnih i pisanih poruka“⁵

Komuniciranje je proces razmjene informacije od pošiljaoca do recipijenta putem različitih sistema znakova.

Masovno komuniciranje je proces prenošenja mnoštva informacija od emitera putem novina, radija, televizije, plakata, kompjutera, satelita do publike, koju čini mnoštvo anonimnih pojedinaca. Masovno komuniciranje je moguće zahvaljujući mas-medijima.“⁶

Masovno komuniciranje, po prof.dr. Senadinu Laviću, je „organizirano i institucionalizirano prenošenje svih oblika informisanja pomoću savremenih sredstava komunikacije“, dok su „tehnička sredstva komunikacije TV, radio, novine, film, internet i dr. mediji... kao most između komunikacije i recipienta“⁷ Po Laviću, „sredstva masovne komunikacije imaju ogromnu snagu koju kontroliraju određeni centri moći zbog velike „moći informacija“ u savremenom društvu, zbog čega se poduzimaju odgovarajuće mjere kontrole i usmjerenja mas

---

³ Zakon o medijima Republike Hrvatske, 2003.

⁴ Tucaković, str.192-193

⁵ isto, str.194

⁶ isto, str.191

⁷ Lavić. Leksikon socioloških pojmova str.443

medija formiranjem javnih servisa koji imaju manje propagandnu, a više općeobrazovnu i kulturovirajuću ulogu u društvu“.⁸

Medijska propaganda predstavlja medijski pokušaj oblikovanja percepcije i spoznaje te manipulisanja ponašanjem pojedinaca, a sve u svrhu generisanja reakcije koju propagandisti žele postići.

Društvo (lat. societas, engl. society, franc. société, njem. Gesellschaft, rus. общество), je skup pojedinaca ili skupina ljudi oblikovana saradnjom i komunikacijom, ali i različitostima i sukobima oko raspolaganja materijalnim i simboličkim dobrima, a na osnovi čega se izgrađuju zajednička pravila djelovanja, poduprta minimumom zajedničkih interesa i uvjerenja”⁹

Lavić u svom Leksikonu društvo definira kao „relativno samostalno organiziranu zajednicu života ljudi koji proizvode materijalna i duhovna dobra za zadovoljenje vlastitih potreba, međusobno povezanih različitim odnosima između sebe i prema prirodi“¹⁰

Društvo nije prosti zbir pojedinaca već više manje organizovana zajednica ljudi s ciljem postizanja određenih ciljeva (ekonomskih, političkih, interesnih, kulturnih, statusnih i drugih).

Mnoštvo je definicija o društvu počevši od starorimskih, arapskih, antičkih i srednjovjekovnih, do modernističkih teorija.

„U novijim sociološkim radovima kao glavna postindustrijska karakteristika društva navodi se globalizacija, koja podrazumijeva slobodnu trgovinu i konkurenciju u svjetskim razmjerima, uz ukidanje državnih granica i drugih zapreka (protekcijonizma) na gotovo svim područjima, od poljoprivrede i industrije preko tehnologije do medija i kulturnih proizvoda. Njezini su učinci razmjerno povoljni u razvijenim zapadnim zemljama (skupina zemalja G-7), mnogo manje u ostalima (tendencija isključivanja većih dijelova društva iz tržišta rada i kapitala, migracija prema razvijenim zemljama, jačanje autoritarnih protuzapadnih režima). Neki sociolozi zato smatraju da je stvarni stupanj globalne društvene integracije, uključujući i način povezivanja među državama, već stoljećima nepromijenjen (I. Wallerstein)“.¹¹

U citiranoj Enciklopediji se, također, navodi da savremene sociološke teorije o društvu na različite načine objašnjavaju savremene društvene procese, poput globalizacije i (novog)

---

⁸isto, str.443

⁹ www.enciklopedija.hr./natuknica.aspx

¹⁰Lavić, Leksikon, str.182

¹¹www.enciklopedija.hr./natuknica.aspx

nacionalizma, te dubinske društvene procese i strukturalne pretpostavke koji te procese određuju.

Javno mnijenje i javnost je, također, bitno definisati u ovom radu. Jednu od najkraćih, a po mnogima i najpreciznijih definicija „javnosti” dao je Habermas određujući je kao „sferu privatnih ljudi kojiokupljeni čine publiku”¹², dok bi se javno mnijenje moglo odrediti kao „stav ljudi prema nekom pitanju onda kad su ti ljudi članovi iste socijalne grupe”, dakle, publike.¹³

Javno mnijenje ne predstavlja samo puki sud, mišljenje ili stav neke grupe o pitanjima od zajedničkog interesa, već ono, po Leonardovu i “stimuliše određeno društveno ponašanje”.¹⁴

Tucaković javno mnijenje (engl. public opinion) definiše kao „oblik kolektivnog stava u odnosu na neku društvenu situaciju, događaj ili ličnost”¹⁵, te dodaje da je nastalo iz latinskog izraza vox populi (glas naroda). Za sociologe, po mišljenju Tucakovića, „javno mnijenje je mišljenje društvene grupe o važnim pitanjima i pojavama”.¹⁶

Po Supeku, “javno mnijenje je izvor raznih otpora i suprotnih akcija, ali se propagandnim sredstvima na njega može djelovati i usmjeravati ga prema zamišljenim ciljevima”, ali “postoje i granice za takvo utjecanje”.¹⁷

“Javno mnijenje svrstavamo u one oblike društvene svijesti koji izražavaju vrijednosni, kritički odnos pojedinaca ili grupa prema objektivnoj društvenoj realnosti”¹⁸ i ono je prema mišljenju prof.dr.Nuhanovića “duboko utkano u svakidašnju ljudsku praksu i nema moć ideologije”, koja je sveobuhvatnija i univerzalnija i koja, kao takva, pretenduje temeljitijim, dubljim i trajnijim promjenama u društvu i ljudskom mišljenju od javnog mnijenja. Određene grupe ljudi, odnosno dijelovi javnosti, mogu biti na istoj ideološkoj platformi komunizma, socijalizma, kapitalizma, nacionalizma, socijaldemokratije, liberalizma...svrstavanja ili nesvrstavanja u vojnopolitičke ili druge saveze, a da pri tome ipak budu po pitanju formiranja javnog mnijenja i frakcijski izdiferencirane i sa više struja unutar zajedničke matrice koja ih nosi. Javno mnijenje se, po Nuhanoviću, može oblikovati i sa njim je moguće manipulirati kao sa predmetom. Sve je uočljivije i sve više je predmet interesovanja i eksperimentalnih

---

¹² J. Habermas, Javno mnijenje, Beograd, 1969. str. 38

¹³ L. Doob, Public opinion and Propaganda, New York,1950. str.35

¹⁴ I. Leonardov, Masovno komuniciranje kao naučna disciplina, Beograd, 1967, str. 73

¹⁵ Tucaković, Leksikon, str. 138

¹⁶ x isto, str. 138

¹⁷ R. Supek, Ispitivanje javnog mnijenja, Zagreb,1968, str. 41.

¹⁸ A. Nuhanović, Fenomen javnosti, 2005. str. 27

analiza, posebno u posljednje vrijeme sa ubrzanim razvojem sredstava masovnog komuniciranja i opće informatizacije.

Javnost Tucaković definira kao „skup građana koji usmjeravaju svoju pažnju na pitanja od općeg interesa“¹⁹

Prof dr. Hilmo Neimarlija ističe da je javnost dvosmislena riječ. Njom se označava publika ili skup pojedinaca koji se zanimaju za isti predmet, kao i karakter i institucionalni oblik iskazivanja tog zanimanja. “Javnost je mogućnost da građani kažu jedni drugima ono što ne vole čuti; javnost je, ukoliko nije politički određena, uvijek usmjerena na državu kao opći interes i zajedničko dobro i kao takva ona je politička javnost. Pobjeda materijalnog nad općedruštvenim interesom je objašnjenje slabosti bh. javnosti”²⁰, pojasnio je Neimarlija na forumu na temu *Javnost u Bosni i Hercegovini*.

Na istom forumu, na istu temu, izlagali su i prof.dr. Zdravko Grebo, prof.dr Jelenka Vočkić Avdagić i prof. dr. Nerzuk Ćurak. Prof. Grebo ističe da je tema javnosti u BiH veoma široka i važna, te da smo duboko i radikalno fragmentirano društvo. “Živimo u nefunkcionalnoj državi u kojoj nedostaje društveni dogovor stanovnika o tome da je BiH njihova domovina, te da na sceni imamo najmanje tri podijeljene javnosti. Sve dok se taj dogovor ne postigne mi ćemo imati fragmentirano društvo sa podijeljenom javnosti”²¹, tvrdi Grebo.

Govoreći o bosanskohercegovačkoj medijskoj sceni i javnosti, na navedenom forumu, prof.dr.Jelenka Vočkić Avdagić složila se da je medijska scena u BiH podijeljena i složena kao i politički sistem, te istakla da “Mnogi mediji predstavljaju dijelove centara moći i kao takvi su kreatori politike. Javnost u Bosni i Hercegovini nema iskustva sa demokratskim medijima, te tome određen doprinos daju političari i javne ličnosti”²².

Za profesora Nerzuka Ćurka nema javnosti bez političkih sloboda i on konstatuje “da Bosna i Hercegovina u svojoj bližoj historiji nikada nije bila politički slobodna, te da ta činjenica predstavlja hendikep kada se govori o javnosti u BiH”. Dodaje da u BiH danas imamo tzv. tri istine, te je prosto nemoguće konstituirati bilo šta zajedničko. “Iz tog, ali i mnogih drugih razloga, slobodni mediji su važni i treba da budu prijatelj, a ne neprijatelj javnosti”²³, smatra Ćurak.

---

¹⁹Tucaković, Leksikon, str,139

²⁰Hilmo Neimarlija-Javnost u Bosni i Hercegovini, bosnjackiinstitut.ba, tonski zapis

²¹ isto

²² isto

²³ Hrvatski leksikon

Transformacija (lat.) je po Hrvatskom leksikonu „promjena, preoblika, metamorfoza...propis po kojem se neki skup pretvara u neki drugi...

Transformaciji je podložno i ljudsko društvo u cjelini, kao i njegovi dijelovi, mijenjajući se kvantitativno i kvalitativno, ali uglavnom zadržavajući osnovu i bit uređenja i strukture, za razliku od tranzicijskih promjena kad se manje-više, mijenja iz osnova.

Tranzicija je prema istom leksikonu „prijelazno razdoblje, razdoblje prestanka jednoga sistema i početak drugoga,...ekonomska transformacija netržišne privrede u tržišnu, posebno bivših socijalističkih država”.²⁴

Jedan od ključnih problema koji se pojavio kao posljedica dubokih društvenih promena u Istočnoj Evropi nakon 1989. godine bio je upravo vezan za pitanje kako pojmovno odrediti te procese, koji više nisu bili socijalistički, ali nisu u cjelosti postali ni kapitalistički. O pojmovnom određenju tih procesa raspravljali su i raspravljaju brojni teoretičari, a među njima i Đorđe Tomić koji kaže: “Pojmovi koji su do tada korišteni u „zapadnoj“ političkoj nauci preuzeti su – po nekima prebrzo – i ubrzo su postali dominantni. Pojam koji je probio okvire nauke, na našim prostorima sasvim sigurno je pojam tranzicije. Korišten kako u svrhe društvene analize tako i kao apsolutno objašnjenje za sve društvene probleme u politici, ovaj pojam zapravo je samo jedan od nekoliko koji u matičnoj disciplini označavaju određene procese... Za razliku od pojma „tranzicija“, u političkoj nauci mnogo manje normativan, u upotrebi je prije svega pojam „transformacije“. Kao i kod pojma tranzicije i u slučaju „transformacije“ radi se o nazivu za jedan proces promjene, preobražaja, prelaza određenog sistema iz jednog oblika u drugi. Transformacija pritom može, ali ne mora označavati prelaz ka pluralističkoj demokratiji. Tranzicija, međutim, označava u najvećem broju studija upravo prelaz iz jednog nedemokratskog političkog sistema ka demokratiji. Stoga se pojam tranzicije često i uopšteno koristi kao sinonim za demokratizaciju. Kako je demokratizacija samo jedan oblik političke transformacije, generalno važi da je pojam transformacije nadređen pojmu tranzicije”.²⁵

Transformacija i tranzicija, kao društveni procesi, podrazumijevaju odgovarajuće promjene u svim segmentima društva, jer nije dovoljno, čak i da je izvodivo, izboriti se samo za ekonomsku tranziciju ako je neće pratiti i pravna, politička, kulturna, odgojno-obrazovna, tehnološka, informatička, medijska i druga tranzicija i transformacija. Ako su mediji “oči i uši” nekog sistema, pa i tranzicijskog, kakav je u BiH i zemljama okruženja, ali i “oči i uši”

---

²⁴ Hrvatski leksikon

²⁵ Đorđe Tomić, Od transformacije do tranzicije, str. 35-36

demokratskog društva kao cjeline, njihova važnost je i te kako bitna u smislu formiranja globalnog javnog mnijenja, osvjetljavanja puteva transformacije i tranzicije, te davanja vjetra u leđa istima ako su slobodni, profesionalni, etični i demokratski, a ne u službi tranzicijskih otuđenih centara moći bilo u liku vladajućih političkih grupacija ili u liku novopečenih kapitalista koji ih sponzoriranjem i imenovanjem menadžmenta i uredništva žele imati u službi vlastitih, a ne zajedničkih i u konačnici, globalnih interesa.

Globalizacija (lat. globus, lopta) je po Tucakoviću, „pojam za označavanje društvenih procesa i odnosa koji imaju opšte-planetary dimenziju i kojoj obilježja daje informatička revolucija iz posljednjih decenija 20. vijeka...od kada čovječanstvo postaje jedinstvena publika, a cijeli svijet „globalno selo“²⁶

Globalizacija je proces pod kojim se podrazumijeva postepeno ukidanje barijera za nesmetan protok roba, ljudi, usluga i ideja širom svijeta, ali i ideologija čiji je cilj da je opravdaju. Globalizacija zahvata sve segmente društva pa i medije, što rezultira medijskom globalizacijom koja, po Laviću, „nastupa nakon političke i ekonomske globalizacije i koja postaje jedna vrsta intenzifikacije društvenih odnosa na svjetskom planu koja povezuje udaljena mjesta na način da posve lokalna zbivanja uobličavaju događaji koji su se odigrali stotinama kilometara daleko odatle i vica versa (Giddens)“²⁷

Globalizacija je jedan od fenomena koji se u posljednje vrijeme najčešće koristi, bilo da ju se smatra faktorom sreće za sve ili, pak, izvorom svih svjetskih problema i zala. Definicije globalizacije dalo je više autora, a jedan od njih je i Samuel S. Kim koji je definiše "kao seriju složenih, nezavisnih ili povezanih procesa kojima se šire, intenziviraju i ubrzavaju svjetske međuveze u svim oblastima ljudskih odnosa i transakcija – ekonomskih, socijalnih, kulturnih, životnosredinskih, političkih, diplomatskih i sigurnosnih tako da događaji, odluke i djelovanja u jednom dijelu svijeta odmah imaju posljedice za pojedince, grupe i države u drugim dijelovima svijeta."²⁸

Zanimljivu definiciju dao je i Uriah Bek po kojemu "globalizacija znači iskustveno dostupno nestajanje granica svakodnevnog djelovanja u raznim dimenzijama privrede, informisanja, ekologije, tehnike... nešto što iskustvenom prinudom elementarno mijenja svakodnevicu i sve prisiljava na prilagođavanja i odgovore. Novac, tehnologija, roba, informacije, otrovi 'prekoračuju' granice kao da i ne postoje. Čak i stvari, osobe i ideje koje bi vlade rado držale

---

²⁶Tucaković, Leksikon, str.100

²⁷Lavić, Leksikon, str 449

²⁸DŽ. Hatibović, Globalizacija, tržište, Evropska zajednica, Beograd, april 2002, str. 29

izvan zemlje (droge, ilegalni imigranti, kritike povreda ljudskih prava) pronalaze svoj put. Tako shvaćena, globalizacija znači: ukidanje udaljenosti, uključivanje u često neželjene, neshvatljive transnacionalne životne oblike – ili, definisano s osloncem na Entoni Gidensa – djelovanje i (zajednički) život kroz i preko udaljenosti (prividno razdvojenih svjetova nacionalnih država, religija, regiona, kontinenata)." ²⁹

Dr. Džemal Hatibović, naučni savjetnik u beogradskom Institutu za međunarodnu politiku i privredu, globalizaciju definiše kao „splet svih procesa kojima se povezuju pojedinci, skupine, organizacije, ustanove, kompanije, narodi, regioni, države i civilizacije, koji su odvijaju u raznim oblastima i vremenima i različitim brzinama i koji su imali ili imaju tendenciju da obuhvate cio svijet, kao i širenje i intenzifikaciju onih procesa koji su već obuhvatili cijeli svijet“.³⁰

Po Hatiboviću, globalizacija je jedan relativno nov izraz za neke stare procese koji su se ranije samo drugačije nazivali. Tako na primjer, kao sinonime za globalizaciju mogli bismo pomenuti "mondijalizaciju", "globalnu integraciju", "univerzalizaciju" i "internacionalizaciju", "transnacionalizaciju" i "vesternizaciju bez granica." Kao procesi suprotni globalizaciji mogli bi se pomenuti: "lokalizacija", "izolacija", "feudalizacija", "dezintegracija", "fragmentacija", "polarizacija", "raspad", "balkanizacija", "ksenofobija", "nacionalizam", "šovinizam" itd.“

Po Hatiboviću, globalizovati se može nešto što je univerzalno priznato kao dobro ili kao superiorno (naučna saznanja, kvalitetne tehnologije, lijekovi itd.), ali i nešto što je univerzalno priznato kao zlo (zarazne bolesti, droga, zagađivanje atmosfere) ili nešto što je inferiorno u bilo kojoj oblasti. Globalizovati se, kaže, može i nešto što je za jedne dobro, a za druge loše (neki kulturni obrasci, tradicije, načini života, sistemi vrijednosti itd). Prirodna je težnja čovjeka, po Hatiboviću, da nastoji da globalizuje dobro, a lokalizuje zlo, ali je činjenica da se u savremenom svijetu odvijaju sve ubrzaniji procesi globalizacije i dobra i zla, i superiornog i inferiornog te onog što koristi jednima, a škodi drugima.

Hatibović tvrdi da je pogrešno globalizaciju vezati isključivo za privredu i vremenski je smještati u razdoblje od sedamdesetih godina 20. vijeka do danas, što čine neki autori i dodaje da je možda ona u okvirima sve ukрупnjenije svjetske privrede i najuočljivija, ali se svakako dešava i u drugim oblastima života i rada, još od praskozorja ljudskog roda. Polazeći od pretpostavke da se ljudska vrsta prvo pojavila na jednom mjestu, u jednom regionu Afrike, a

---

²⁹ Dž. Hatibović, isto, str. 29

³⁰ Dž. Hatibović, isto, str. 29-30

potom se u talasima migracija raširila na ostale kontinente, Hatibović je ustvrdio da prvu globalizaciju u historiji ljudskog rada predstavljaju upravo migracije, te da je stoga i najstarija globalizacija demografska. Pojavom novih oblika globalizacije ne gube se njeni prethodni oblici. Zapravo je sama globalizacija postajala sve globaliziranija, raznovrsnija i bogatija. Ali i tragičnija ako se imaju u vidu prisilne ratne migracije koje su sve masovnije.

Demografsku globalizaciju slijedila je saobraćajna, koja je, pak, bila pretpostavka globalizacijama u ekonomiji, kulturi, nauci, tehnologiji..., ali i globalizaciji brojnih zaraznih bolesti. Potom je uslijedila globalizacija u komunikacijama koju je omogućio pronalazak telegrafa, a potom radija, telefona, televizije i na kraju kompjutera koji su istovremeno značili i informatičku globalizaciju, do sada, po mnogo čemu najglobalniju, najdinamičniju i najefikasniju. Zahvaljujući informatičkim tehnologijama i društvenim mrežama danas smo u poziciji da nam sva znanja i sve informacije (izuzev onih povjerljive prirode) budu dostupne u svako doba dana i noći iz bilo kojeg dijela svijeta koji je napokon postao „globalno selo“.

Globalizacija, dakle, nastoji biti sveobuhvatna, pa tako možemo govoriti o ekonomskoj, političkoj, vojnoj, kulturnoj, informatičkoj, medijskoj i drugoj globalizaciji. Neki autori tvrde da globalizacija datira još od 16 vijeka, drugi da počinje sa britanskim liberalizmom 19. vijeka, po trećima iza Drugog svjetskog rata, ali je istini najbliža tvrdnja da intenzivnije započinje uspostavom SAD kao globalne sile, te da svoj vrhunac ima u posljednje vrijeme, kad su sve više prisutni i antiglobalistički pokreti zbog monopola SAD, Kine, Rusije i Eurozone. Spoznalo se naime, da se velike sile u cilju sticanja ekonomskog, vojnog, finansijskog, proizvodnog, trgovačkog, obavještajnog, medijskog i drugog monopola upliću u programe nacionalnih ekonomija, pogotovo malih zemalja i njihovih političkih uređenja i medijskih politika.

Ispostavlja se da se iza globalizacije kriju multinacionalne korporacije i njihov interes koje imaju tendenciju vladanja svjetskim poretkom. Dok su se kolektivističke ideologije boljševizma, fašizma i nacionalsocijalizma nametale otvorenom primjenom sile, dotle moderne globalističke tendencije to nastoje provesti „djelovanjem ekonomskih zakona i slobodnog tržišnog liberalizma“, a ako ustreba i režiranjem i izazivanjem unutrašnjih sukoba gdje se velesile opredjeljuju za izabranu stranu koju finansijski, stručno, tehnološki i vojno pomažu pod okriljem zaštite liberalnog svjetskog poretka (globalizma), premda je nerijetko očito da je takva „globalizacija“ zapravo „denacionalizacija“ na šta su posebno osjetljive zemlje tranzicije poput naše zemlje i zemalja u okruženju koje su uz to i višenacionalne pa je lakše izmanipulisati željeni tok događaja, po sistemu „zavadi, pa izmiri, discipliniraj i vladaj“.

Većina zemalja tranzicije, prošla je ili prolazi i višegodišnji rat kao cijenu i fazu tranzicije, što je bio slučaj i na prostoru bivše Jugoslavije i gotovo u svim arapskim zemljama gdje ratna tranzicija još uveliko plamti. Nije tajna, da najmoćniji svjetski globalisti javno zagovaraju jedno, a na tajnim sastancima „klubova“, koji uz najmoćnije ljude svijeta, uključuju i odabrane privrednike, naučnike, bankare, novinare i druge uglednike, rade drugo i međusobno koordiniraju svoje aktivnosti i raspodjelu interesnih sfera, imajući i privilegiju na raspolaganje najvažnijim obavještajnim podacima. Oni imaju i svoje medijske gigante koji odrađuju posao za njih, pa se tako u drugi plan potiskuju etičnost, sposobnost, profesionalnost, nezavisnost i sloboda na uštrb usmjerene etičnosti i dozirane nezavisnosti i slobode, kako u sferi ekonomije, tako i u sferi politike i pravosuđa, ali i medija „kao zatvora bez zidova za njihove ljudske korisnike“, kako bi rekao McLuhan.

Zanimljivo stajalište u tom pogledu iznosi i Robert W. McChesney u knjizi „Bogati mediji, siromašna demokratija“, u kojoj govori „o krizi demokratije u Sjedinjenim Američkim Državama i ostatku svijeta“, te o tome kako korporativni medijski sistem podriiva uslove bez kojih, kako kaže „nema učinkovitog demokratskog upravljanja“.

„Medijski sistem uspostavljen da služi potrebama poslovnih carstava na Wall Streetu i Madison Aveniji ne može služiti, niti služi, potrebama većeg dijela stanovništva“³¹, tvrdi McChesney, podsjećajući na koncentraciju vlasništva nad medijima, hiperkomercijalizaciju kulture, propadanje novinarstva, globalizaciju korporativnog medijskog sistema i učvršćivanje njegovih veza s neoliberalnom globalnom ekonomijom, te podsjećajući na korupciju koja se javlja prilikom definiranja medijske politike u SAD, na raspad javne RTV i na, kako kaže, „tragično pretvaranje Prvog amandmana Ustava SAD u sredstvo za zaštitu korporativnih privilegija“³²

McChesney podsjeća kako se vlasništvo nad medijima koncentrira u sve manje ekstremno velikih konglomerata, te da se propadanje novinarstva nezaustavljivo nastavlja. Sudbina reforme medija je u rukama novog progresivnog pokreta i ona sene može postići bez široke podrške koja bi proistekla iz širokog antikoruptivnog, prodemokratskog pokreta. McChesney ide dotle da tvrdi da su „mediji postali značajna antidemokratska snaga u SAD, a u različitom stepenu i u cijelom svijetu“³³

---

³¹ Robert W. McChesney: Bogati mediji, siromašna demokratija, Predgovor, str. 12

³² isto, str. 12

³³ isto, str. 2

Sve to zahvaljujući situaciji, da što su mediji bogatiji i korporativno moćniji giganti, to je manja mogućnost demokracije u kojoj građani istinski učestvuju. Medijski sistem je, po McChesneyu, tijesno povezan s kapitalističkim, u kojemu dominiraju velike tvrtke, kojima je prvi i osnovni interes profit, pa i (zlo)upotrebom medija koje nastoje držati pod kontrolom, sa zadatkom da utječu na javnost, da se održi status quo. U takvoj situaciji, u kojoj elite donose odluke i ubiru profite, sve su prisutnije depolitizacija i inertnost stanovništva. Zato tvrdi da, ako se želi demokratizacija, tada je neophodna reforma medija i restrukturiranje medijskih sistema, tako da se ponovo vežu za mase građana, koje po njemu i čine „demokratiju“ i bez kojih nema demokratizacije medija.

III SAZNANJA O PREDMETU ISTRAŽIVANJA

1. Naučno verifikovana saznanja

O predmetu istraživanja postoji određeni broj verifikovanih saznanja. Problematika nezavisnosti medija u tranzicijskim društvima zaintrigirala je popriličan broj svjetskih i autora iz okruženja na istraživanje. Dosta radova na ovu temu napisano je i u susjednim državama Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori, ali, ipak, nešto manje u samoj Bosni i Hercegovini, što je bio i motiv više da bude predmetom i ovog rada. Do sada naučno verifikovana saznanja o nezavisnosti medija u zemljama tranzicije, kao i u samoj BiH, poslužiti će da se napravi i odgovarajuća komparacija s rezultatima istraživanja do kojih se dođe u ovom radu.

2. Fundamentalna pitanja koja proizilaze iz predmeta istraživanja

Fundamentalna pitanja koja se mogu postaviti vezano za problematiku ovog rada su: Da li su i u kolikoj mjeri mediji u tranzicijskoj BiH i sličnim zemljama okruženja zaista nezavisni i profesionalni? Da li medijska scena u tranzicijskoj BiH i zemljama okruženja realno prikazuje stanje u tim društvima ili je informisanje više-manje propagandistički isfabrikovano od strane redakcija, sponzora, financijera ili pak od domaćih vladajućih struktura, stranih kompanija i centara i eventualno od jaćih domaćih i svjetskih medijskih i drugih centara? Da li sama tranzicija bh. društva pretpostavlja i demokratizaciju i tranziciju medija u BiH? Da li je globalizacija šansa za demokratizaciju bosanskohercegovačkog društva i medija ili nova prijetnja unificiranja kako društva, tako i medija? Jesu li tranzicijska BiH i njeni mediji na pravom putu ili će zalutati? ...

3. Mogući odgovori:

Mediji u tranzicijskoj BiH nisu do kraja nezavisni i profesionalni, što je slučaj u svim tranzicijskim zemljama, odnosno onima koje su naglo prešle iz autokratskih i jednopartijskih sistema u višepartijske, ali koje i dalje zadržavaju dosta starih navika. BiH se još nije sasvim oporavila od strašnog i razarajućeg rata 1992-1995, pri čemu je trpjela i medijsku agresiju, medijsku rascjepkanost i medijski separatizam koji i dalje postoji, umjesto na svim nivoima profesionalnih i nezavisnih novinara i redakcija. Ipak, stanje slobode medija u tranzicijskoj BiH i sličnim zemljama okruženja je neuporedivo bolje od predtranzicijskog, ali još nedovoljno dobro, posebno iz razloga što veliki broj medija u BiH nije u stanju održati se samofinansiranjem. A poznato je, ko te plaća taj i odlučuje o medijskoj politici, zbog čega neki mediji u BiH više podsjećaju na glasnogovorništva vladajućih struktura ili inostranih struktura koje ih (su)finansiraju. Globalizacija može biti šansa kako za tranzicijsko bosanskohercegovačko društvo u cjelini, tako i za bosanskohercegovačke medije u tranziciji, ali valja znati ploviti na valovima globalizma i paziti se da “velika riba ne proguta male” čime bi se izgubio i smisao transformacije i tranzicije, kako bosanskohercegovačkog društva, tako i medija.

Poznato je da su mediji odigrali veliku, ako ne i ključnu ulogu u pripremi za rat u BiH, kao i u prikrivanju istina, te su bili u propagandnom sluganstvu zaraćenih strana. Mediji u BiH su i 21 godinu nakon rata još uveliko svrstani na “naše” i “njihove” i u službi “vlastitih istina”, a nerijetko i u službi regionalnih i svjetskih sila koje imaju svoje interese u BiH. Takve medijske politike uveliko ukazuju na vezu između krupnog kapitala, velikih sila, politike, medija i novinara. Međutim, svijetli primjeri profesionalnog izvješavanja iz ratom zahvaćene BiH, kako domaćih, tako i stranih medija, upozorili su svjetsku javnost na snagu i značaj profesionalnog rada i postepeno utjecale na promjenu politika u demokratskom svijetu prema Bosni i Hercegovini. Takvi primjeri su prisutni i u postratnoj BiH, što ulijeva nadu, kako za tranzicijsku BiH, tako i za nezavisnost i profesionalnost medija u njoj. Bar većine i onih ključnih. I u što većoj mjeri. Jer, upitno je da li su uopće mogući apsolutno nezavisni mediji i apsolutno nezavisna i demokratska društva pred naletom nemilosrdne globalizacije, koja, uz pozitivne, sve češće pokazuje i negativne aspiracije u smislu unifikacije cijelog društva, što bi zapravo bio njegov kraj, do čega, nadati je se, ne bi trebalo doći. A kako do toga ne bi došlo, značajnu ulogu imaju i mediji, pa i mediji male, tranzicijske BiH, koja je vijekovima bila svijetu i Evropi primjer zajedničkog života i tolerancije, kao i bogatstva različitosti.

4. Struktura rada

Rad se sastoji od uvoda, projektnog i teorijsko-analitičkog dijela, rezultata empirijskog istraživanja i zaključnog razmatranja. U projektnom dijelu iznesen je metodološki okvir rada, dok se u teoretsko-analitičkom pristupu pojmovno određuju i definišu ključni pojmovi i vrši analiza (ne)zavisnosti medija u BiH i zemljama okruženja, tranzicije i transformacije, kao i određenja tranzicijskog društava općenito, tranzicije medija u njemu, te globalizacije društva i medija, s posebnim akcentom na BiH. U tom dijelu se objašnjava i fabrikovanje i preferisanje zavisnih medija u zavisnim i nedemokratskim društvima kakvih primjera ima i u BiH, zatim razvoj, tipovi, sredstva, ciljevi i efekti tranzicije, prvenstveno bosanskohercegovačkog društva i medija, te demokratizacija medija i njihov doprinos demokratizaciji tranzicijske BiH i zemalja u okruženju.

U zaključnim razmatranjima koncizno i sistematski će se prezentirati najvažniji rezultati istraživanja i analiza na zadanu problematiku do kojih se došlo u postupku provjere hipoteza. Definisati će se i određene implikacije i ograničenja, kao i preporuke za buduća istraživanja.

Posebni dio na kraju rada je predviđen za priloge radu: skraćenice, tabele, slike, grafikone i sl. te popis literature i drugih korištenih izvora.

IV TEORIJSKO-ANALITIČKI I EMPIRIJSKI PRISTUP

„Sredstva komunikacije monopolizovalo je nekoliko onih koji mogu doprijeti do svakoga. Nikada manji broj ljudi nije držao u izolaciji toliko mnoštvo drugih. Sve je više i više onih koji imaju pravo da čuju i vide, ali i sve manje i manje onih koji imaju privilegiju da informišu, izražavaju mišljenje i da ga stvaraju. Diktatura jedne jedine riječi i jedne jedine slike, razara mnogo više od diktature jedne partije: nameće život u kojem je uzorni građanin poslušni potrošač i pasivni posmatrač, izgrađen na proizvodnoj traci sjevernoameričkog modela komercijalne televizije (Eduardo Galeano)”³⁴

---

³⁴ Herman-Mekčesni: Globalni mediji, str. 5

IV 1. Nezavisnost medija na udaru zavisnih i nedemokratskih režima

1.1. Zavisna društva proizvode i preferišu zavisne medije

Radova na temu medija u društvu uopće, posebno u tranzicijskim društvima poput BiH, je sve više. Uprkos toj činjenici, ova se oblast, ipak, čini nedovoljno istraženom, pogotovo u BiH. Nezavisno o činjenici da se mediji i u tranzicijskim zemljama sve više globalizuju i bivaju sredstvo međukontinentalnog komuniciranja da se primjetiti da su oni još uvijek duboko ukorijenjeni u konkretnim državama, a u BiH i u entitetima, distriktu Brčko, kantonima... kao proizvod ukupnih društveno-političkih, pravnih, kulturnih, tehnoloških i drugih dešavanja. Kao takvi, oni su pouzdana ilustracija ukupne strukture i razvoja tih zajednica, prvenstveno s aspekta ukupnih sloboda i stepena demokratije. O toj problematici u knjizi *Mediji i država u tranziciji*, pisao je i beogradski autor i profesor FPN, dr. Rade Veljanovski. Pišući o odbacivanju totalitarizma od strane bivših socijalističkih zemalja i nužnosti njihovog prestrujavanja na modele zapadnih razvijenih demokratskih društava, uz neminovnost prolazanja kroz fazu tranzicije, Veljanovski kaže da su se bivše socijalističke zemlje, odbacivši totalitarizam, jednopartijski sistem i ideološki monolitizam, našle pred imperativom da sferu javnosti rekonstituišu po modelu razvijenih demokratskih društava, što je značilo prihvatanje i implementaciju niza standarda i principa koji ranije nisu bili u njihovom iskustvu.

„Uprkos tome što su demokratski krugovi, još u vrijeme kada su se borili protiv nekadašnjih režima, težili promjenama i u medijskom sistemu te nagovještavali njegovu liberalizaciju i harmonizaciju sa savremenim svijetom, poslije demokratskih promjena na vidjelo su izbile nedosljednosti i nespremnost novih vlasti za nagoviještenu promjenu odnosa prema medijima. Deklarativno, ni u jednoj zemlji u tranziciji nisu odbačena načela i iskustva razvijenih demokratskih zemalja, ali u praksi se to dešavalo”.³⁵

Državni paternalizam iz ranih faza razvoja medija, po Veljanovskom, bio je mnogo više prisutan u Evropi i pojedinim zemljama drugih kontinenata, dok je u SAD u medijskoj sferi bio dominantan liberalno-komercijalni model sa naglašenom ličnom inicijativom.

Veljanovski ističe da u Evropi u posljednjih tridesetak godina uporedo traju dva, na prvi pogled, protivrječna procesa: deregulacija, koja znači popuštanje državnih stega uticaja i kontrole i regulacija kao transnacionalni konsenzus o sadašnjosti i budućnosti medija na cjelokupnom evropskom prostoru. Proces deregulacije, po Veljanovskom, odavno je odredio

---

³⁵ Veljanovski Rade: *Mediji i država u tranziciji*, str. 363

uslove u kojima nastaju štampani mediji, koji, prema iskustvu i dometima razvoja demokratskih zemalja, mogu da se osnivaju bez ikakvih predhodnih uslova, odnosno dozvola te na inicijativu svakog fizičkog i pravnog lica. Po njemu, ovaj trend zahvatio je i elektronske medije, koji premda su i dalje u okvirima regulacije, ipak slobodnije koncipiraju svoju programsku orijentaciju. To se prvenstveno odnosi na komercijalne medije i njihovu mogućnost da se ravnaju prema zahtjevima publike i tržišta. Veljanovski primjećuje da se kroz prizmu deregulacije mogu se posmatrati i tzv. „novi mediji“ (internet, digitalizacija, multimedija...) pogotovo ako se ima u vidu da sve više izmiču kontroli i regulaciji, uz sve prisutnije primjere destruktivnog syber-komuniciranja, što navodi na potrebu njihove regulacije i svođenja, ako ne u sasvim profesionalne, a onda bar u etične okvire i podnošljive standarde i zajedničke principe, čime bi bio osvjetljen i kao uzor prihvaćen, savremeni nivo odnosa mediji – država u razvijenim zemljama Evrope.

„Pored iskustvene interakcije koja briše razlike između pojedinih nacionalnih medijskih sistema i doprinosi uspostavljanju jedinstvenog evropskog medijskog prostora, ova aktivnost ukazuje na uzore i poželjne pravce promjena koji mogu biti putokaz zemljama u tranziciji, kod kojih se očekuje dinamičniji razvoj medijske sfere, odnosno njen potpuni preobražaj. Ne treba posebno naglašavati da bez ovog dijela harmonizacije principa i na osnovu njih konkretnog ponašanja bivših socijalističkih zemalja, nema njihove potpune i suštinske integracije u zajednički evropski prostor. Usaglašavajući stavove o daljem razvoju medijske sfere u evropskim zemljama, države članice Evropske unije, odnosno Vijeća Evrope, uobličile su čitav niz međunarodnih dokumenata koji za osnov imaju Član 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda, usvojene u Rimu 1950. godine, a koja je inicirana Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima, usvojenom u Ujedinjenim nacijama dvije godine ranije. Među najznačajnijim pravnim aktima koji konstituišu medijski regulatorni okvir Evrope, spadaju: Deklaracija o slobodi izražavanja i informisanja, Evropska konvencija o prekograničnoj televiziji i Evropska direktiva o audio-vizuelnim medijskim servisima”³⁶

Ako je tranzicija prelazak iz jednog oblika u drugi, osnovno pitanje po Veljanovskom je kakvi trebaju biti sadržaj i karakter promjena medijskih sistema i medija u bivšim socijalističkim zemljama kao zemljama tranzicije, te kakva treba biti uloga države i nove vladajuće elite u tom smislu, imajući u vidu da se i sama država mijenja iz jednopartijskog monolitizma, državnog vlasništva, totalitarizma, jednoulja i autoritarne zatvorenosti u pluralističku, višestranačku demokratiju i tržišnu ekonomiju. Nedemokratski sistemi trebaju zavisne i

---

³⁶ Veljanovski, isto, str. 364-365

nedemokratske medije da ih čuvaju, jednako kao što demokratski sistemi trebaju odgovarajuće slobodne ili bar slobodnije medije, da ih čuvaju, pa će i sistemi i države, odnosno vlasnici i osnivači medija misliti i na njih. Demokratska društva se, po Veljanskom, odlikuju slobodnim protokom informacija, mišljenja i stavova kroz medijski pluralizam, slobodnim osnivanjem medija, distanciranjem medijskog sistema od uticaja centara moći, prvenstveno države, biznisa, vojnostrateških i drugih centara moći, ali i uvođenjem medijskog tržišta, dakle ukidanjem državne svojine nad medijima.

Veljanski tvrdi da su ovi zahtjevi uglavnom ostvareni u većini zemalja u tranziciji čime je započela era dugotrajnih i teških promjena sa već uočenim nedosljednostima, konfuzijama i promašajima.

„Padom Berlinskog zida i urušavanjem socijalizma u nekadašnjem Sovjetskom savezu i ostalim zemljama centralne i jugoistočne Evrope, konačno su, bar na evropskom tlu, prestali da postoje medijski sistemi karakteristični za prethodne periode istorijskog razvoja”, tvrdi Veljanovski³⁷, navodeći da, po Claude-Jan Bertrandu, postoje četiri oblika medijskih sistema koje on naziva režimima: autoritarni, komunistički, liberalni i režim društvene odgovornosti.

38

Veljanovski podsjeća da i u klasifikaciji Miroljuba Radojkovića, takođe postoje četiri tipa medijskih sistema: komercijalni tip, tip javne službe, državno-partijski i samoupravno-socijalistički³⁹, te da se i po ovoj klasifikaciji može zaključiti da dva modela više ne postoje u Evropi, i to, državno partijski i samoupravno-socijalistički, koji je postojao samo u nekadašnjoj SFR Jugoslaviji.

Period postsocijalističkog razvoja u zemljama u tranziciji, po Veljanovskom i Radojkoviću, ima svoje karakteristike u svim oblastima društvenog života, ali se medijski sistemi u ovim zemljama suočavaju sa pojedinim problemima koji nisu do kraja razriješeni ni u zemljama zrele demokratije. O “okovima medija”, pisali su brojni autori, a među njima i Bertran koji ukazuje na pet prepreka koje stoje na putu medijskim slobodama: „Najstarija, tehnološka prepreka polako nestaje. Drugi okovi su političke prirode: kruna i njeni dvorovi suzbijali su razvoj štampe od samog početka; danas čak i u demokratijama, vlasti još nastoje da cenzurišu ili daju iskrivljen prikaz vijesti. Treća prijetnja, koja postaje sve pogubnija počevši od kasnog 19. vijeka, jeste ekonomska; tj. korištenje medija isključivo za zarađivanje novca. Četvrta prepreka, možda, predstavlja iznenađenje, jer se rijetko pominje. To je konzervativnost

---

³⁷ Veljanovski, isto, str. 365

³⁸ Bertran, 2007: 12-13

³⁹ Radojković, 1984: 130

medijskih radnika, njihove zastarjele ideje i metode. Posljednja prepreka, nikada pomenuta, obitava u lokalnoj kulturi, u tradicijama, kao što je, na primjer, status žena kod muslimanskih naroda, plemenska lojalnost u Africi, poštovanje starine u Japanu. Drugim riječima, ovdje je krivac javnost.“(Bertran, 2007: 11-12) ⁴⁰

Veljanovski je mišljenja da se problemi koji se javljaju na relaciji mediji – društvo – država nalaze u dvije osnovne ravni: institucionalnoj i civilnoj, što će reći u zakonodavnoj i profesionalnoj, odnosno, u regulatornoj i deregulatornoj. Otuda dva osnovna pravca promjena u tranzicijskim zemljama koji se ogledaju u demokratskoj i profesionalnoj transformaciji medijskog sistema: “Prvi pravac promjena podrazumijeva odgovornost vlasti, zakonodavca, institucija, dakle države, a drugi, samih medijskih poslenika, njihovih udruženja i asocijacija, dakle, profesionalaca i uz njih ostalih aktera artikulisane sfere javnosti, kao civilnog sektora. U akcionoj korelaciji ova dva pravca promjena moguće je ostvariti Habermasov (Jürgen Habermas) komunikacioni model deliberativne politike, koja ukazuje na dva kritična preduslova: „Posredna politička komunikacija u javnoj sferi može da olakša deliberativni proces legitimizacije u složenim društvima jedino ako samoregulisan medijski sistem očuva nezavisnost prema svojim socijalnim okruženjima i ako anonimne publike obezbijede povratnu vezu između informisanog elitnog diskursa i civilnog društva“ ⁴¹

Ovakav princip teško da je u potpunosti ostvaren i društvima zrele demokratije, a što se tiče zemalja u tranziciji u njima je utoliko važnije pod lupom držati samu državu, jer bez njenog regulatornog okvira, strategije ili bar prešutnog pristanka, nema mogućnosti da proradi samoregulacija i ostali oblici kojima civilno društvo može da doprinese demokratizaciji i opštoj transformaciji javne i medijske sfere”. ⁴²

Veljanovski ističe složenost procesa tranzicije iz ambijenta državno-partijskih medijskih sistema u ambijent karakterističan za zemlje razvijene Evrope. On podsjeća na niz prepreka, te subjektivnih i objektivnih slabosti i recidiva prošlog sistema kojih se i građani i vladajući krugovi s poteškoćama oslobađaju, a što vrijedi i za tranzicijsku BiH i sve zemlje njenog okruženja. Ne treba zanemariti ni uskostranačke interese, te nerijetko pretjerano dokazivanje nekadašnjih disidenata koji su dočekali “svoje vrijeme”, pa i sami nastoje imati medije pod kontrolom, što je posebno vidljivo u zemljama tranzicije, od Poljske kao prve u Evropi, do balkanskih zemalja, među kojima je i BiH. Praksa sve više pokazuje da ti tranzicijski

---

⁴⁰ Veljanovski, isto, str. 366

⁴¹ Habermas, 2007: CM, 6

⁴² Veljanovski, isto, str. 366

vladajući krugovi, uz svu svoju demokratičnost i opravdane zahtjeve za promjenama, nemaju dovoljno iskustva, znanja pa ni svijesti o potrebi demokratizacije medijskog sistema.

Veljanovski da bi ovo potkrijepio ističe upozorenje Jeremy Benthama, koje citira John Keane: „Čovjekova priroda je takva da, kad stekne vlast... sva ona zlodjela koja dosad nije počinio danas sigurno smjera i, ako ga ne obuzda strah od toga šta javnost misli i radi, možda će ih sutra i počiniti.“⁴³

Bitan zahtjev u okviru tranzicijskih promjena, po Veljanovskom, jeste uvođenje medijskog tržišta, odnosno dualnog modela vlasništva nad medijima, pri čemu u državnom vlasništvu mogu da budu samo radiodifuzni mediji tipa javnog servisa, a svi ostali, štampani i elektronski, u privatnom, odnosno komercijalnom vlasništvu. Ovaj cilj podrazumijeva proces vlasničke transformacije koji zahtijeva obimne pripreme i jasnu strategiju, pri čemu u prvom planu treba da bude javni interes, a što treba uskladiti sa slobodom lične inicijative i medijskim preduzetništvom. „Privatizacija medija, koja je trebalo da nosiocima vlasti, od lokalne do nacionalne, izbije iz ruku poluge uticaja na medije, nije ni malo jednostavan proces, a uz pozitivne posljedice zabilježene su i mnoge negativne, od programske redukcije i ugrožavanja javnog interesa do gašenja medija koji nisu mogli da prežive na tržištu“⁴⁴, podsjeća Veljanovski, dodajući da je jedan od ciljeva tranzicije primjena principa deregulacije, odnosno primjene pravila potpuno slobodnog osnivanja štampanih medija bez ikakvih dozvola, a u slučaju elektronskih medija oduzimanje državi mogućnosti izdavanja dozvola za emitovanje RTV programa, uz primjenu savremenijih tekovina evropskog regulatornog okvira u vidu nezavisnih regulatornih tijela (Independent Regulator Body). Ovim regulatornim tijelima (u BiH to je Regulatorna agencija za komunikacije) namijenjena je funkcija da dodjeljuju dozvole za emitovanje programa što su u predtranzicijsko vrijeme činila državna ministarstva i druga vladina tijela. Kad su u pitanju tranzicijske zemlje s prostora bivše Jugoslavije, Veljanovski tvrdi da ova novost oko nezavisnih regulatornih agencijanija nije bila u centru pažnje dijela tih zemalja i njihovih medijskih stručnjaka jer se pojavila u posljednjoj deceniji prošlog vijeka kada je jedan broj bivših socijalističkih zemalja bio zaokupljen prvenstveno političkim promjenama pa i krizama i ratnim sukobima kakvi su se dogodili na području bivše Jugoslavije.

Veljanovski podsjeća da je Vijeće Evrope usvojilo 2000. godine Preporuku o nezavisnosti i funkcijama regulatornih organa u oblasti radio-difuzije, te podsjeća na Aneks ovog koji

---

⁴³ Kean, 1995: 21

⁴⁴ Veljanovski, isto

naglašava da „Države članice treba da obezbijede osnivanje i neometano funkcionisanje regulatornih organa u oblasti radio-difuzije stvaranjem odgovarajućeg zakonskog okvira u te svrhe. Pravila i procedure koji uređuju funkcionisanje regulatornih organa ili utiču na to funkcionisanje treba jasno da potvrde i zaštite njihovu nezavisnost, te da se zahtjeva da pravila koja se tiču regulatornih organa u oblasti radio-difuzije, posebno njihovog sastava, predstavljaju ključni element njihove nezavisnosti. Ona stoga treba da budu utvrđena tako da ih zaštite od bilo kakvog uplitanja, prije svega političkih snaga ili ekonomskih interesa“.⁴⁵

Veljanovski tvrdi da na nezavisnosti medija u zemljama tranzicije valja još dosta raditi. U tu svrhu je još sredinom 90-tih godina prošlog vijeka, nastao i dokument pod nazivom Preporuka o garantovanju nezavisnosti javnog servisa radio-difuzije, u koje nije bez razloga na prvo mjesto u nazivu stavljena nezavisnost, odnosno autonomija javnih servisa. To je učinjeno imajući u vidu iskustvo razvijenih zemalja zapadne Evrope u kojima je proces emancipacije ovih medija od uticaja države trajao decenijama, a sada je to trebalo postići i u zemljama koje su dojučerašnji autoritarni jednopartijski režimi.

Premda se pravila konstituisanja, finansiranja i kontrole javnih medijskih servisa znaju decenijama, nije na odmet napomenuti Preporuku Vijeća Evrope vezano za organizacijska i programska pitanja koja moraju da budu zaštićena nezavisnošću, a što bi trebala garantovati država. Na te preporuke ukazao je i Veljanovski zalažući se da pravni okvir koji reguliše radio-difuzne organizacije javnog servisa treba jasno da odredi njihovu uređivačku nezavisnost i institucionalnu autonomiju, naročito u oblastima kao što su: programska šema; koncepcija i proizvodnja programa; uređivanje i prezentacija vijesti i programa o aktuelnim događajima; organizacija djelatnosti servisa; izbor, zapošljavanje i rukovođenje osobljem unutar servisa; kupovina, iznajmljivanje, prodaja i korišćenje roba i usluga; upravljanje finansijskim sredstvima; priprema i izvršavanje budžeta; pregovaranje, priprema i potpisivanje pravnih akata koji se odnose na poslovanje servisa; zastupanje servisa u pravnim postupcima i prema trećim licima.

„Čak i da nije inkriminiranih veza i ponašanja u medijskoj sferi, prevelika koncentracija vlasništva nad medijima, negativno utiče na medijske slobode i demokratsko strukturiranje javne sfere. Drugim riječima, u demokratskim društvima odmjerava se moguć obim vlasništva u medijima ne zbog samog vlasništva već zato što je nepoželjan svaki monopol u

---

⁴⁵ Veljanovski, isto, str. 368

javnoj sferi, bilo države, bilo pojedinaca, jer tako može dominantno da se utiče na javno mnijenje”.⁴⁶

U pogledu javnosti vlasništva nad medijima Veljanovski podsjeća na važnost Preporuke Vijeća Evrope u kojoj se kaže da „pripadnici javnosti treba da imaju mogućnost ravnopravnog i nepristrasnog pristupa nekim osnovnim informacijama o medijima kako bi formirali mišljenje o vrijednosti koju treba dati informacijama, idejama i mišljenjima koje širi medij“⁴⁷.

Veljanovski također navodi da se u navedenom dokumentu insistira na tome da vlasnici medija budu poznati, da javnost zna u kom procentu oni posjeduju imovinu pojedinih medija, kao i da se zna koja sve lica, sa njima povezana, mogu imati uticaja na programske sadržaje. On podsjeća da je EU, u tom smislu, polazeći od iskustava zapadnoevropskih zemalja, za zemlje u tranziciji formulisala i druge principe i standarde kao zajednički pogled na društvene funkcije medija, između ostalih i stavove o promovisanju kulture tolerancije i zabrani govora mržnje, a uz to, on podsjeća da je zaživio i princip novinarske tajne, odnosno mogućnosti da novinar ne mora da oda izvor informacije.

„Moglo bi se zaključiti da ujedinjena Evrope nije propustila da razmotri ni jedno važno medijsko pitanje i o njemu formuliše svoj stav..., ili, kao preporuku... Uglavnom, praksa je pokazala da okolnosti koje su u njima vladale u momentu pristupanja Evropskoj uniji ili bar Vijeću Evrope, nisu bile dovoljno zrele za implementaciju ovih standarda, što važi i za državu i njene institucije”, zaključuje Veljanovski.⁴⁸

Veljanovski tvrdi da je stvaranje novog regulatornog okvira na nivou konkretne društvene zajednice, prvi korak koji se u rekonstrukciji medijskog sistema, očekuje od tranzicijske države. „Da bi se stvorilo efikasno demokratsko društvo, neophodno je preduzeti niz mjera. Jedna od najznačajnijih jeste formiranje medijskih zakona i institucija. Suviše često se pristupa izgradnji medija koji unapređuju demokratiju, a da se prethodno u dovoljnoj mjeri nisu razmotrili i suštinski nisu razumjeli činioци koji su važni za taj proces.“⁴⁹

U vremenima preokreta smatralo se dovoljnim da su mediji nezavisni od vlasti i njima bliskih krugova, ali problemi se ponavljaju u momentu kada nekadašnja opozicija postaje tranziciona vlast, pa sada ona nastoji da održi uticaj na medije, pa su u tom slislu, po Veljanovskom,

---

⁴⁶ Veljanovski, isto, str. 369

⁴⁷ Preporuka br. R (96) o garantovanju nezavisnosti javnog servisa radio-difuzije, usvojio Komitet ministara Vijeća Evrope, 11 septembra, 1996. godine

⁴⁸ Veljanovski, isto, str. 370-371

⁴⁹ Prajs, Krug, 2001:11

važna iskustva razvijenijih država koje su kroz takve iste odnose prošle mnogo ranije, pa najzad došle do džentlmenskog sporazuma da principi slobodnog novinarstva i djelovanja medija treba da se uvažavaju bez obzira na to ko je na vlasti... „Jednostavno, interesi, nedostatak sopstvenog iskustva, ali i jasne strategije, dovode do okolnosti u kojima se principi i načela guraju u stranu”.⁵⁰

1.2. Nedemokratičnost društva uzrokuje nedemokratičnost i neprofesionalnost medija

Veljanovski, podsjeća da je Poljska prva zemlja u Evropi koja je krenula putem tranzicije, te da se i u njoj događalo ono što se moglo vidjeti i u drugim bivšim socijalističkim zemljama: Mađarskoj, Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Makedoniji, Bosni i Hercegovini... a to je da u periodu političkih previranja, opozicione političke stranke traže podjelu kanala državne televizije, sa idejom da jedan kanal koristi vlast, a drugi opozicija. A kad je u pitanju BiH ovdje valja dodati i podjelu medija na državne, entitetske, kantonalne, komercijalne, religijske, nacionalne... U ovim zemljama, a posebno u BiH, do izražaja je došla tendencija zanemarivanja demokratizacije medija i njihove transformacije kako bi služili javnosti, a ne političkim strankama kojima mnogi od bosanskohercegovačkih medija i dalje služe, uprkos činjenici što se predstavljaju kao nezavisni mediji. Poslije pobjede demokratskih snaga u Poljskoj država je, navodi Veljanovski, donijela zakone po kojima se državna radio televizija transformiše u javni servis, a za regulisanje radiodifuzije u cjelini uvodi nezavisno regulatorno tijelo – Nacionalni radiodifuzni savjet. Bile su to samo formalne novine jer je poljskim zakonom predviđeno da Nacionalni radiodifuzni savjet može da naredi javnom RTV servisu da emituje program o određenim temama u kome učestvuju predstavnici vlasti i opozicije. Na prvi pogled regulatornom tijelu je dato pravo da objezbedi političku ravnotežu u programima javnog servisa, ali je time narušeno načelo o nezavisnosti i autonomiji javne radiodifuzije.

Po Veljanovskom, to je načelo ugroženo i zakonskom mogućnošću da predsjednik države i predsjednici parlamenta i senata mogu da traže da se pojave na programima javnog servisa kad oni smatraju da je potrebno. To je nespojivo sa opredjeljenjima koja definišu javni servis kao tip medija na čije sadržaje ne može da utiče niko izvan uređivačke ekipe, a pogotovo ne predstavnici vlasti, političkih stranaka i ostalih centara moći. Nespremnost nove poljske vlasti da dosljedno sprovodi principe demokratizacije medijskog sistema pokazana je i time što su zabilježeni slučajevi otpuštanja članova regulatornog tijela i rukovodećih organa javnog servisa zbog neslaganja političara sa njihovim odlukama, tvrdi Veljanovski i dodaje da su dobra strana poljske tranzicijske situacije intervencije Ustavnog suda koji je u nekoliko

---

⁵⁰ Veljanovski, isto, str. 371

navrata branio javni interes. Osobnosti medijske tranzicije u Poljskoj su i česte izmjene zakona, veliki uticaj katoličke crkve na javnu sferu, kao i privatizacija medija koja je imala različite rezultate.

Mađarska je, po mišljenju Veljanovskog, u medijsko-političku tranziciju ušla na nešto drugačiji način, opredjelivši se za veći stepen liberalizacije, te uvođenje i razvoj medijskog tržišta. To jedovalo do vlasničke transformacije svih štampanih medija koje su uglavnom kupili stranci i što nije uvijek bilo na zadovoljstvo čitalačke publike, dok je u radiodifuziji, nastavljen državni monopol nad informacijama sve do 1996. godine kada je donesen zakon kojim je uvedeno nezavisno regulatorno tijelo.

„U odnosu na državnu radio televiziju, koja je i ovdje trebalo da postane javni servis, država je imala takav odnos da nije dopuštala samostalnost medija i dovela je radio i televiziju „na ivicu ponora“, kako kažu analitičari Monroe Price i Marc Raboy. `Rukovodstvo priznaje da ne postoji jasna strategija za radio i televiziju u zemlji, iako postoji očajnička potreba da se ožive ideali javnog servisa, modernizuje oprema, osavremeni program i ojačaju sposobnosti i profesionalni kvalitet osoblja`,⁵¹

Mađarski javni radio zaustavljen je u svojoj transformaciji političkim uticajem, a televizija prodajom jednog dijela tehničke infrastrukture privatnicima. Ovakav odnos prema javnom servisu, kakav se može uočiti u Mađarskoj, Poljskoj i drugim državama u tranziciji istraživači Sandra Bašić Hrvatinić i Mark Thompson nazivaju `besramnom taktikom odugovlačenja`. „Nakon okončanja hladnog rata, postkomunističke zemlje centralne i istočne Evrope obavezale su se da će reformisati svoje državne radiodifuzne mreže u javne radiodifuzne servise, oslobađajući ih političke kontrole. Priča o ovim neuspjelim tranzicijama je ep o nesporazumima, pomiješanim namjerama, nedovoljnim sredstvima, institucionalnoj stagnaciji i besramnoj taktici odugovlačenja.“⁵²

„Autori su do ovakvog zaključka došli upravo empirijskim istraživanjem okolnosti u jednom broju zemalja u tranziciji, dokazujući nesklad proklamovanog i ostvarenog, odnosno dokazujući nedostatak demokratskih kapaciteta u samim vladajućim strukturama, koje inače sve od reda u međunarodnoj javnosti slove kao demokratske vlasti“⁵³, tvrdi Veljanovski navodeći da su se i u prvoj zemlji socijalizma, Rusiji, događali slični procesi. Pozitivna tendencija, već u susret promjenama političkog sistema bio je drastičan pad višemilionskih

---

⁵¹ Price, Raboy, 2002:221

⁵² Bašić, Thompson, Jusić 2008:10

⁵³ Veljanovski, isto, str. 372

tiraža nekadašnje državne, ideološke štampe. To jebila logična reakcija samih građana kod kojih se polako budio duh demokratije i oslobađanja od totalitarne vlasti. Javljali su se novi dnevni i nedjeljni listovi koji su pisali znatno objektivnije i čiji su tiraži rasli, a otvarane su nezavisne novinske agencije i radio i televizijske stanice. Jedan od prvih koraka države, kojim je pokazana volja za promjenama, bio je Zakon o štampi, usvojen 1990. godine. Njime je ukinuta cenzura i omogućeno osnivanje štampanih medija bez saglasnosti vlasti. No kasnije nije sve bilo kako je i u ovoj zemlji očekivala demokratska javnost. Izvjesna liberalizacija medijskog tržišta izvrgnula se u svoju suprotnost time što su medije uglavnom mogli da kupe novobogataši bliski vlasti, čime je njihova stvarna nezavisnost onemogućena. Rusija je uz Ukrajinu po Veljanovskom, poznata po tome da u njoj nije ni započeta transformacija državne radio televizije u medijski model javnog servisa, što je veliki minus u ukupnoj transformaciji medijskog sistema ovih zemalja.

U Češkoj, Slovačkoj, Sloveniji i Hrvatskoj takođe se, po Veljanovskom, osjećaju promjene u medijskim sistemima, u početku tranzicije više, kasnije nešto manje, a još je prisutan uticaj države, premda se ona trudi da zakonodavnom inicijativom stvori atmosferu harmonizacije sa evropskim iskustvima i standardima. U Rumuniji i Bugarskoj također su donijeti zakoni koji su usaglašeni sa evropskom regulativom. Na tome se posebno radilo u periodu kada su se ove zemlje pripremale da postanu članice EU. No, i ovdje je lakše bilo pripremiti i usvojiti pravne propise, nego njihove odredbe ostvarivati u praksi. Uticaji vlasti i biznisa vidljivi su u medijima i u ovim zemljama, uprkos njihovom izjašnjavanju za nezavisnost i samostalnost, pa čak i članstvu u EU.

„Velike teškoće u transformaciji medijskih sistema prisutne su i u Bosni i Hercegovini i Makedoniji. Pored vidljivog uticaja politike i kapitala, javni servisi u ovim zemljama nikako da čvrsto stanu na sopstvene noge. U BiH je razjedinjenost dijelova javnog servisa prouzrokovana sukobima i ratovima poslije kojih nacionalne podjele nisu u potpunosti sanirane pa se i danas preslikavaju na medije i javnu sferu. Moglo bi se konstatovati da je ono što je učinjeno na razvoju javnog servisa pa i medijskog sistema u cjelini više rezultat pritiska međunarodne zajednice, posebno Visokog predstavnika Ujedinjenih nacija nego bosanskohercegovačke države i njenih institucija.”⁵⁴

Kad je pak Makedonija u pitanju, Veljanovski je mišljenja kako se ova zemlja u tranziciji i njen javni servis bore sa finansijskim, kadrovskim i konceptualnim problemima uz međunacionalne napetosti, te dateško uspijeva da bude servis građana.

---

⁵⁴ Veljanovski, isto, str. 373

Istražujući iskustva tranzicijskih zemalja i medija u njima, Veljanovski kaže da se ne treba čuditi što se televizija, kao najjači i najuticajniji medij više stavlja pod istraživačku lupu od ostalih medija, jer se i borba za uticaj najviše preko nje prelama. On navodi da je u postsocijalističke zemlje stigao veliki kapital investiran u medije jer se u zapadnoevropskoj medijskoj industriji pojavio višak kapitala koji su vlasnici ulagali u centralnoj i istočnoj Evropi. „Međutim, stepen ‚evropeizacije‘ u centralnoj, istočnoj i jugoistočnoj Evropi, kada je riječ o političkoj slobodi i medijskim sistemima, razlikuje se od zemlje do zemlje. ‚Evropski okvir‘ postao je široko prihvaćen koncept, a svaka zemlja razvila je u oblasti radiodifuzije specifično zakonodavstvo i politiku koje osiguravaju određen stepen nezavisnosti medija...

« 55

Najveći dio onoga što je do sada izneseno za tranzicijske zemlje, po Veljanovskom, u cjelini važi i za Srbiju, čija je specifičnost to da je ona posljednja zemlja u regiji u kojoj je tranzicija počela. No, uprkos toj činjenici Srbija nije učila na primjerima drugih. Ona nije sagledala iskustva i pogrešne korake koje su pravile zemlje koje su prije nje zakoračile u tranziciju. Zato i ne čudi da se i u Srbiji može konstatovati da su očekivanja demokratske i stručne javnosti, u pogledu promjena u medijskom sistemu, u velikoj mjeri iznevjerena.

„Ni jedna od vlada poslije petooktobarskih demokratskih promjena, nije imala jasan stav ni strategiju kakve promjene želi u medijskom sistemu. Sretna je okolnost da je viziju promjena i inicijativu imao civilni sektor, prije svega novinarska i medijska udruženja i ekspertne nevladine organizacije...Time je započet rad na Zakonu o radiodifuziji i Zakonu o javnom informisanju. I kasnije su eksperti, uglavnom iz civilnog sektora, radili i na Zakonu o oglašavanju i Zakonu o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, a poslije njih na radnim verzijama Zakona o nedozvoljenom objedinjavanju i javnosti vlasništva javnih glasila kao i na Zakonu o elektronskim komunikacijama.

Budući da nikakvih smjernica ni stavova vlasti u pogledu sadržaja zakona, pogotovo prvih godina poslije demokratskih promjena nije bilo, domaći eksperti su, uz stalnu saradnju sa evropskim organizacijama: Organizacijom za evropsku sigurnost i saradnju (OEBS), Vijećem Evrope i Evropskom unijom za radiodifuziju, radili na zakonima, nastojeći da u njih unesu sva pozitivna evropska iskustva i savremene demokratske standarde. Tako su i u medijsku regulativu u Srbiji implementirana opredjeljenja o slobodnom protoku informacija, zabrani cenzure, nezavisnosti medija od uticaja politike i ostalih centara moći, slobodnom osnivanju štampanih glasila bez ikakvih prethodnih dozvola, osnivanju nezavisnog regulatornog tijela za

---

⁵⁵ Veljanovski, isto, str. 373

oblast radiodufuzije, transformaciji državne radio televizije u javni servis uz garancije nezavisnosti i autonomije, uvođenju medijskog tržišta i vlasničkoj transformaciji medija, sprečavanju nedozvoljene vlasničke koncentracije”.⁵⁶

Način formiranja nezavisnog regulatornog tijela, kako je predložila radna grupa koja je pripremila tekst zakona, bio je, navodi Veljanovski, tako koncipiran da obezbijedi prevagu predstavnika civilnog sektora, što je bilo i intencija evropskih asocijacija i foruma kao sugestija zemljama u tranziciji, no, Vlada je izmijenila prijedlog eksperata i u zakon unijela takvu strukturu Savjeta Republičke radiodifuzne agencije (RRA) koja omogućava dominantan uticaj države na njihov izbor. To je, po Veljanovskom, smanjilo demokratski kapacitet zakona i u startu onemogućilo promjene kakve su očekivane tokom devedesetih.

„Umjesto privatizacije, Vlada je po hitnom postupku predložila, a skupština u decembru 2007. usvojila dva zakona kojima se lokalnim samoupravama daje mogućnost osnivanja medija, čime je vlasnička transformacija zaustavljena. Zakon o lokalnoj samoupravi i Zakon o glavnom gradu Beogradu, iako nisu medijski zakoni, sadrže odredbe koje su direktno suprotne Zakonu o radiodifuziji i Zakonu o javnom informisanju. Odredbe ranije usvojenih medijskih zakona nisu stavljene van snage, a nove su stupile na snagu i tako je stvorena zakonska konfuzija koja nikako ne doprinosi zdravoj transformaciji medijskog sistema i pojedinih medija.

Kada je krajem avgusta 2009. godine, usvojen i Zakon o nacionalnim savjetima nacionalnih manjina, kojim su osnivačka prava nad medijima koji informišu na jezicima manjinskih naroda prenijeta na nacionalne savjete, medijsko-regulatorna konfuzija je bila potpuna. Ovakvi potezi vlasti, iako pravdani raznim razlozima, dokaz su da političke stranke, koje vladaju na lokalnom nivou, ne žele da se odreknu medija kao sredstava propaganda”.⁵⁷

Veljanovski ističe da i pet godina poslije donošenja zakona država ima 50% vlasništva u listu „Politika“ i 30% u „Večernjim novostima“, te da ne treba posebno naglašavati da je državno vlasništvo u štampanim medijima u demokratskim zemljama nezamislivo. On podsjeća i da su pritisci koji su iz Narodne skupštine Srbije usmjereni na RTS da obavezno direktno prenosi sjednice najvišeg organa vlasti rezultirali u jednom trenutku obavezujućim uputstvom RRA po kome RTS mora da prenosi sjednice. Ovo uputstvo je, kaže Veljanovski, kasnije povučeno, a u međuvremenu ga je i Ustavni sud Srbije proglasio neustavnim jer po zakonu niko, pa ni najviši organi vlasti niti regulatorna agencija, nemaju pravo da nameću bilo kakve

---

⁵⁶ Veljanovski, isto, str. 374

⁵⁷ Veljanovski, isto, str. 375

sadržaje javnom servisu. Po Veljanoviću, najdrastičniji primjer lošeg odnosa države prema medijima i medijskom sistemu Srbije jesu izmjene Zakona o javnom informisanju koje su se dogodile krajem avgusta 2009. godine, po hitnom postupku, bez konsultovanja stručne javnosti, uz potpuno netransparentno pripremljen tekst izmjena, a u proceduru usvajanja je ušao tekst zakona koji su domaći i međunarodni stručnjaci veoma nepovoljno ocijenili.

„Drastične novčane kazne i mogućnost zatvaranja medija ukoliko nisu upisani u medijski registar, ipak su ostali u zakonu kojim je medijski sistem Srbije znatno unazađen. Time je prekršen princip безусловnog osnivanja štampanih medija, što je protiv standarda savremenog svijeta i direktno suprotno Članu 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima. Ako tranzicijske muke medija u Srbiji i nedosljedan odnos države prema ovom procesu izgledaju veći nego u drugim zemljama u tranziciji - to nije bez osnova. Zakasnjela tranzicija i ovde stvara dodatne probleme, a kada se tome doda i kašnjenje u pripremanju uslova za digitalizaciju, onda je to vrlo ozbiljna situacija. S druge strane, vidljivo je da ima i pozitivnih procesa, ali insistiranja predstavnika vlasti na poređenju sa devedesetim godinama prošlog vijeka teško da bi rezultirala objektivnom slikom, s obzirom da su u tom periodu parametri srozani ispod civilizacijskog nivoa”, zaključuje Veljanovski.⁵⁸

1.3. Rezime

Karakter društvenog uređenja svake zemlje od presudnog je značaja i za karakter i stepen sloboda medija u njima. U nedemokratskim i zavisnim društvima se preferišu zavisni i prorežimski mediji, dok nezavisni mediji veću šansu imaju u demokratskim društvima, pa i u tranzicijskim zemljama, kakve su BiH i ostale zemlje okruženja. Ako se i pojave u nedemokratskim i zavisnim društvima nezavisni mediji bivaju izloženi udarima takvih režima, pa i režimskih medija, pa čak i zabranama i proganjanjima novinara i redakcija nezavisnih ili nerežimskih medija. Od medija u nedemokratskim režimima se očekuje da budu njegovi glasnogovornici, propagatori i čuvari. To se još u znatnoj mjeri očekuje i od medija u tranzicijskim zemljama, a na izvjestan način i prenaglašena globalizacija zna biti opasnost i bumerang medijima u tranzicijskim zemljama.

---

⁵⁸ Veljanovski, isto, str. 376

IV 2. Nezavisnost bh. medija na talasima prenatlašenog globalizma

2.1. Globalizam kao progres

Razvoj medijskog sistema tranzicijskih zemalja, pa tako i medijskog sistema BiH, pod uticajem je vanjskih faktora, prvenstveno pod uticajem globalnog medijskog sistema, bez obzira na otpore globalizaciji općenito, pa i medijskoj. Dok dijelovi tranzicijskih društava, pa i neki njihovi mediji u globalizaciji vide progres, ima i onih koji u njoj vide opasnost, kako za određene intersne grupe koje imaju moć i interes i u medijima, tako i za tranziciona društva u cjelini. Ipak, kako tvrdi Aleksandra Lazić, masovna kultura, konzumerizam i kosmopolitski stil života, mehanizmi su koji nacionalne medijske sisteme, u procesima tranzicije, oblikuju po uzoru na globalni. To je tzv. "meka" moć koja ide ruku pod ruku sa "jakom" moći neke države.

„Ova moć se ogleda u sposobnosti neke države da navede druge da požele ono šta ona ima. "Meka" moć se oslanja na "jaku" moć, upravo zato jer je utemeljena na materijalnom uspjehu i uticaju. U vezi s tim je modernizacija i pozapadnjačenje nezapadnih zemalja, što je u neraskidivom odnosu sa globalizacijom. "Meka" moć je proizvod difuzne propagande koja "koristi širok spektar raznovrsnih nepolitičkih sadržaja u nepolitičkoj formi, ali sa političkim ciljem..."⁵⁹

Lazićeva je samo jedan od autora koji se slažu da je Bosna i Hercegovina zemlja u intenzivnoj tranziciji, kao i pod velikim pritiskom globalizacije na svim nivoima (ekonomija, politika, pravo, mediji, kultura...pa čak i sigurnost i odbrana). Ona primjećuje da uprkos sve prisutnijoj globalizaciji, na domaćem medijskom prostoru egzistira veliki broj medija, te da se BiH, kao prostorno mala, nerazvijena i ekonomski siromašna zemlja, može pohvaliti velikim brojem dnevnih i periodičnih novina, kao i RTV stanica. Ona podsjeća da su se izdvojili najjači mediji, poput Dnevnog avaza kao najtiražnije dnevne novine, čiji je osnivač ujedno i vlasnik kompanije "Avaz", te kompanija Oslobođenje sa istoimenim listom, čiji je vlasnik Sarajevska pivara. Obje kompanije imaju i svoje periodične listove i tabloide, a Avaz (i TV Alfa) su, kako tvrdi Lazić, najbolji primjer bosanskohercegovačke nezavisne tranzicijske novine, a Oslobođenje primjer transformacijsko-tranzicionog medija koje je do posljednjeg rata u BiH bilo udarno državno glasilo u BiH.

Tranzicijska BiH je, po njenom mišljenju, bila šansa za nastajanje još brojnih listova i časopisa, RTV stanica i internet portala. Progres u tom pogledu još nije dosegao vrhunac, ali

---

⁵⁹ Aleksandra Lazić: Uticaj globalizacije na medijsko tržište, str. 199

je po njoj, očigledan, što potkrepljuje primjerima regionalnih komercijalnih TV Pink BH, NTV Hayat, Face TV i drugih regionalnih, entitetskih, kantonalnih i lokalnih medijskih kuća. Pozivajući se na dostupne podatke, Lazić navodi da u 2011. godini, u BiH bilo 11 dnevnih novina i 102 magazina, od čega 54 u FBiH i 48 u RS, te da ih je političkih bilo svega 6 (4 u FBiH, 2 u RS) a najveći dio zabavni i enigmatski.

Iste godine je u BiH registrovano 45 TV stanica, od čega su 3 javni emiteri (BHT, RTRS, FTV) i 143 radio stanice, od čega su 3 dio Javnog sistema (BH Radio 1, Radio F BiH, Radio RS). Lazić je mišljenja da su printani mediji u BiH više ispolitiziovani od elektronskih koji se sve više okreću isplativijim zabavnim i komercijalnim sadržajima, što posebni vrijedo za TV Pink BiH, NTV Hayat, OBN, TV BN i druge. Ovoj tvrdnji valja dodati činjenicu da su medijski talasi globalizma u BiH prisutniji u ovdašnjim redakcijama i dopisništvima stranih medija (Al Jazeera, Deutche Welle, Slobodna Evropa, N1...) nego u javnim bh. servisima i drugim medijima, od kojih mnogi jedva sastavljaju kraj s krajem, prvenstveno gledajući kako će preživjeti. Kako za svijet u cjelini, tako i za BiH vrijedi da je televizija najutjecajniji medij masovne komunikacije. Po Lazićevoj, to može zahvaliti činjenici da koristi iskustva štampe, radija i filma, uspješno kombinujući sliku, zvuk i pokret. Tu činjenicu potvrđuju brojna istraživanja uticaja medija na građane BiH, ali i na ljude općenito. "Na pitanje građanima BiH koji medij najviše prate njih 79% je odgovorilo da je to TV, 10% je odgovorilo Internet, Radio 8% , a Novine 3%." ⁶⁰

Lazić konstatuje da je politički učinak domaćih i regionalnih medija u značajnoj mjeri prisutan u BiH, te da ideologija ima snažan uticaj na masovne medije pomoću kojih vlast ostvaruje svoju moć i obezbjeđuje svoj kontinuitet.

„Kao i sve druge ideologije, ni globalizam nije ideološki neutralan. Ciljevi (interesi) globalizma usmjereni su na integraciju različitih društava u globalni sistem. Proces globalizacije ima zadatak stvaranja "svjetskog društva". Radi se o objektivnom planetarnom procesu, sa sve gušćom mrežom povezanosti i međuzavisnosti pojedinačnih društava i stvaranju jedinstvenog "svjetskog sistema", uključujući dimenzije: ekonomiju, kulturu, politiku, društvo i životnu okolinu. Pored svih promjenjivih (dimenzija) koje čine jednačinu globalizacije, ipak postoje dvije konstante globalizacije, a to su: društvena i ekonomska konstanta. Međusobno su uslovljene i uzajamno se prepliću i dopunjuju. Upravo zato savremena potrošačka kultura podrazumijeva da se njeguje potrošački duh, koji je univerzalan

---

⁶⁰ Lazić, isto, str. 201

i prepoznatljiv u svim kulturama svijeta, pa ima zadatak da na taj način povežu sve različitosti, koje se trebaju „stopiti“ u jednu kulturu, bez ikakvih interesa za konfliktima.”⁶¹

Lazić je mišljenja da tradicionalne vrijednosti tranzicijskih zemalja trebaju biti zamijenjene savremenim univerzalnim postmodernim konzumerizmom, što neminovno zahvata i medije tih zemalja, dakle i BiH, u kojoj se prepoznaju medijski lideri i formiraju medijski autoriteti.

Prof. dr. Slavo Kukić je također mišljenja da je globalizacija proces kojeg je nemoguće izbjeći. No, nije nebitno kakvog je ona predznaka, odnosno da li je globalizacija progres ili opasnost za neko društvo. Po Kukiću su moguće dvije varijante globalizacije. Jedna se, po njemu, krije iza parola o svijetu svih sloboda, svijetu bez granica i predrasuda, u pozadini kojih je, zapravo, kapitalizam bez granica – pa je i globalizacija samo globalizacija kapitalizma kao svjetskog sistema, dok druga ima potpuno suprotan predznak – globalizaciju solidarnosti i pravde, globalizaciju kao rezultat planetarnog projekta jednakosti i ravnopravnosti kao društva budućnosti. Kukić, naravno, preferiše ovaj drugi model globalizacije kao humaniji i demokratskiji. Na fonu Kukićevog opredjeljenja je i poznati američki književnik i rođeni Sarajlija, Aleksandar Hemon, koji je nakon pobjede Trampa jasno dao do znanja da je “u Americi kapitalizam pobijedio demokratiju”.⁶²

Kukić podsjeća da je bogatstvo 85 najbogatijih ljudi svijeta danas jednako bogatstvu 3,5 milijarde onih najsiromašnijih, dakle, bogatstvu, polovine ukupnoga čovječanstva, odnosno da 1% najbogatijih raspolažu sa 110 biliona USD, što je 65 puta više od ukupnog bogatstva donje polovine svjetskog stanovništva. Te razlike u ekonomskoj, a potom i političkoj moći se ne smanjuju nego svakodnevno i radikalno povećavaju.

Najbogatiji čine sve kako bi postojeće bogatstvo i moći dodatno uvećali, a to je, po Kukiću, moguće samo još većom liberalizacijom od one koja je na djelu, još manjim porezima za bogate i korporacije, još naglašenijom ulogom tržišta i manjom ulogom države i kontrolom procesa uspostave državnih vlada. To je moguće u slučaju da je i pozicija i opozicija pod kontrolom najmoćnijeg dijela kapitalističke klase koja ima kontrolu nad demokratijom u mjeri koja garantuje da se na sceni ne može pojaviti opcija koja bi mogla ugroziti njezinu egzistenciju.

---

⁶¹ Lazić, isto, str. 204-205

⁶² Dnevni avaz, Sedmica, 14.01.2017, str. 4

„Potreba za kontrolom se, na koncu, ne zaustavlja na nacionalnim, dakle granicama pojedinih država, već poprima odlike globalne, kontrole planetarnih procesa”, tvrdi Kukić.⁶³

Razmišljajući o definiranju globalizacije, Kukić, pozivajući se na Becka, navodi da se radi o kovanici koja je prethodnih tridesetak godina najviše upotrijebljena, a istodobno najrjeđe definirana, te da je globalizacija najefikasnija, u isto vrijeme i najnejasnija⁶⁴.

„Izvjescno je, potom, da bi takav status ona mogla i u doglednoj budućnosti također zadržati. U vezi sa samim pojmom je, naime, moguće naići na različita određenja. Za jedne, ona podrazumijeva “deteritorijalizaciju – ili ... rast supraterritorijalnih odnosa među narodima”⁶⁵, za druge, opet, “...širenje, produbljivanje i ubrzavanje međuzavisnosti u svim aspektima suvremenog društvenog života – od kulture do kriminala, od financija do duhovnosti”⁶⁶, za treće neumoljivu „integraciju tržišta, država-nacija i tehnologija u do sada neviđenom stupnju koja omogućava pojedincima, korporacijama i državama-nacijama da protežu širom svijeta dalje, brže, dublje i jeftinije nego ikad prije...širenje slobodnog tržišta kapitalizma do svake zemlje na svijetu”⁶⁷, za četvrte, na koncu, intenzifikaciju „društvenih odnosa na svjetskom planu, koja povezuje udaljena mjesta na način da lokalna zbivanja uobličavaju događaji koji su se odigrali kilometrima daleko i vice versa.”⁶⁸. Uz taj, dakle pojam globalizacije se, međutim, nerijetko koristi i još jedan, termin globalizam. A on je, sudi li se prema Becku, sinonim za ideologiju neoliberalizma u kojoj svjetsko tržište eliminira ili zamjenjuje političko djelovanje⁶⁹ – proces koji globalizaciju reducira na samo jednu njezinu, ekonomsku dimenziju”⁷⁰.

Kukić, vezano za domete globalizacije, a pozivajući se na Helda, navodi da su krajem osamdesetih i devedesetih godina 20. vijeka na površinu isplivavale razlike između tzv. hiperglobalista i skeptika. Prvi su istrajavali na tezi kako svijet nacionalnih ekonomija, suverenih država i samosvojnih kultura pripada prošlosti, a da je globalizacija neumitna historijska nužnost. Po njima nezadržive ekonomske sile (multinacionalni financijski kapital, kompanije i MMF kao svjetski ekonomski arbiter) pretvaraju nacionalne ekonomije u svoje lokalne jedinice, čime kopni i suverenitet nacionalnih država. I ne samo to. Informatičko-medijska revolucija i njezini kulturni proizvodi (TV serije, vijesti i filmovi) po

---

⁶³ Slavo Kukić: Globalizacija i suverenost, EDC, Banja Luka, 2014

⁶⁴ Beck, 2003

⁶⁵ Scholte, 2000., str. 46

⁶⁶ Held et.al, 1999., str. 2

⁶⁷ Friedman, 1999., str. 7-8

⁶⁸ Gidens, 1998., str. 69

⁶⁹ Beck, 2003.

⁷⁰ Kukić, isto, str.150

hiperglobalistima, neumitno vode krahu i nacionalnih kultura i nacionalnih identiteta, a time u dobroj mjeri i medija. Umjesto višepolarnog stvoren je unipolarni, svijet bez ratova i konflikta, svijet u kojem se došlo do svojevrsnog kraja historije ⁷¹.

Skeptici misle drugačije. Za njih je priča o globalizaciji samo još jedan u nizu mitova dok stvarnost ide potpuno drugim smjerom. A sam Kukić je mišljenja da je nametnuta filozofija globalizacije na fonu potreba i interese svijeta multinacionalnog kapitala prije svega, a njezina suština da je u ideji “sklanjanja državnih vlada s puta velikim, efikasnim multinacionalnim kompanijama kao centrima svjetske ekonomske moći u njihovim naporima da ovladaju svjetskim tržištem... uz implikacije za sve svjetske vlade – da su multinacionalnim kompanijama morale dopustiti slobodni prijelaz državnih granica s njihovom robom i kapitalom, da su se, potom, morale odreći bilo koje uloge i, na koncu, da su primorane minimalizirati, pa i eliminirati neke, pa čak i sve vrste finansiranja socijalnog blagostanja vlastitim građanima.” ⁷²

Kukić smatra da se najsnažnija ofanziva neoliberalne filozofije dogodila u vrijeme Ronalda Regana i Margaret Thatcher, te da su je poduprle dvije glavne svjetske finansijske agencije – Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka. Rezultat tako udružene globalne politike, za koju je britanska konzervativna premijerka uporno ponavljala da nema alternative – i koju su sve vlade morale slijediti ako nisu željele zapasti u rizik kažnjavanja sporim rastom i odbijanjem međunarodne pomoći u teškoćama koje bi ih, eventualno, mogle zadesiti je, po Kukiću i tzv. Washingtonski sporazum “kojim je, svima koji mu se pridruže, obećan ponovni ekonomski rast i izlaz iz globalne stagnacije”.

Učinak te neoliberalne ofanzive je, po mišljenju Kukića, za njegove idejne začetnike i svijet kapitala bio i više nego respektabilan. Vlade koje su ga slijedile na globalnom jugu, u socijalističkom bloku, kao i u jakim zemljama zapadne hemisfere, otvorile su svoje granice trgovini i finansijskim transakcijama, ali i prekidale s filozofijom države blagostanja. Najdramatičnija posljedica takve orijentacije je pad socijalističkih režima u srednjoj i istočnoj Evropi, ali i priklanjanje tržišnoj politici u nominalno još uvijek socijalističkoj Kini.

Kukić smatra da bi svi ti trendovi, dugoročno gledano, mogli u pitanje dovesti i samu neoliberalnu filozofiju. On podsjeća da su se već sredinom devedesetih godina nazirali prvi znaci razočarenja u neprikosnovenost neobuzdanog „tržišta“. “Disparitet u prihodima između najbogatijih i najsiromašnijih zemalja iznosio je početkom 19. stoljeća 1:3, da bi se

---

⁷¹ Fukuyama, 1992.

⁷² Kukić, isto str.152

„meteorskom brzinom“ popeo na 1:13 početkom 20. stoljeća, šezdesetih godina 20. stoljeća su bile na razini 1:30, početkom devedesetih godina 20. stoljeća 1:60, a koncem toga desetljeća 1:84.⁷³

S druge strane, sve dublja je polarizacija i unutar bogatih društava. „Crne rupe globalizacije“ su sve prepoznatljivije i u američkim gradskim getima, francuskim naseljima sjeveroafrikanaca, japanskim zasebama četvrtima, a sve one su naseljene milionima beskućnika, svijetom prostitucije, kriminala i droge, bolesnih i nepismenih (prema Castells, 2002., p. 168.)”⁷⁴

Uporkos crnim trendovima globalizacije, integriranje svijeta, prema Kukiću je neizbježno. Globalizacija po njemu nema alternative, ali ne misleći pri tom na neoliberalnu globalizaciju koja bi zarad interesa najkrupnijeg kapitala i malog procenta najbogatijih podredila cijeli svijet svojim interesima, suprotstavljajući kapital radu. Moguća je i drugačija globalizacija i drugačiji svijet.

U stvaranju slike i realiteta drugačijeg svijeta značajnu ulogu bi trebali da imaju i mediji, pogotovo u zemljama tranzicije i krajnje nerazvijenim. Intelektualni krugovi i mediji bi trebali više poraditi na „globalizacija odozdo“, na globalizaciji koju zagovara alterglobalistički pokret, koja bi se, po Kukiću, pravednije odnosila prema ljudima i održivije prema prirodi i koja bi u sebe uključivala globalizaciju slobode i tolerancije, ekoloških standarda, radničkih prava, prihvaćanja različitosti. „Akteri pokreta, zapravo – i to svakodnevno apostrofiraju – ne nastupaju kao antiglobalisti. Naprotiv, oni od starta ističu pozitivne aspekte globalizacije – pojačanu komunikaciju između ljudi, sve veću planetarnu svijest o socijalnim i ekološkim problemima, raširenije shvatanje planete kao jednog sustava za kojeg smo zajedno odgovorni, stvaranje kozmopolitske svijesti... zagovaranje globalizacije ljudskih prava, poštivanja različitosti, tolerancije, održiva razvoja. A to je moguće ne neoliberalnom nego „globalizacijom odozdo“ „alternativnom globalizacijom“, „pokretom za globalnu pravdu i solidarnost“, „pokretom protiv korporacijski vođene globalizacije“⁷⁵

Na ovakvom kursu globalizacije trebale bi biti i zemlje tranzicije, poput naše i sličnih zemalja iz okruženja. Ovakavu globalizaciju bi trebali zagovarati i mediji u tranzicijskim zemljama ukoliko žele biti nezavisni i služiti građanima i općem dobru, ne stavljajući se ni u kom slučaju u glasnogovorničku i marketinšku službu najbogatijih domaćih ili stranih moćnika.

---

⁷³ UN Report, 1999, prema Pečujlić, M., Globalizacija – dva lika sveta, u Aspekti globalizacije

⁷⁴ Kukić, isto, str. 153

⁷⁵ Kukić, isto,

Rade li bilo koji mediji, pa i mediji tranzicijske BiH drugačije, odnosno po recepturi neoliberalnog globalizma onda stoje i iza sljedećih poraznih pokazatelja kao rezultata takvog globalizma. Naime, kako navodi Kukić, pozivajući se na dostupne izvore, rezultati neoliberalističkog globalizma od šezdesetih godina do danas bili su sve porazniji gledano s aspekta sve dubljeg jaza između superbogatih i najsiromašnijih slojeva svjetskog stanovništva. Navodeći dostupne podatke, Kukić konstatira da je šezdesetih godina 20. stoljeća odnos razlike u zaradi između 20% najbogatijih ljudi na planeti i 20% najsiromašnijih iznosio tada 30:1, početkom devedesetih 61:1, a sredinom devedesetih godina najbogatija petina stanovništva uživala je u 82,7% svjetskog bogatstva, a najsiromašnija petina u samo 1,4% svjetskog bogatstva ⁷⁶.

Početak 21. stoljeća gotovo polovina stanovništva na Zemlji je živjela s manje od 2 dolara na dan, a 1,2 milijarde ljudi s manje od jednog dolara na dan, što je stanje “ekstremnog siromaštva“. Istovremeno, 5% najbogatijih je imalo više za 114 puta nego najsiromašnijih 5%, dok je 1% najbogatijih imalo koliko i 57% najsiromašnijih ⁷⁷.

Kukić podsjeća da se pomoć zemljama u razvoju kreće oko 50 milijardi dolara godišnje, ali isto tako i da iz tih istih zemalja prema bogatima godišnje ode 200 milijardi dolara kroz otplatu duga ⁷⁸. Uz nepravednu globalizaciju, čovječanstvo pogađaju i druge nedaće. Tako je u razdoblju 1992-2002., uprkos prihvaćenim deklaracijama iz Rija i Kyoto protokolu, došlo je do ogromnog porasta emisije CO₂ u atmosferu za 9%. Klimatske promjene i nestabilni vremenski uvjeti kojima svjedočimo sve češće imaju kao svoju posljedicu i sve veći broj tzv. ekoloških izbjeglica, ali i ratove za kontrolu prirodnih resursa. Zbog ovakvog stanja Kukić smatra da alterglobalistička orijentacija nije sporna, te da je ona je jedino realna alternativa neoliberalnoj filozofiji svijeta krupnog kapitala. Spor an može biti samo njezin hodogram, ali ona se, zavisno o temeljnim svjetskim odnosima moći, može nametnuti kao planetarni proces i u desetljeću koje živimo, a ne treba isključiti ni mogućnost da na alterglobalističke promjene i sačekamo. O ishodu borbe liberalnog globalizma i alterglobalizma na svjetskom planu, uveliko će zavisiti put i budućnost današnjih tranzicijskih zemalja, dakle i BiH, te sudbina i karakter medija u njima.

---

⁷⁶ Korten, 1995.

⁷⁷ UNDP, 2003.

⁷⁸ Khor, 2003.

2.2. Globalizam kao opasnost

„Kada je George Orwell objavio svoju „1984“ (1956. godine) mnogi su smatrali da je riječ o "negativnoj utopiji" koja se razlikuje od djela teoretičara "pozitivne utopije" (od Platona, pa preko Kampanele, Mora i Mablja, do Sen Simona, Furijea, Owena i Marxa), zato što ne iznosi projekciju "boljeg" nego "lošijeg" društva. Upravo, u ovoj knjizi Orwell piše o problemu hipertrofije državne vlasti, o državi kao modernom "Levijatanu" koji apsolutno negira individue. I bez obzira što Jevgenij Ivanovič Zamjatin u svojoj knjizi MI (1920) i Aldous Huxley u Vrlom novom svijetu (1932) pišu o jednoj, a Orwell o podjeli svijeta u tri države, svi oni zapravo ukazuju na problem etatizacije i birokratizacije svijeta u kojem je stvorena svemoć institucije Države u kojoj se nemoć individua ostvaruje različitim metodama kontrole misli, političkog iracionalizma, "strogo kontrolisanog" saznanja, monopola nad informacijama i onemogućavnja komunikacije među ljudima. Sudeći po onome što se događalo nekoliko zadnjih godina u svijetu (u pogledu utemeljenja tzv. "novog svjetskog poretka"), stiče se utisak da smo bliži ostvarenju jednog apsolutnog neototalitarnog, a ne besklasnog svijeta o kojem su maštali neki teoretičari "pozitivne utopije". Živimo u globalizacijskom svijetu u kojem smo sve više međuzavisni, svijetu brzih društvenih, ekonomskih, političkih, kulturnih, duhovnih i svakih drugih promjena, ali i zavisnosti i uskraćenosti”.⁷⁹

Prof.dr. Braco Kovačević pišući o globalizaciji kao procesu privrednog, socijalnog, kulturnog i političkog djelovanja koje prevazilazi granice nacionalnih država, s razlogom piše i o (de)suverenizaciji država izloženih neoliberalnom globalizmu kao opasnosti, za razliku, na primjer, od alterglobalizma o kojemu smo prethodno govorili, uglavnom citirajući prof. dr.Slavu Kukića.

Procesi globalizacije, prema Kovačeviću, su neokolonijalistički procesi preko kojih moćne kapitalističke zemlje liberalizuju svjetsko tržište, otklanjaju barijere njegovog širenja, kako bi proširile prostor ekspanzionističkog djelovanja svojim korporacijama, istovremeno prema nerazvijenim zemljama uvodeći protekcionističke mjere, pod izgovorom „prihvatanja neophodnih standarda“.

Istorijski proces globalizacije je, po Kovačeviću, proces stvaranja neoliberalnog “novog svjetskog poretka”, za kojeg se smatra da je kao rezultat proistekao iz razgovora bivšeg predsjednika SAD Georgea Bushasa s generalom Skoukroftom na brzom čamcu "Fidelity"

---

⁷⁹ Braco Kovačević, Globalizacija i suverenost, str. 1

tokom ribarenja, a pred operaciju poznatu pod nazivom "Pustinjska oluja". Tako će ova sintagma "novi svjetski poredak" predstavljati tzv. "radni naziv" američke globalističke, neokolonijalne politike.

Kovačević je mišljenja da pod nepreciznim i zamagljenim, prije svega novinarskim izrazom "novi svjetski poredak", treba podrazumijevati (geo)politiku uspostavljanja dominantne moći zemalja članica Vijeća sigurnosti OUN, a prije svih SAD, kao i grupe visokorazvijenih zemalja Zapada nad ostalim zemljama u svijetu. Ova nadmoć uključuje ne samo ekonomsku, nego i političku, vojnu, kulturnu i medijsku nadmoć ovih zemalja, a koja se ostvaruje putem različitih međunarodnih organizacija čije je djelovanje strogo kontrolisano. U tom smislu utemeljenje „novog svjetskog poretka“, po Kovačeviću, podrazumijeva uspostavljanje tzv. "nacionalne države", a, o čemu je govorio bankar David Rockefeller, mentor Savjeta vanjskih odnosa i predsjednik Trilateralne komisije, 1991. godine na zasjedanju te "nacionalne vlade" svijeta: „Savremeni svijet će biti savršeniji i uravnoteženiji ako uspostavimo jednu svjetsku vladu. Nacionalna vlast svjetskih bankara i intelektualnih elita ima prvenstvo nad pravom naroda na samoopredjeljenje, a to je načelo koje smo slijedili tokom vijekova“. ⁸⁰

Iz prethodne definicije Kovačević zaključuje da proizilaze dvije bitne komponente: "novi svjetski poredak" se temelji na uspostavljanju "svjetske vlade" koju čine bankari i „intelektualne elite“, tj. „elita vlasti“ (Mils), koju čine političari, menadžeri, vojni stratezi i drugi. S druge strane "novi svjetski poredak" se temelji i na uspostavljanju nacionalne suverenosti koja se oblikuje kao vlast "svjetske vlade", tj. "nacionalne vlade" i izdiže iznad nivoa nacionalnih vlada, odnosno iznad nivoa međunarodnog "prava" naroda na samoopredjeljenje. Po njemu, desuverenizacija na jednom nivou podrazumijeva izgradnju, proizvođenje i generiranje suvereniteta i suverenizacije na drugom.

Kovačević tvrdi kako se pokazalo da se suverenitet i međunarodno pravo međusobno isključuju, a kao primjer za to navodi odluke Ujedinjenih nacija o sankcijama narodima i državama, čime se po Kovačeviću atakuje na suverenitet i pravo na samoopredjeljenje na uštrb uspostavljanja nacionalne „supra suverenosti“ i „supra države“. Po njemu, zagovornici uspostavljanja "svjetske vlade" i „novog svjetskog poretka“ stoje na stajalištu tzv. "teorije ograničenog suvereniteta", koja, kako tvrdi, nije nikakvo otkriće Vijeća sigurnosti UN i aktuelnog vojnog i političkog establišmenta SAD, već da baštini tu ideju iz vremena opravdanja sovjetske intervencije u Čehoslovačkoj. Sovjetski teoretičar Kovaljov, nakon

---

⁸⁰ Kovačević, isto, str. 2

vojne intervencije zemalja članica Varšavskog ugovora 1968. godine u Čehoslovačkoj, istakao da postoji opšte međunarodno pravo (koje se odnosi i primjenjuje na odnose između država sa različitim društveno-ekonomskim i političkim sistemima) i socijalističko međunarodno pravo (koje se odnosi na države sa socijalističkim uređenjem.)

Kovaljov je smatrao da, ukoliko je ugrožen poredak neke socijalističke države, onda "socijalistička zajednica" u interesu svjetske socijalističke zajednice, ima pravo na intervenciju. Upravo, Brežnjev je, po Kovačeviću, u svoje vrijeme favorizovao doktrinu "ograničenog suvereniteta" koja se odnosi na zemlje "istočnog lagera", kao što to danas čine zagovornici "ograničenog suvereniteta" proširujući njegovo značenje i važnost za cijeli svijet s ciljem očuvanja tzv. "međunarodne stabilnosti".

Kovačević navodi da je čak i predsjednik OUN Butros Gali stajao na stanovištu doktrine „ograničenog suvereniteta“, kada je rekao da je vrijeme „asolutnog i ekskluzivnog suvereniteta okončano“, te “da se međunarodna akcija mora pokrenuti u državama koje se od zaštitnika prava pretvore u subjekte koji ih zloupotrebljavaju. Kovačević je kao zagovornika “ograničene intervencije” naveo čak i bivšeg Papu Ivana Pavla II, prebacujući mu što je vezano za posljednji rat u BiH zagovarao “humanitarnu intervenciju” u cilju zaštite BiH na koju je izvršena agresija, a što Kovačević ne vidi kao takvo, već kao “papino odobravanje bombardovanja Srba”. Dakle, ovdje imamo suprotstavljene stavove o istom problem: Kovačević je protiv “ograničene intervencije” međunarodne zajednice u ratnoj BiH, za koju je bio čak i papa, ali se nije ogradio protiv „(ne)ograničene intervencije” ujedinjenih velikosrpskih snaga protiv međunarodno priznate Republike BiH u posljednjem ratu i postratnom periodu čiji su rezultat genocid i etničko čišćenje BiH, te stvaranje na tim temeljima manjeg bh entiteta-Republike Srpske, upravo uz pomoć te iste međunarodne zajednice i uz potpise Miloševića i Tuđmana. Kovačeviću smeta globalizam međunarodne zajednice u BiH, ali ne i velikosrpski miniglobalizam u istoj toj zemlji, hranjen separatizmom, koji bi i da se širi, nerijetko koordinirano i sa velikohrvatskim separatizmom i miniglobalizmom na štetu cjelovite BiH.

Globalizacija i “ograničeni suverenitet”, po Kovačeviću imaju uticaj i na članice Evropske zajednice jer je zajednica svoja ovlaštenja dobila "dobrovoljnim popuštanjem" suvereniteta članica država.

„ Sve to u suštini pokazuje da je nadnacionalna orvelijanska vojna i politička vlast projektovana u obliku tzv."novog svjetskog poretka"- totalitarna, odnosno neototalitarna. S

obzirom da koncept „novog svjetskog poretka“ još uvijek izražava politički zakon džungle u kojem politika apsolutno i neracionalno dominira nad pravom, pa i međunarodnim pravom, a s kojim, kako ističe, rastu „rizici sa teškim posljedicama u periodu modernosti“ (slom mehanizma kapitalističke akumulacije i ekonomskog rasta, porast totalitarne vlasti i erodiranje prava i sloboda, te pravne države na globalnom nivou, mogućnost nuklearnog sukoba i ekološke katastrofe) jasno je da navedeni rizici, kao i sve ono što je sa njima neposredno ili posredno povezano, ističu neophodnost izgradnje pravednog pravnog i političkog ustrojstva globalne zajednice”,⁸¹ tvrdi Kovačević, primjećujući da je za mnoge globalizacija svijeta zapravo “amerikanizacija svijeta”, jer su SAD kao mega ili supradržava jedina supersila u tehnološkom, ekonomskom, političkom i vojnom smislu globalizovanog novog svjetskog poretka.

Po Kovačeviću, transnacionalne korporacije imaju monopol ne samo nad međunarodnom trgovinom i ekonomijom već i u samoj Americi: “Transnacionalne, multinacionalne korporacije su toliko moćne na ekonomskom, političkom i vojnom području da bez većih problema mogu da erodiraju i dovedu suverenost država u pitanje, a da se pri tom one i ne mogu i ne usuđuju suprotstaviti tim procesima. Prostor i sloboda djelovanja države su ograničeni djelovanjem transnacionalnih kompanija”, tvrdi Kovačević .⁸²

Autori koji se bave pitanjem medija, uglavnom se slažu da su mediji bitan faktor svakog društva, naročito u eri globalizacije. To posebno vrijedi za zemlje tranzicije kakva je BiH. O karakteru medija i demokratije u eri globalizacije, koja je po nekim autorima progres i neupitan proces, a po drugima i globalna opasnost, pisao je i beogradski prof.dr. Dragoljub Štavljanin. Po njemu, jedna od manifestacija uspona globalizacije bilo je proglašavanje početkom 1990-ih „kraja istorije“ i trijumfa liberalne ideologije. Deceniju kasnije, početkom 21. vijeka, teroristički napadi 11. septembra i uslozljavanje, pa i zaoštavanje međunarodnih odnosa zbog uspona nezapadnih sila, po Štavljaninu su označili „vraćanje istorije“.

„Taj uspon zemalja poput Kine, Indije, Rusije i Brazila nije samo izazov geostrateškoj konfiguraciji svijeta kojim je neupitno dominirao Zapad još od pojave moderne prije nekoliko vijekova, već sa izbijanjem globalne ekonomske krize i samoj moderni i konceptu demokratije koji je iz nje proizašao. Kako ističe Ulrich Beck, globalizacija „proždire“ svoje neprijatelje. Onaj ko je protiv nje ujedno je i za nju – za neku drugu globalizaciju. Ili, možda ni bilo koja odrednica globalizacije nije dovoljna da bismo mogli da pojмимо sadašnje

---

⁸¹ Kovačević, isto, str. 8

⁸² Kovačević, isto, str. 8

ubrzane i kompleksne procese, tačnije njihove uzroke, a još manje posljedice, njihove stajne tačke. Jedno je sigurno, procesima globalizacije kao da je otvorena „Pandorina kutija“ i da se njeni pobornici svakako nisu nadali, a još manje željeli ovako ozbiljnu globalnu krizu, koja nije samo ekonomska, već i politička, vrijednosna pa i kriza postojećih paradigmi. Stoga je Beck, možda, u pravu kada o globalizaciji govori kao „neorganizovanoj neodgovornosti“. Ljudske predstave o stvarnosti i sama stvarnost međusobno se prožimaju kao nikada do sada, što, s jedne strane, doprinosi njihovom susretanju kroz dvostruku refleksivnost, na koju ukazuje Anthony Giddens, ali istovremeno, s druge strane, utiče na to da se stvarnost još više komplikuje što otežava njeno spoznavanje, jer je prošlo vreme „velikih narativa“ i nedvosmislenih koncepata.”⁸³

Odnos između lokalnog i globalnog, kao centralni problem studija globalizacije, po Štavljaninu se nastoji prevazići ustanovljavanjem pojma glocalizacije, koji upućuje na “prožimanje lokalnih sadržaja globalnim uticajima”. Pozivajući se na Skota i Robertsona, Štavljanin izvodi zaključak da se globalizacija može smatrati složenom interakcijom globalizirajućih i lokalizirajućih tendencija (glocalizacija) i sintezom partikularističkih i univerzalističkih vrijednosti (Skot), odnosno, kao „prožimanje univerzalizacije partikularizma i partikularizacije univerzalizma” (Robertson). Štavljanin ističe i James Mittelmana koji je mišljenja da “globalizacija podstiče kulturnu homogenizaciju, ali podrivajući moć države podstiče i kulturni pluralizam”, te Ulf Hannerza, po kome je, kako tvrdi, “globalizacija karakteristična, prije po organizaciji različitosti nego po kopiranju uniformnosti”. Te *različitosti*, po Štavljaninu, uporedo sa trendom globalizacije, uključuju i oživljavanje nacionalizma, tradicionalizma i vjerskog fundamentalizma. Pristupi globalizacije “variraju od glorifikatorskog, da je riječ o procesu koji prožima čovječanstvo i u bitnoj mjeri određuje njegov karakter, do izrazito kritičkog da globalizacija nije ništa novo već samo posljednji u nizu eksploatorskih trendova odavno prisutnih kroz istoriju.”⁸⁴

Štavljanin tvrdi da se kad je u pitanju sistematizacija globalizacije najčešće spominje klasifikacija na hiperglobaliste, skeptike i transformacioniste. Za hiperglobaliste globalizacija predstavlja potpuno novo doba ljudske historije, čije su glavne odrednice globalna ekonomija (kapitalizam), globalna politika i globalno civilno društvo. Skeptici, pak, ističu da je globalizacija „mit” i da se ništa suštinski nije promijenilo u stepenu globalne integracije u odnosu na ranije periode, dok transformacionisti potenciraju stav da je u savremenoj eri globalizacija centralna pokretačka snaga koja podstiče korijenite promjene, a koje preoblikuju

---

⁸³ Štavljanin Dragoljub, *Demokratija i mediji u eri globalizacije*, str. 217-218

⁸⁴ Štavljanin, isto, str.222

moderna društva i svjetski poredak (Giddens, Scholte, Castells). Transformacionistički pristup je na neki način dominantan. Po Štavljaninu transformacionisti nastoje da pokažu da je globalizacija realan proces, ali istovremeno kompleksan i protivrječan fenomen. Globalizacija je proces, a ne ishod, serija tendencija, a ne krajnje finalno stanje. Zbog toga se u gotovo svim definicijama globalizacije naglašava njena složenost i nepredvidivost.

Uz globalno širenje zapadnih postoji i globalno širenje nezapadnih medija, koje po Štavljaninu, može da smanji nejednakosti u dostupnosti medija, doprinese kosmopolitskijoj kulturi i, dugoročno, utiče možda na nacionalnu, regionalnu i čak međunarodnu političku dinamiku.

„Medijski i komunikacioni kontra-tok može oblikovati kulturne identitete, dati energiju obespravljenim grupama, i pomogne u stvaranju političkih koalicija i novih transnacionalnih privatnih i javnih sfera. Međutim, kako ističe Tusu, postavlja se pitanje dometa ovih, nezapadnih kanala s obzirom da je njihova produkcija relativno mala, a njihov međunarodni uticaj uglavnom ograničen na dijasporu ili geolingvističke zajednice.”⁸⁵

Globalni mediji, po ocjeni Štavljanina, mogu da doprinesu jačanju demokratije izbjegavanjem cenzure države. Mogu i animirajući globalnu publiku o nedemokratskim postupcima u autoritarnim državama, podstaći angažman međunarodne zajednice u smislu pritiska na takve države da promijene svoju politiku, uz napomenu da globalne medijske kompanije pokazuju sklonosti koje pokazuju i njihovi nacionalni i regionalni takmaci

„Multinacionalne kompanije, stoga, ne posluju samo tako što prodaju svoje proizvode, nego i utiču na formiranje mišljenja. Njihovi vlasnici, poput Murdocha, na primer, ne kriju svoja politička ubjeđenja, što, po riječima Gidensa, neizbježno izaziva zabrinutost kod političkih partija i drugih grupacija na različitim političkim pozicijama. Tako je Murdoch u želji da poboljša svoj položaj u Kini, prekinuo 1994. da prenosi preko svog satelita program „World Television Service BBC“, jer se nisu dopadali kineskim rukovodiocima. Zapadni mediji u izvještavanju iz drugih zemalja - mada potenciraju da su posvećeni promovisanju duha demokratije i ističu svoju vodeću ulogu u globalizaciji, često ignorišu opozicione elite koje se bore za demokratiju u drugim dijelovima svijeta.”⁸⁶

Štavljanin navodi i brazilsku kompaniju Globo, koja je, kako kaže, imala snažne veze sa vojnim režimima, aktivno uskraćujući informacije o narodnim pokretima koji su se borili za

---

⁸⁵ Štavljanin, isto, str. 251

⁸⁶ Štavljanin, isto, str. 255

izbornu demokratiju tokom 1980-ih, te podsjeća da je TV mreža NBC vlasništvo preduzeća General Electric, CBS je vlasništvo Westinghouse, ABC je dio Disneya, francuski kanal TFI je vlasništvo kompanije Bouygues...i jasno je da će biti u službi vlasnika kao finansijera.

S druge strane, Kompejn smatra da je prevaziđena teza da je „sloboda štampe dostupna samo onima koji su njeni vlasnici“. On ističe da je vlasništvo nad medijima, prije svega u SAD, veoma demokratsko, jer građani imaju akcije u njima. To znači da mediji ne promovišu ideologiju već teže profitu. Zato treba da osluškuju tržišne trendove, a ne samo da slijde političke lidere. Mada globalne medije optužuju da su često preteče politika velikih sila, prije svega u kriznim regionima, oni su, ipak, po Štavljaninu, doprinijeli, kako informisanju o nevoljama ljudi, tako i represiji autoritarnih režima nad oponentima, animirajući međunarodnu javnost da djeluje, što može biti upozorenje i pritisak na nedemokratske vlasti da promjenu svoju politiku. Kao primjer, Štavljanin navodi da se zahvaljujući snimcima beogradske televizije, u mnogo čemu ubrzala revolucija protiv režima Čaušeskua u Rumuniji. Mada su storijske globalnih medija o zbivanjima u udaljenim regionima svijeta, često pojednostavljene čak do nivoa kada prijete rizik od iskrivljavanja činjenica, ipak bez slika globalnih medija, malo šta bismo, kako zaključuje Štavljanin znali o zbivanjima na Tjenanmenu, revolucijama u Istočnoj Evropi i sličnim događajima širom svijeta.

2.3. Rezime

Šansa za dalju demokratizaciju društava i medija u tranziciji ukazuje se i kroz globalizaciju, ali ne svaku i ne po svaku cijenu. Naime, prenaplašeni globalizam koji je uglavnom u službi moćnih velesila i multinacionalnih kompanija, zna se vratiti i kao bumerang i kao nova nesloboda, odnosno, kao nova zavisnost, kako malih društava, tako i njihovih medija. Odnosu medija i države posvećuje se značajna pažnja od strane brojnih autora koji se bave ovom problematikom. Po mišljenju mnogih, pa i dr. Rade Veljanovskog, ovo je pitanje posebno važno u zemljama u tranziciji jer onom može biti test ukupnih promjena u određenom društvu, premda su te promjene mnogo kompleksnije i sveobuhvatnije od same tranzicije i rekonstrukcije medijskih sistema i uloge država u tim procesima.

IV 3. (Ne)zavisno bh. društvo kao pretpostavka (ne)zavisnih bh. medija

3.1. Tranzicija kao prevladavanje zavisnosti društava i medija

Kao najsvеobuhvatniji, a po mnogim autorima jedan i od najdramatičnijih izlaza iz bivših jednoparstijskih socijalističkih sistema, pa i iz drugih nedemokratskih režima, pokazala se tranzicija, odnosno prijelaz iz prethodnih sistema u novi, po uzoru na demokratske zemlje Zapada, prvenstveno SAD, kao vodeće globalne sile na tom planu. Padom Berlinskog zida zavladao je ushićenje zbog šanse za demokratizaciju društva, za slobodu kretanja ljudi, kapitala i tehnologije, zbog šanse za ukupne ljudske slobode, pa i medijske. Tranzicija se nudila kao šansa za prevladavanje zavisnosti društva i medija u onim zemljama koje je zahvatila, a među njima je bila i BiH, koja je vapila, pa i dalje vapi, za potpunom slobodom, reintegracijom, suverenošću i demokratizacijom cijelog sistema, pa time i medija. Slična situacija je i u tranzicijskim zemljama okruženja.

Ali, kako je vrijeme odmicalo ushićenost je nerijetko splamsavala, jer se sve više uviđalo da tranzicija nije osmišljena samo zbog zemalja koje je zahvatila, već dobrim dijelom i prvenstveno, zbog interesa krupnog kapitala i multinacionalnih korporacija, između ostalog i unutar zemalja u tranziciji. Da je tranzicija u zemlje koje je zahvatila, uz progresivne trendove, donijela i negativne, te da je došlo i do brojnih paradoksalnih situacija po tom pitanju, jedan od primjera je i tranzicijska BiH. Naime, dok se naša zemlja na određen način priprema za članstvo u EU, odnosno da u cjelosti bude zahvaćena globalizmom, ona je kroz cijeli rat, pa i poraćе, od Daytonskog sporazuma do danas, podijeljena na entitete, distrikt Brčko i kantone. Dakle, uz globalnu integraciju koja zapljuskuje i BiH, desila se i još traje na izvjestan način njena teritorijalna dezintegracija, odnosno antiglobalizacija. Da je stanje takvo, mišljenja je i bh analitičar Srđan Puhalo koji kaže da, kad je zamoljen da nešto napiše o tranziciji o BiH, da mu je prvo palo na pamet to da u BiH ne postoji jedno društvo, već tri etnički podijeljena društva koja žive jedna pored drugih, a ne jedni s drugima.

„Svaki narod ima svoju teritoriju, svoje političke partije i političare, svoje medije, svoje pisce i pjesnike, svoje istoričare, ali i svoje domaće izdajnike. Najveći broj Srba, Hrvata i Bošnjaka u tome ne vidi veliki problem. Našom percepcijom, prije svega, dominiraju etnički stereotipi i predrasude . Sopstvena etnička grupa se potpuno nekritički opaža, što za posljedicu ima kolektivnu amneziju i apsurdnu toleranciju prema mnogim ratnim i poratnim „nestašlucima“. Istina je da i drugi narodi imaju poneku dobru osobinu, ali to nije dovoljno da bi mogli mirno spavati ili se, ne daj Bože, razoružati. Tranzicija je jedna od onih riječi, kao i stres, kojom se mnogo toga u Bosni i Hercegovini opravdava, ali ništa jasno ne objašnjava. Valjda je zbog

toga i omiljena među domaćim političarima, ali i ovim uvoznim”, napisao je Puhalo na početku svog teksta, citirajući zatim i porazne demografske, ekonomske, socijalne i druge podatke BiH iz vremena 2007-2009 godine koji su krajem 2016. i početkom 2017.godine, po mnogo čemu još porazniji, pogotovo po trendu iseljavanja mladih u zapadne zemlje u potrazi za poslom.⁸⁷

Pišući dalje o bh. tranziciji, Puhalo konstatuje kako smo “početkom devedesetih odbacili socijalizam, a prigrlili nacionalizam”, koji se, po njemu, kasnije pretvorio u šovinizam. “Friško nacionalno osvješteni stanovnici Bosne i Hercegovine očekivali su da će višepartijski sistem, što nije isto što i demokratija, riješiti sve probleme, ali su se grdno prevarili. Demokratija je za njih bila previše zahtjevna, valjalo je misliti svojom glavom i racionalno donositi odluke, što se pokazalo nemogućim. S gnušanjem smo odbacili stari sistem vrijednosti, ali novi još uvijek nismo uspjeli uspostaviti. Radi se na tome, ali sporo i kilavo. Taj novi sistem vrijednosti će kreirati, oni koji su se u tom moralnom vakumu najbolje snašli, tj. oparili. Valja to bogastvo učiniti legalnim i prihvatljivim. Tokom devedesetih godina dvadesetog vijeka, sve je bilo dozvoljeno. Mogli ste krasti, lagati, otimati, tući, a vlasti su najčešće imale razumijevanja za vaše „nestašluke“. Danas ti „kontraverzni biznismeni“ čine domaću političku, ekonomsku i intelektualnu elitu. Tradicionalizam koji je dominirao devedesetih godina, lagano nestaje pred ideološkom i tehničkim novotarijama uvezenim sa zapada. Taman smo mislili da smo se vratili korijenima, što je san svakog nacionaliste, ali nas je globalizacija vratila u realnost.

Kolektivitet, uz pomoć nacionalizma, još uvijek pruža otpor individualizmu, ali se bojim da je bitka unaprijed izgubljena. Na krilima novih preduzetnika nestaje briga o interesima zajednice. Naravno, niko vam to neće priznati, ali istraživanja su neumoljiva . Ne vjerujemo demokratiji, ne vjerujemo političarima, ne vjerujemo komšijama, ali za sebe nećemo reći da smo nevjernici. Pa, i kako bi, kada to nije politički korektno”,⁸⁸ navodi Puhalo, dodajući da su “devedesete godine učinile besmislenom i jednu od najpoznatijih definicija inteligencije”, kao „snalaženje u novim situacijama“. Ta definicija je, po njegovom mišljenju, previdjela moral kao presudan činilac civilizovanog društva. Tih godina najsnalažljiviji su seponašali bahato, agresivno i bezorazno, dok je ostatak ljudi usavršavao trpljenje, snalažljivot i improvizaciju. “U tim vremenima planiranje se izjednačavalo s ludilom, jer se živilo od danas do sutra ili eventualno prekosutra. Od malih nogu smo se učili improvizaciji, ali izgleda da to sve manje „pije vodu“. Što smo bliže evropskim integracijama, to ćemo više postajati

---

⁸⁷ Srđan Puhalo: Tranzicija i bosanskohercegovačko društvo, str. 1

⁸⁸ Puhalo, isto, str. 2

racionalni, sistematični i efikasni. Možda je to dobar način da donekle „zaustavimo“ ono životinjsko u nama?

Mnogima je tranzicija „pala“ teško, ali su danas, najveće žrtve tranzicije u Bosni i Hercegovini, „mali“ ljudi koji su početkom devedesetih imali oko četrdeset godina. Možda je to i zaslužena kazna, za sve ono što su (nisu) uradili početkom devedesetih godina. Iz socijalističkog „raja“, protjerani su pravo u rat, a potom u balkansku verziju kapitalizma. Sve bi im bilo lakše da su mogli da zaborave ona „sretna“ vremena rada, reda i redovnih godišnjih odmora. Prisjećajući se starih vremena, nisu primjetili, da je došlo novo doba, koje nisu mogli ni zamisliti. Sada se pitaju gdje su pogriješili dok čekaju da ih neko, pod stare dane, zaposli ili da ispune starosne uslove za penziju. Mladima je nešto lakše, oni ne pamte bolja vremena i namaju za čim da žale, na njima je samo da se priviknu na trenutnu situaciju. Tranzicija je za njih normalno stanje”,⁸⁹ zaključuje Puhalo, držeći da najveći broj građana Bosne i Hercegovine jednostavno nije mogao razumjeti tranziciju. Po njemu, “između njih i tranzicije stajala je jezička barijera”. Prvi su put u životu, kaže, čuli za riječi: projekat (a da nije za kuću), implementacija, evaluacija, biznis-plan, inflacija, internet, facebook, gender, certifikati, distrikt, devastirano i dr. Oni su, po Puhalu, izgubljeni u prevodu.

Da li je tranzicija put u demokratizaciju i za prevladavanje zavisnosti i društva i medija, istraživali su brojni autori, a među njima i prof.dr. Ratko Božović.

U tekstu pod nazivom *Mediji i tranzicija*, objavljenom u beogradskim Večernjim novostima 09.07.2008.godine, Božović je ustvrdio da je nastojanje da mediji postanu institucionalna osnova slobodne javnosti daleko od realnosti društava u tranziciji. Za takvu tendenciju su neophodni i slobodni mediji i slobodno društvo, što opet, ne znači da se ostaje i dalje u matricama starog ideološkog sistema. Po Božoviću, “do izvjesnih promjena je došlo jer više ne postoje drastični *limiti* dozvoljenog i nedozvoljenog političkog uticaja. Nema ni rigorozne *selekcije* medijskih sadržaja, ali nije došlo ni do uspostavljanja kritičkog javnog mnjenja. Po Božoviću, posebno je značajno prisustvo svjetskih medija i njihov snažan uticaj na uspostavljanje jedne nove ljestvice vrijednosti: „Ti mediji i njihove mentalne matrice pristižu iz svijeta u kome je uveliko prisutno iščezavanje univerzalnih vrijednosti. Nema ni osmišljenog značenja postojanja. A postojanje liči na ono mjesto iz petog čina Shakespearovog *Macbetha*: `Život je istorija koju priča neki idiot, puna buke i bijesa, koja

---

⁸⁹ Puhalo, isto, str.3

ništa ne znači`. U pitanju je drastična kriza smisla. Savremeni čovjek suočio se sa svijetom bez kompasa i sa sviješću bez smisla za smisao.”⁹⁰

Uspon globalnih medija sve više utiče na prirodu nacionalnih i državnih medija, posebno na medije zemalja u tranziciji, tvrdi Božović pouivajući se na Edward Hermanna i Roberta McChesneya koji u studiji „Globalni mediji -Novi misionari korporativnog kapitalizma“, pokazuju da je početkom osamdesetih 20. vijeka, globalnim medijskim sistemom dominiralo trideset ili četrdeset velikih transnacionalnih korporacija. Tako je došlo do nezapamćene monopolizacije sredstava masovnog komuniciranja. Sa stanovišta uticaja na mnogoljudnu zajednicu, na džinovski svjetski auditorijum, to je mnogo veći monopol od bilo kojeg političkog monopola. Stoga djeluje smiješno i neutemeljeno svaki politički pokret emancipacije. „U punoj saglasnosti sa tržištem liberalnog kapitalizma, prisustvo globalnih medija djeluje kao nezaustavljiva stihija, kao neumitna i lagodna diktatura“, zaključuje Božović, dodajući da je to, valjda, jedina diktatura koja se prihvata ne samo bez otpora već i sa neskrivenom radošću.

Božović kaže da globalni mediji ne deluju kao moguća opcija već kao izabrana mogućnost, pa se i ne postavlja pitanje kako ovladati ovim medijima nego kako će oni „umrežiti“ svoje konzumente. S razlogom se smatra da globalizacija medija predstavlja veliku opasnost za aktivno učešće građana u društvenom životu i za njihovo neposredno uključivanje u svakodnevne demokratije.

„Na civilizacijskoj sceni već nadmoćno dominiraju komercijalni mediji...oni razaraju stari i stvaraju novi medijski ambijent. To je jedinstven civilizacijski iskorak koji ima i svoje lice i svoje naličje, svijetlu i mračnu stranu. Posebno je značajno to što se globalizacija medija odvija ne samo uz njihovu izrazitu centralizaciju i nadgledanje već i uz barokno širenje popularne kulture, koja prekoračuje regionalne i državne granice...Zahvaljujući snažnom uticaju globalnih medija, marginalne i podređene države suočavaju se sa zapadnim i svjetskim vrijednostima kao što su individualizam, ljudska prava, a posebno prava žena, manjinska prava i prava ljudi sa posebnim težnjama. Sve to nije bez značaja za uspostavljanje demokratije, ali se na tome ne insistira jer se suštinski zanemaruju programi koji bi imali ambiciju da utemelje razumsko, slobodu i vrijednosti od individualnog i društvenog značaja. To što se u ovim medijima favorizuje *laka zabava*, nasilje i seks, pokazuje da su oni najviše usmjereni na to da oblikuju potrošačko društvo i da stvaraju *konzumenta*, a ne slobodnog građanina. Da bi opsjena bila potpuna, spektakl je neizbježan, utoliko prije što je on kapital

---

⁹⁰ Božović Ratko, Mediji i tranzicija, Večernje novosti, 09.07.2008

posredovan slikom. To znači da je sve u modelu komercijalnih medija podređeno kapital-odnosu. Kad ekonomske vrijednosti imaju ne samo središnju i dominantnu ulogu, nego kad potiskuju i pokrivaju sve druge vrijednosti onda se može i dogoditi da se potrošnja ne doživljava kao sredstvo već kao cilj, a profit kao jedina vrijednost. Koliko je to apsurdno ne vrijedi dokazivati. Najgore je što su posljedice dalekosežne sa stanovišta razvitka ljudskih bića i njihovih kreativnih potencijala.”⁹¹

Božović je mišljenja da pritisak globalnih medija na državne i kontrolisane medije ima smisla kad oni postanu stereotipni, sterilni i samodovoljni.

Problematikom medija u tranziciji bavila se još nekolicina srbijanskih autora, među kojima i Draga-Ciga Božinović, koja je, između ostalog, u jednom od svojih tekstova napravila osvrt na srbijanske medije u tranziciji. Njena ocjena stanja u našem istočnom susjedstvu uveliko podsjeća i na stanje u našoj zemlji, od kojeg ne odudaraju značajno ni mediji tranzicijske Crne Gore, Makedonije, Kosova, Hrvatske, pa i Slovenije. Ocjenjujući stanje srbijanskih, Božinović se dijelom osvrnula i na stanje medija u tranzicijskoj Vojvodini kao regiji Srbije.

Ona tvrdi da se uspjeh medija više ne mjeri kvalitetom, već profitabilnošću, koju obezbjeđuju oglašivači prostora. Božinović je mišljenja da su mediji u Srbiji, pa i sličnom okruženju, slobodno se može reći i u BiH, zbog vezanosti za oglašivače na neki način s njima u sprezi, a preko njih nerijetko i sa odgovarajućim političkim opcijama. Žele li opstati, mediji po njoj moraju da se priklone vladajućim opcijama ili jedva opstajati bez sredstava. Jer, rijetki su mediji, pogotovo u zemljama tranzicije, koji mogu opstati na bazi tiraža ili gledanosti i slušanosti svojih izdanja ili emitera. Mediji u Srbiji su, kako tvrdi Božinović, u dosadašnjoj tranziciji uspjeli da “prevale put od kakvog-takvog patriotskog novinarstva do haosa na medijskoj sceni”, što je po njoj potvrdio i OSCE u martu 2011. godine.

Iz tog razloga, kao i iz nemogućnosti da promijenu svoju situaciju, Božinović podsjeća da su nezavisna udruženja novinara Srbije i Vojvodine pisali otvoreno pismo predsjedniku države, predstavnicima Evropske komisije, EU i OSCE-a: „Sloboda štampe u Srbiji danas je ozbiljno ugrožena. Stanje u medijima gore je nego što je ikada bilo od petog oktobra, a država ne čini gotovo ništa da pomogne medijskoj industriji da preživi krizu... Ovo nije reforma medija koju ste obećali kada ste došli na vlast“,⁹² navedeno je, između ostalog u tom zajedničkom pismu novinarskih udruženja i asocijacije, pročitano na konferenciji za novinare.

---

⁹¹ Božović, isto

⁹² Draga-Ciga Božinović: Mediji u tranziciji, NUNS, Dosije o medijima

U tom pismu su predstavnici medija naveli da je lokalna štampa na izdisaju, položaj novinara bijedan, da su pojedini istraživački novinari pod zaštitom policije, a da nezavisne novine „stradaju zbog pogrešne primjene prava u nepravičnim sudovima“. Posebno je naglašeno, dodala je Božinović, da vladajuća koalicija zateže čak i sa donošenjem strategije razvoja medija na koju se, u dogovoru s medijima i sa EU, bila čvrsto obavezala 2010.godine.

Božinović je navela da se posljednjih godina u Srbiji biznis potpuno umiješao u medije, te da su se pojavili simjnivi tabloidi i senzacionalizam u medijima: „Lansiranje senzacionalističkih vijesti i informacija, bez navođenja izvora ili bez njihove identifikacije (*nezavisni, obavješteni, pouzdani*) postalo je svakodnevna pojava“⁹³, navela je Božinović u svom tekstu.

Ona je upozorila i na estradizacija javne scene u Srbiji, koja je dostigla vrhunac 2010.godine poplavom reality programa čiji se *sadržaj* (prostakluk i primitivizam) prelivao na stranice štampe, bez pravovremenog i bez pravog reagovanja regulatornih tijela, odnosno RRA i Savjeta za štampu. Ukazala je na negativnu selekciju vijesti koja je, također, postala uobičajena. Ubistva, silovanja, katastrofe, saobraćajne nesreće, teme su koje ispunjavaju naslovnice većine listova i udarne TV i radio vijesti, čemu se dodatno “katastrofiše” javno mnijenje. Naravno, da ovakva situacija nije samo u Srbiji, već i u drugim sličnim zemljama tranzicije, a posebno u BiH, koja je uz svu rascjepkanost i medijski podijeljena.

Profesionalnost, analize, istraživanja, tvrdi Božinović, u takvom novinarstvu nemaju svoje mjesto, a nije ni poželjno da ga imaju. Mnogi novinari, kako bi prehranili svoje porodice rade za dva i tri medija, ponekad i sa sasvim različitim uređivačkim konceptima, pa se u takvoj situaciji novac samo prebacuje iz jednog medija u drugi, na račun profesionalnosti i kvaliteta, jer novinar koji stalno radi na tri “tezge” ne može da pruži kvalitet koji bi pružio da je materijalno obezbjeđen i miran.

„Medijsku scenu Srbije i zbog takvog položaja novinara karakteriše nastavak moralno-profesionalne krize nastao još u doba režima Slobodana Miloševića. Istraživačko novinarstvo gotovo je potpuno zapostavljeno, odnosno svedeno na pojedinačne podvige sve manjeg broja entuzijasta koji se, otkrivanjem određene istine, izlažu i riziku ne samo da budu tuženi, već i fizički ugroženi. Činjenica da je nekoliko novinara tokom 2010. uživalo i neposrednu policijsku zaštitu dovoljno govori o toj ugroženosti, ali i o nedovoljnoj odlučnosti države da suzbije praksu da se novinarima sve češće nekažnjeno prijeti. Mediji u Srbiji su u različitim vlasničkim odnosima - od državnih do onih sa *zamađljenim* ili sumnjivim kapitalom.

---

⁹³ Božinović, isto

Privatizacija se sprovodi sporo i uz mnogo nepoznanica, mada je aktuelna vlast donijela niz propisa iz medijske oblasti, što je trebalo da ubrza proces transformacije medija...“.⁹⁴

Božinović se čudi da podaničko novinarstvo još nije protjerano iz medija u Srbiji, te da se mediji u Srbiji i deset godina od početka tranzicije, nalaze u čarobnom trouglu odsustva interesa države da oni zaista budu “sedma sila“, ali, po njoj, ohrabruje što u posljednje vrijeme NUNS i UNS sve češće zajednički reaguju na probleme koji se tiču medija i ugroženosti novinara.

3.2. Tranzicija kao težnja nezavisnom, demokratskom društvu i slobodnim medijima

Tranzicija društva i medija nije zaobišla ni Crnu Goru, o čemu je pisao i Draško Đuranović, novinar i bivši urednik i direktor nedjeljnika “Monitor”, koji podsjeća da situacija u Crnoj Gori, slična kao i u BiH i drugim zemljama okruženja, te tvrdi da je Crna Gora velike političke promjene dočekala praktično u medijskom mraku, s jednom državnim dnevnom novinom, jednom državnim RTV, sve pod kontrolom jedne, komunističke partije. Ipak, rađali su se novi mediji - prvo dvonedjeljnik »Krug«, potom i nedjeljnik »Monitor«... Bili su to prvi privatni mediji u Crnoj Gori, prva glasila nezavisna od upliva države ili neke partije.

U to doba nezavisni mediji su formirani kao vid kulturnog i političkog otpora vladajućoj, državnoj ideologiji crnogorske političke elite koja je – u savezništvu sa politikom Miloševićevog Beograda - propagirala rat sa susjedima i nacionalnu mržnju. Sredinom 1994. godine startovao je sa radom i »Antena M«, prvi privatni radio u Crnoj Gori, a 1997. godine i Blue Moon, prva privatna televizija. Politički sukob je, po Đuranoviću, uzrokovao medijsku poplavu u Crnoj Gori, posebno tokom 1997. godine, kada se dio crnogorske vladajuće partije Mila Đukanovića suprotstavio Miloševićevoj politici. Nastao je veliki pritisak Beograda na vlast u Crnoj Gori i ona je, u želji da obezbijedi demokratsku podršku svojoj politici, maksimalno podržala razvoj privatnih medija, navodi Đuranović, a u tom pogledu pomagala je i međunarodna zajednica crnogorske nezavisne medije. Povoljna okolnost bila je da je sa Srbijom postojalo zajedničko tržište pa su crnogorski mediji zahvatali i Srbiju. Septembra 1997. godine iz nedjeljnika »Monitor« formirane su prve dnevne privatne novine u Crnoj Gori - dnevnik »Vijesti«. Bio je to definitivni početak jednog novog vremena. Dnevnik »Vijesti« je prvi uspio da spoji profesionalnost i tržišne principe. U to doba su se i neki srpski mediji, bježeći od Miloševića, registrovali u Podgorici (»Dnevni telegraf« i »Danas«). U istom

---

⁹⁴ Draga-Ciga Božinović, isto

periodu (1997-2000.) prema Đuranoviću dostupnim podacima, zabilježen je i najveći upliv stranih donacija u oblasti medija – otprilike oko 500.000 eura godišnje.

Na drugoj strani, reagovao je i beogradski režim. Milošević je krenuo da logistički pomogne osnivanje *svojih* medija u Crnoj Gori. Tako je 1998. godine u Crnoj Gori osnovan dnevni list »Dan«, nakon nezavisnog dnevnika Vijesti, druga privatna novina u Crnoj Gori. Osim »Dana« zvanični Beograd je – kroz finansijsku podršku Savezne vlade - pomogao i osnivanje radio stanice »Radio D«, »TV YU Info« i nekih drugih glasila koja su uglavnom bili megafoni Miloševićeve politike u Crnoj Gori. Ta politička borba – Miloševićevih protivnika i Miloševićevih pristalica u Crnoj Gori – značajno je, po Đuranoviću, doprinijela razvoju broja medija na crnogorskoj sceni. Odrrazilo se to i na današnje tržište medija u Crnoj Gori, koja ima četiri dnevna lista, tri nedjeljnika i 17 periodičnih novina, 15 televizijskih stanica i 43 radio stanice, uključujući i lokalne. Ukupno je Crnoj Gori registrovano 108 medija i sedam dopisništava u kojima je oko 1.180 stalno zaposlenih i preko 730 honoraraca.

Problemi s kojima se susreću mediji u BiH su slični i u Crnoj Gori.

Na malom bosanskohercegovačkom i još manjem crnogorskom tržištu, u državama koje su gotovo pred bankrotom, mediji teško da mogu računati na preživljavanje samo od prodaje i marketinga. Pogotovo printani. Istraživanja medijske scene u obje zemlje, pa i u sličnim zemljama okruženja, ukazuju da su neophodne korjenite promjene da bi neki mediji zaista opstali u novonastaloj situaciji, premda su crnogorski printani mediji tokom poslijeratne tranzicije postali nezaobilazan i vrlo uticajan faktor profilisanja javnog mnijenja.

Za razliku od crnogorskih printanih medija za koje su interes pokazali stranci i stali iza većine njih, privatni nezavisni crnogorski elektronski mediji, po Đuranoviću, nisu toliko atraktivni za strance, iz razumljivih razloga. Jer, da bi se televizijskim signalom kvalitetno i stopostotno pokrila crnogorska brdovita teritorija potrebno je instalirati oko 100 predajnika, te ih i održavati, što je prevelika investicija i za veće kompanije u ovoj maloj zemlji, za razliku od nekoliko puta veće Vojvodine gdje je dovoljan jedan kvalitetan predajnik za cijelu teritoriju.

„Teško je pretpostaviti ko će sve od nezavisnih medija u Crnoj Gori preživjeti *ekonomsko čistište* koje slijedi. Mada to niko javno ne želi reći, evidentno je da su nezavisni mediji u Crnoj Gori i sami donekle odgovorni za nezavidnu poziciju u kojoj se nalaze... Nesporno je da su i sami nezavisni mediji mogli - poslovati bolje. Ili poslovati po principima tržišnog poslovanja za koje se načelno zalažu. To se odnosi i na uređivačke koncepcije, ali i strategiju tih medija. Pokazalo se da je prošlo vrijeme kada je bilo dovoljno imati stav – biti protiv rata

ili Miloševića – pa biti dovoljno čitan, slušan ili gledan. Broj medija i obilje informacija nametnuli su konkurenciju. Osim političkih tema, sve izbirljiviji konzument zahtijeva i druge sadržaje... Malo koji od nezavisnih medija se stvarno prilagodio tom novom trendu...sve tri nezavisne televizije su u opasnosti su da budu »progutane« od moćnijih, poput TV Pink iz Srbije koja je volšebno dobila dozvolu za emitovanje programa u Crnoj Gori”⁹⁵, mišljenja je Đuranović, koji procjenjuje da u vremenu koje slijedi valja očekivati smanjenje broja nezavisnih i uopšte privatnih medija u Crnoj Gori, jer će se broj medija prilagoditi zahtjevima i mogućnostima crnogorskog tržišta. Slično razmišlja i Đuro Vučinić, vlasnik privatne crnogorske TV Montena koji kaže “da je teško sačuvati svoju prepoznatljivost, originalnu boju i svoju nezavisnu uređivačku koncepciju, a biti dnevno pritisnut brojnim fakturama, obavezama prema ekipi, još više, prema gledaocima”⁹⁶

Marija Šajkaš se također zanimala za medije u tranzicijskim zemljama Balkana, ali i za tranzicijsku pravdu koja ih prati. Ona tvrdi da su dosadašnji pregled i analiza uticaja medijskog izvještavanja na tokove tranzicione pravde za vrijeme ratova na Balkanu tokom devedesetih i u godinama koje su uslijedile poslije, iznenadjujuće ograničeni. Šajkaš je mišljenja da je mali broj studija te vrste u svijetu, pa i unutar balkanskih tranzicijskih zemalja, koje se fokusiraju na pozitivne primjere u kojima su se novinari i mediji suprotstavili ozbiljnom kršenju ljudskih prava, uključujući i ratne zločine. U slučaju Balkana, ovaj je problem, po njenom mišljenju, dodatno zakomplikovan brojnim faktorima, od kojih su neki od značajnijih “nasljeđe komunističke prošlosti bivše Jugoslavije i postojanje različitih stavova povodom prirode samog konflikta”.

“Na prostorima bivše Jugoslavije je čak i opis rata diskutabilan. Hrvati ga zovu ‘Domovinski rat’ i proslavljaju kao dan borbe za nezavisnost. U susednoj Bosni i Hercegovini, to najviše zavisi od toga kome je pitanje upućeno. U Republici Srpskoj, na primjer, shodno zvaničnom narativu, u pitanju je bio građanski rat, dok u Federaciji preovladava mišljenje da je to bila strana agresija, mada ima i onih koji će odmah dodati kako su se brojni okršaji vodili na religijskim osnovama. Predstavnici vlasti Srbije i Crne Gore su godinama bez pardona tvrdili kako njihova zemlja nije uključena u nikakav rat, sve dok nisu počele da padaju bombe i po tim zemljama...kosovski Albanci su insistirali na tome da vode rat za oslobođenje, dok su pripadnici snaga Alijanse o bombardovanju Srbije i Kosova uglavnom pričali kao o - humanitarnoj intervenciji i na taj način stavljali u drugi plan destruktivnu komponentu rata,

---

⁹⁵ Draško Đuranović, *Nezavisnost medija u tranziciji*

⁹⁶ D. Đuranović, isto

koristeći istrošenu frazu 'Balkansko bure baruta'⁹⁷ navodi Šajkaš, dodajući da ni godinama nakon rata, nema ili ima vrlo malo slaganja među zvaničnim stavovima bivših republika povodom pitanja šta se tačno desilo od 1991-1995. godine, pa i kasnije.

„Novinari kojima je bilo teško da rade pod takvim uslovima su često davali otkaze ili su bili primoravani da napuste posao. Prema procjenama nezavisnog sindikata RTS-a (Radio Televizija Srbije), u prve dvije godine konflikta, ovu medijsku kuću je napustilo ili je otpušteno oko 1.300 novinara i tehničara. Hrvatski novinar Pero Jurišin u svojim tekstovima spominje broj od 600 novinara koji su kao *ideološki nepodobni* bili najureni sa Hrvatske državne televizije. Slično se dešavalo i u drugim manjim medijima širom bivše Jugoslavije. Oni koji su ostajali su bili primorani da legnu na rudu i godine koje su uslijedile su često opisivane kao *mračno doba* medija na Balkanu ili kako je to efektno sažeo Mirko Klarin, direktor agencije SENSE: „Mediji u bivšoj Jugoslaviji su bili nuklearni reaktori za proizvodnju mržnje, predrasuda i posebno straha.“⁹⁸

Međutim, kako navodi Šajkaš, bilo je i onih novinara koji su, bez obzira na posljedice, bili odlučni u namjeri da istinito izvještavaju, zbog čega su mnogi i stradavali, najčešće od *svojih*.

„S obzirom na to da su režimi u bivšim republikama strogo kontrolisali nacionalne televizije, a da manje, nezavisne lokalne stanice obično nisu uspjevale da duže opstanu operativne, javnost je uglavnom dobijala prave informacije putem radio talasa. Beogradski Radio B-92, zagrebački Radio 101 i u izvjesnoj mjeri sarajevski Radio Zid su, ne samo kontinuirano istinito izvještavali, nego su imali i odlučujuću ulogu u okupljanju ljudi u građanske proteste protiv režima i rata. To su uglavnom bili oni isti mediji koji su nakon rata započinjali specijalizovane emisije u kojima su obrađivana sporna pitanja iz prošlosti. Nedjeljne emisije poput *Katarze* na Radiju B-92, *Istina*, *Odgovornost i Pomirenje* na TV B-92, *Zločin i Kazna* Radija 101 i nešto kasnije *Latinica* na HRT 1 (Hrvatska Radio Televizija) su bili ili su i dalje među vodećim forumima za podsjećanje javnosti i predstavnika vlasti da svi ratni zločini moraju biti obznanjeni i da svi počinitelji, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost ili broj zvjezdica na reveru, moraju da odgovaraju za počinjena zlodjela”⁹⁹, piše Šajkaš, podsjećajući čitaoce da je istraživačko novinarstvo koje je u komunističkoj Jugoslaviji bilo tek u povoju, tokom konflikta doživjelo pravi procvat na stranicama nezavisnih štampanih medija. Kao primjere za to navodi nedjeljnik *Vreme* i dnevnik *Danas* (bivša *Naša Borba*) koji su bili medju rijetkim medijima u Srbiji koji su izvještavali o uništavanju Dubrovnika, opsadi

⁹⁷ Marija Šajkaš: Tranziciona Pravda i uloga medija na Balkanu, str. 1-2

⁹⁸ Šajkaš, isto, str. 2

⁹⁹ Šajkaš, isto, str. 3

Sarajeva, zlodjelima u Srebrenici i Foči i o ubijanju kosovskih Albanaca...dok je crnogorski magazin *Monitor*, po njenoj ocjeni, bio poznat po još oštrijem izvještavanju, zbog čega su na njihove prostorije više puta bačene bombe.

Šajkaš u tom smislu pominje i vrijedne tekstove hrvatskog tiska, prvenstveno Feral Tribune, Arkzin i dnevnik Novi List, koji su pisali o ubistva civila u Gospiću, Paulin Dvoru, Sisku i Osijeku. U Bosni i Hercegovini, magazini Dani (bivši Naši Dani) i Slobodna Bosna kao i dnevnik Oslobođenje su javno pokretali teme poput zločina počinjenih tokom rata od strane Armije BiH, ubistva hrvatskih civila u Grabovici ili o sudbini srpskih porodica u Sarajevu pod opsadom. Također, oni su bili među prvim glasilima koja su ispitivala kriminalnu prošlost nekih od bosanskih ratnih heroja, dok među kosovskim medijima na albanskom jeziku, primjeri pionira demokratizacije uključuju dnevnik Koha Ditore, na čijim stranama su srpski politički opozicioni lideri slobodno iznosili svoje ideje, i underground internet projekat za široko objektivno informisanje koji je kasnije prerastao u Radio TV 21.

„Nažalost, neki nezavisni novinari su platili visoku cijenu zbog toga što su mislili svojom glavom. Nakon što je 1999. godine objavio tekst o egzekuciji Bošnjaka u Prijedoru, Željko Kopanja, glavni urednik prvog nezavisnog glasila u Republici Srpskoj Nezavisnih Novina u atentatu je izgubio obje noge. Prijetnje novinarima koji na svjetlo dana iznose priče o ratnim zločinima se nastavljaju i danas...”¹⁰⁰, navodi Šajkaš, podsjećajući čitaoce da je tokom 2005. godine, nakon što je pisao o slučaju *Glavaš*, novinaru Ferala Dragi Hedlu je permanentno priječeno, dok je početkom 2007. godine napadnut Dejan Anastasijević iz Vremena, poslije brojnih prijetnji koje je primio od oktobra 2002. godine, kada je svjedočio u Hagu u predmetu Milošević, od kada u anti-haškim krugovima u Srbiji važi za *srpskog izdajnika*.

Šajkaš kao jedan od prvih, najboljih medijskih projekata sa najdužim stažom(1992-2002) navodi Alternativnu Informativnu Mrežu (AIM) koja je bila mjesto za razmjenu tekstova i dobijanje nezavisnih informacija o dešavanjima u regionu i čije su servise koristili i domaći izvori i inostrana štampa, jer je AIM imao predstavništva u svim prijestonicama Balkana i na Kosovu, a, kako navodi Šajkaš, cilj mreže je bio, „prekinuti stereotipnu sliku o neprijatelju i zatvoreni krug mržnje”.

Pored AIM-a bilo je i drugih pozitivnih primjera u BiH i regionu, poput inicijative NET Novinar, koji je zajednički projekat sarajevskog Mediacentra i Centra za Istraživačko Novinarstvo iz Zagreba, te poput žurnala *Pravda u tranziciji*, prvog takve vrste na prostoru

---

¹⁰⁰ Šajkaš, isto, str. 3

bivše Jugoslavije koji je u potpunosti posvećen obrazovanju elite i javnog mnijenja o neophodnosti suočavanja sa ratnim zločinima.

Međutim, kako tvrdi Šajkaš, većina medija s prostora bivše Jugoslavije je još uvijek u tranzicijskoj fazi, te da većina i dalje zavisi od interesa političara, velikih oglašivača, donatora i u nekim slučajevima čak od lokalne mafije. Šajkaš, tvrdi da je nekada bilo lakše izvještavati o ratnim zločinima u inostranim medijima koji su imali svoje servise na lokalnim jezicima, kao što su bili Radio Slobodna Evropa (Radio Free Europe), BBC, Glas Amerike (Voice of America) i Deutsche Welle, a izvještavanje za ova glasila je automatski značilo veću publiku.

Tranzicija kao težnja nezavisnom i demokratskom sistemu kojeg bi karakterisali i nezavisni, profesionalni mediji, ima niz pretpostavki, a jedna od njih je i tranziciona pravda i poslijeratno pomirenje u čemu mediji imaju značajnu ulogu. O tome je pisala i na forumima za tranzicijsku pravdu govorila francuska novinarka i književnica Florence Hartmann, koja je bila dopisnica iz bivše Jugoslavije, te glasnogovornica bivše glavne tužiteljice u Hagu, Karle del Ponte. Hartman je isticala i značaj komisije za istinu RECOM-a i komemoracija, a vezano za problematiku tranzicije, prvenstveno u BiH i zemljama okruženja, ističe da su se u poslijeratno vrijeme, posebno u BiH, čitave generacije školovale na različitim i najčešće na konfliktnim historijskim štivima, u sistemu u kome se historijska nauka i tranziciona pravda kreću različitim kolosjecima. Slabost školstva u BiH je, po njenom mišljenju, u činjenici da se finalni izvještaji tribunala ne unose u udžbenike i što se nastavnici ne pripremaju u tom pogledu od strane istih subjekata i o jednoj, *zajedničkoj* istini. Ni mediji tranzicijske BiH nisu bili od veće pomoći u rješavanju ovog problema, jer su i sami manje-više etničko-entitetski podijeljeni i sa svojim *istinama*. To je posebno došlo do izražaja tokom posljednjeg rata u BiH i zemljama okruženja kad su mnogi mediji igrali ratno-huškačku ulogu, a ujedno i zataškivali zločine, tvrdi Hartman. Greške su neki mediji nastavili i izvještavanjem sa suđenja za ratne zločine, kako u Hagu, tako i pred domaćim sudovima, lijepeći etikete *političkih suđenja* ako je neko osuđen iz korpusa kojem pripada određena medijska kuća ili određeni novinar ili ako je pak oslobođen, ako ne pripada njihovom korpusu.

„Suđenja pred Haškim tribunalom imala su za cilj da dokažu da su zločini počinjeni, kao i da spriječe da se nastavi sa zaludivanjem nacije i stvaranjem novog mita u kome se ta nacija pojavljuje isključivo kao žrtva. Ovaj pokušaj nije uspio u velikoj mjeri zbog neprofesionalnog izvještavanja sa ovih suđenja“¹⁰¹, tvrdi Hartman, dodajući da je ovome jedan od razloga i uglavnom nizak nivo obrazovanja novinara i nedostatak novinarskog profesionalizma u

---

¹⁰¹ Florens Hartman, Forum Tranziciona pravda, br. 4, str. 60

odnosu na političke i institucionalne strukture. Ona je mišljenja da mediji, pogotovo oni iz tranzicijskih zemalja danas imaju obavezu da daju ozbiljan doprinos bavljenju navedenim pitanjima i da pomognu da se historijska nauka i procesi tranzicijske pravde nađu na zajedničkom kolosijeku.

Koliko su ratna prošlost i trnovita tranzicija ostavili traga na bosanskohercegovačko društvo, svjedoče i brojni primjer, te često i bezrazložnih strahovanja od pripadnika drugih etničkih grupa, drugih kantona, entiteta...a takvom javnom mnijenju uveliko doprinose i neki mediji, posebno domaći, ali i iz zemalja okruženja koje imaju svoje interese da formiraju željeno javno mnijenje u BiH po vlastitoj mjeri. U to sam se, skupa s kolegicama i kolegama uvjerio više puta, pišući priče iz tranzicije vezano za tranzicijsku BiH. Priče su posvjedočile da su mladi, pa čak i djeca u BiH, još uveliko po tom pitanju podijeljeni i na neki način getoizirani u svoj etnos, svoj entitet i svoje poimanje domovine.

Dok stojimo na tvrđavi Kastel u Banja Luci, mladi muzičar iz tog grada, Đurica Štula, govori mi da on prilično često putuje u Sarajevo, ali da mnogi njegovi prijatelji to ni u snu ne bi učinili.

„Oni kažu da tamo ima previše džamija, da većina ljudi ima muslimanska imena i da je kultura tih ljudi drugačija od njihove. Neki ljudi se plaše svega što je drugačije od onoga na šta su navikli“, kaže on.

Đurica dodaje da je čuo neke svoje sugrađane kako kažu da nikad ne bi išli u Sarajevo da ne moraju. Mnogi od njih kažu da im se Sarajevo gadi. Oni su puni predrasuda.

Amra Draganić studira arhitekturu u Sarajevu. Ona je vesela osoba, aktivna u borbi za zaštitu prava životinja i veoma liberalna. Proputovala je cijelu Evropu, ali nikada nije bila u Banja Luci.

„Zaista želim da jednog dana odem tamo, ali do sada nisam imala ni razloga, a ni priliku da to učinim“, kaže ona.

Amra spada među one mlade ljude iz BiH koji radije putuju u inostranstvo nego u druge dijelove svoje zemlje, o kojima jako malo znaju. Iako oštro osuđuje predrasude koje Srbi, Hrvati i Bošnjaci imaju jedni prema drugima, ona je svjesna da su ovakvi stavovi dio bosanske realnosti. Tihim glasom ispričala je priču o jednom svom poznaniku, muzičaru iz Republike Srpske (RS), koji nije želio svirati u Sarajevu, jer je smatrao da bi bilo neprimjereno da nastupa u „jednom muslimanskom gradu“.

Daytonskim mirovnim sporazumom, sklopljenim 1995. godine, završen je rat u BiH, a zemlja je podijeljena na dva entiteta – Federaciju i RS – s tim da je distrikt Brčko dobio poseban status. Iako između njih ne postoje zvanične granice, ova dva entiteta u velikoj mjeri funkcioniraju kao odvojene države, sa paralelnim sudstvom, vladama i parlamentima. Uprkos svim naporima koje međunarodna zajednica i nevladine organizacije poduzimaju kako bi se premostile te podjele, jaz između RS-a i Federacije vremenom se samo povećava. Posljedica tog jaza je da cijela generacija Bosanaca rođena uoči i nakon rata vrlo malo zna o životu svojih vršnjaka u drugom entitetu, a često se i plaši prelaska entitetske linije zbog predrasuda koje je stekla zahvaljujući svojim roditeljima i lokalnim medijima.

„Ne krećemo se previše, niti putujemo. Dvadesetak godina smo živjeli u izoliranim društvima“, kaže Robert Jandrić iz Mostara: „Podijeljeni po etničkoj i entitetskoj liniji, ljudi svakim danom postaju sve više izolirani i gube zanimanje za ono što se dešava izvan njihovog vlastitog dvorišta.“

Jasmina Nakić, studentica filozofije iz Tuzle, kaže da nema novaca, a ni potrebu da posjeti druge bosanske gradove, pogotovo one u RS-u. Ona priznaje da se njeno viđenje života u RS-u zasniva isključivo na izvještajima iz medija i onome što čuje od ljudi koji su tamo putovali.

„Čula sam da ljudi u Banja Luci žive mnogo bolje od nas, da im je [predsjednik RS-a Milorad] Dodik obnovio gradove, da je noćni život sjajan i da svi imaju dovoljno novca. Čula sam da obožavaju Dodika“, kazala je ona.

„Međunarodna zajednica i političari iz Federacije Dodika često kritiziraju zbog njegovih secesionističkih ambicija i stalnih nastojanja da ojača Republiku Srpsku na račun države. Posmatrači strahuju da će RS prije ili kasnije pokušati da se otcijepi i da će entitetske granice postati državne. Političke tenzije i sve veće podjele između Federacije i RS-a ostavile su trag i na mladoj generaciji, kaže Đurica.

„Zbog izoliranosti u svojim entitetima, mladi ljudi nemaju objektivnu sliku o tome kako žive njihovi vršnjaci u drugim gradovima, pogotovo sa druge strane entitetske linije. Mi jednostavno formiramo svoje mišljenje na osnovu onog što nam kažu mediji i što čujemo od drugih“, kaže on.

Dok šetamo banjalučkim ulicama u društvu Dejana Matijevića – studenta filozofije i borca za ljudska prava – pitam ga da li zna gdje se nalazi granica RS-a. Osim par oznaka pored puta, ništa ne ukazuje na to gdje se jedan entitet završava, a počinje drugi.

„Kada sa ocem putujem autom, on uvijek stavlja sigurnosni pojas čim uđemo u Federaciju. To je zato što je policija tamo strožija nego u RS-u, i što bi morao platiti kaznu. Eto kako znam da smo prešli entitetsku granicu“, kaže on.

Dejan dodaje da njegovi prijatelji u Banja Luci imaju vrlo negativan stav prema Sarajevu, koji je uglavnom posljedica nedostatka informacija o tom gradu. On sam je tamo više puta išao zbog posla i nikada nije imao nikakvih problema.

„Moji prijatelji ne razumiju kako mogu provesti noć u kući nekog Bošnjaka, a da ne strahujem za svoj život“, kaže on.

Prema Dejanovim riječima, rat je doveo do toga da se ljudi povlače u najuži krug svojih prijatelja i da osjećaju otpor prema svemu što se nalazi izvan tog kruga: „Često se dešava da ljudi donose neosnovan sud o drugima. Oni jednostavno o nekome formiraju mišljenje i odbijaju da ga promijene, jer im je tako lakše. Tako većina ljudi funkcionira“, kaže on. Isto misli i Robert iz Mostara.

„Ljudi osjećaju strah od onoga što im je nepoznato. To je prije svega zato što nisu mogli putovati onda kada im je to bilo najpotrebnije, u vrijeme kada su odrastali. Sada ih predrasude o drugima sprječavaju da putuju po BiH. Ne mora to nužno biti mržnja, već jednostavno strah od nepoznatog“, kaže Robert. On dodaje i da je ključ za prevazilaženje tih predrasuda povezivanje mladih ljudi svih nacionalnosti i organiziranje zajedničkih aktivnosti u kojima bi oni uživali i bolje upoznali jedni druge.

„Vjerujem da su nam zaista neophodni takvi projekti. Djecu iz oba entiteta trebalo bi slati u ljetnje kampove da učestvuju u zajedničkim aktivnostima. U stvari, trebali bismo poslati sve naše političare u neki ljetnji kamp na nekoliko mjeseci“, dodaje on uz smijeh.

Robert kaže da su ljetnji kampovi za djecu različitih nacionalnosti, koje je vidio u Bratuncu i Srebrenici, zaista bili uspješni: „Prvih nekoliko sati vladala je tišina. Ali, kako je dan prolazio, djeca su bila sve opuštenija. Do večeri, neki od njih su već bili zaljubljeni, i to najčešće u vršnjake druge nacionalnosti“, dodao je on.

Đurica iz Banja Luke smatra da bi mladi ljudi koji imaju pozitivna iskustva sa pripadnicima drugih etničkih grupa trebali ta iskustva podijeliti sa što više ljudi, jer bi se i na taj način mogle pobijediti negativne predrasude. Amra vjeruje da bi strategija za prevazilaženje jaza među mladima iz dva BiH entiteta mogla biti vrlo jednostavna – ali samo ako bi postojala politička volja da se ona implementira.

„Škole bi u sklopu nastavnih planova trebale slati djecu na putovanja širom Bosne i Hercegovine. Na taj način bi djeca bolje upoznala svoju zemlju, ali i vršnjake iz drugih dijelova BiH. Međutim, mislim da tu ideju vlasti ne bi prihvatile, jer oni grade svoju moć na podjelama. Što su podjele veće, to su oni jači.“¹⁰²

3.3. Rezime

Bosna i Hercegovina je samo jedna od zemalja u tranziciji na putu prema demokratskom uređenju i EU kao željenom cilju. Rat kroz koji je prošla uveliko je usporio njeno kretanje ka željenom cilju, a teritorijalna i etnička podijeljenost nastala još u ratu i dalje uveliko otežava njena nastojanja da se pridruži zajednici evropskih demokratskih zemalja. Slična je situacija i u drugim tranzicijskim zemljama okruženja. Padom Berlinskog zida pali su i jednopartijski režimi, ali se zaostavština starih ideoloških matrica i dalje uveliko osjeća kod svih, a posebno u BiH, koja je po mnogo čemu zemlja paradoksa. Dok se na vanjskom planu koliko-toliko uz pomoć međunarodne zajednice BiH bori da ispuní uslove za pridruživanje EU, dotle na unutrašnjem planu ne prestaju zahtjevi i nastojanja za njenom definitivnom podjelom na nacionalne državnice. To se neminovno odražava i na medije koje se nastoji staviti pod kontrolu *svojih matrica* što je u suprotnosti s općim tokovima tranzicije kao načina i puta prevladavanja zavisnosti društava i medija u njima. U suprotnosti je to i s tranzicijskom pravdom koja je preduslov pomirenja i zajedničkog života građana BiH, u kojoj bez pomirenja nema ni istinske teritorijalne reintegracije BiH, niti jedinstvenog pravno-političkog, ekonomskog, socijalnog i medijskog nastupa i puta prema EU, kojoj težimo, ali premalo i presporo radimo na ispunjenu uslova da joj se pridružimo.

IV 4. Tranzicija je sveobuhvatan proces bh. društva

4.1. Tranzicijska BiH podrazumijeva i tranzicijske medije

Tranzicija kao sve aktuelniji i sveobuhvatniji proces bosanskohercegovačkog društva koji nužno zahvata i medije u BiH, sve više je predmet zanimanja i teoretičara, među kojima je i dr. Lejla Turčilo koja u svom radu „Ne/educiranost novinara i ne/vjerodostojnost medija u postratnoj i posttranzicijskoj BiH” , između ostalog navodi: “ Jedna od značajnih posljedica ratnih zbivanja koja su se dešavala uporedo sa tranzicijskim procesima u Bosni i Hercegovini je „eksplozija“ broja medija i potreba „popunjavanja“ novonastalog medijskog prostora

---

¹⁰²M. Ajnadžić-A. Kamber: Mladi u BiH podijeljeni zbog ratne prošlosti, (tekst je dio projekta Priče iz tranzicije, koji podržava Holandska vlada. Projekat realiziraju SCCA/pro.ba, Institute for War and Peace Reporting -IWPR i Studentski eFM radio

„osobljem“ u 90-tim godinama prošlog stoljeća. Uvođenje pojma „medijsko osoblje“ u javni diskurs označilo je i svojevrsnu prekretnicu u razumijevanju pojma novinarstva i potrebe za obrazovanjem za tu profesiju. Novinarski posao u javnom se diskursu nerijetko izjednačava sa voditeljskim, a obrazovanje u polju novinarstva sa tehničko-tehnološkim „opismenjavanjem“ za rad u medijima. Akademski pristup djelimično je „ustuknuo“ pred shvatanjem novinarstva kao „zanata“ koji se savladava neformalnim obrazovanjem putem kratkororčnih kurseva. Istovremeno, sve veći broj novinara/profesionalca okreće se području odnosa s javnostima kao bolje plaćenom, ostavljajući otvoren prostor lošije obrazovanim i manje iskusnim medijskim uposlenicima, što dodatno derogira profesionalne standarde u bh. novinarstvu i, posljedično, smanjuje stupanj povjerenja građana u bh. medije”¹⁰³

„Ogroman je broj medija kojima je svako od nas izložen svakodnevno, često i nesvjestan njihova prisustva”, navodi Turčilo, dodajući da je savremena egzistencija čovjeka obilježena konstantnom podijeljenošću pažnje, koje znatan dio odvlače mediji, kojih je sve više.

„Takozvani robni model komunikacija svojim umrežavanjem i medijskom koncentracijom reducira raznolikost u pristupu komunikacijskim kanalima. Prva suštinska promjena koja se dešava jeste povezivanje industrije vijesti i industrije zabave u ono što se u savremenim okvirima naziva medijskom industrijom. To za posljedicu ima tzv. višak vijesti, a manjak informacija u savremenim medijima. Jedan od razloga za to je činjenica da je glavni kriterij isplativnosti medijskog sadržaja komercijalni. Tako, iako na prvi pogled svjedočimo ogromnom izboru medijskih sadržaja, odnosno vijesti o najraznolikijim zbivanjima, suštinski živimo u vremenu komercijalne kulture, u kojoj „beskonačno loveći sve veću publiku, oglašivački mediji gravitiraju uspostavljanju formule zabave, prema najnižoj razini općeg ukusa. Komercijalna kultura pospješuje izmišljene obrasce koji jamče stvaranje stalnog zadovoljstva. Ona favorizira vulgarnost, zloću i skriva se od svakog eksperimenta i različitosti,“ navodi Turčilo¹⁰⁴, pozivajući se dijelom na Bogarta.¹⁰⁵

Današnji mediji, po njenom mišljenju, i dalje uglavnom donose vijest, ali ne nužno i informaciju kao saznanje i otklanjanje nedoumica. Umjesto isuviše izbora, zapravo, izbora – nema. „Umjesto da ostvaruje komunikaciju, informacija se iscrpljuje u insceniranju komunikacije. Umjesto da proizvodi smisao, ona se iscrpljuje u insceniranju smisla.“¹⁰⁶

---

¹⁰³ Lejla Turčilo: Ne/educiranost novinara I ne/vjerodostojnost medija u postratnoj i posttranzicijskoj BiH

¹⁰⁴ Turčilo, str.310

¹⁰⁵ Bogart, 1995: 8

¹⁰⁶ Baudrillard, prema Tomić, 2008: 6

Turčilo smatra da ova Baudrillardova teza, premda djeluje defetistički, u biti nije netačna, jer, ogromna količina vijesti kreira privid sudjelovanja u komunikacijskom sistemu, gdje je višak vijesti i manjak informacija u medijima novog doba uzrokovao sasvim novi problem kod javnosti koja više nije suočena s poteškoćama kakve su bile imanentne nedemokratskim sistemima, u kojima je javnost bila limitirana u pristupu informacijama. Dakle, ključno pitanje javnosti ranije je bilo: kako doći do informacije, dok je danas ključno pitanje: kako doći do prave informacije.

„To obilje vijesti zbunjuje javnost, koja malo-pomalo počinje to prihvatati indiferentno i apolitično. Pojedinaac sve više postaje neosjetljiv na patnje drugih, zatvarajući se u sebe da bi opstao i zaboravio. To nije pobjeda, već poraz informacije kao takve,“ podsjeća Turčilo na Nuhanovićev stav o tom problem ¹⁰⁷.

Vjerodostojnost medija uopće, pa i u BiH, je u velikoj mjeri ugrožena. Medijska slika u Bosni i Hercegovini refleksija je stanja u ostalim podsistemima društvene zajednice. Tvrdeći ovo Turčilo polazi od činjenice da dosadašnja istraživanja medijske slike u Bosni i Hercegovini pokazuju da je medijski prostor podijeljen po regionalnom, ali i etničkom principu, baš kao što je podijeljen i sam društveni i politički sistem. Također, primijetan je, kako tvrdi i snažan utjecaj medija susjednih država, pogotovo Srbije i Hrvatske na građane u BiH, ali i nekih globalnih medija poput CNN-a Al-Jazeera TV i drugih, uglavnom na obrazovaniji i *elitniji* dio medijske publike, kojiza svoj izvor informacija vrlo često uzima internet (posebno web portale).

Turčilo navodi da je postratna tranzicija uzrokovala situaciju u kojoj mnogi akteri vide medije kao izuzetno profitabilan biznis, a informacije kao tržišno vrijednu robu, te stoga svjedočimo *eksploziji* broja medija u Bosni i Hercegovini s populacijom od 3,5 miliona stanovnika. Sličan medijski trend je zabilježen i u susjednim tranzicijskim zemljama, a posebno u malim i najmlađim državama Crnoj Gori i Kosovu.

Mediji jesu profitabilan biznis i doista jedan od razloga zbog kojeg velike kompanije iz drugih sfera biznisa investiraju u medijsku sferu, jeste ekonomski, ali se mora priznati da su i političke elite vrlo brzo naučile lekciju o medijskoj moći i shvatile da kontrola medija znači i moć *per se*, odnosno, *njihovu moć*, mišljenja je Turčilo. Ona u tom smislu podsjeća da u Bosni i Hercegovini izlazi 11 dnevnih novina, 102 sedmična, mjesečna i periodična časopisa, da egzistiraju 143 radio stanice i 45 TV stanica, dok je penetracija interneta 52%. Većina ovih

---

¹⁰⁷ Nuhanović, 2005: 147

medija, kako je naglasila, smatra se biznis sferom, a ne institucijama od javnog interesa, što je samo jedan od mnogih razloga zašto se intervencija međunarodne zajednice u medijskoj sferi u BiH pokazala prilično neuspješnom. Ova intervencija je, tvrdi Turčilo, promovirala upravo suprotnu ideju: da su mediji (i da bi i u BiH to trebali biti) javne institucije i stubovi demokratije. Umjesto toga, vlasnici medija vrlo su brzo prihvatili globalni trend „profit prije ljudi“ („Profit Over People“ kako ga naziva Noam Chomsky).

“Medijski populizam, trivijalizacija sadržaja, skupa sa političkim klijentelizmom i korupcijom u medijima, rezultirali su takvom situacijom u kojoj mediji umjesto instrumenata demokratije sve više postaju instrumenti reduciranja demokratije, kako ih naziva Samuel Huntington ¹⁰⁸, tvrdi Turčilo, dodajući da su istraživanja pokazala, da bosanskohercegovačka javnost svoja saznanja o svijetu u kojem živi bazira uglavnom na praćenju TV programa i/ili kombinovanom praćenju printanih i elektronskih medija, te da broj kopija dnevnih novina koje se štampaju (koji se kreće od 5.000 do 155.000 primjeraka) i sedmičnih magazina (od 20.000 do 40.000) ukazuje na činjenicu da je štampa prilično skup medij za građane u našoj zemlji. Turčilo tu tvrdjnu potkrepljuje i podatkom da svega 18% građana uzima štampu za glavni izvor informacija, dok se njih preko 60% informira putem televizije ili kombinirajući televiziju sa drugim medijima, što samo ukazuje na činjenicu da i javnost u BiH slijedi globalne trendove kad je o prihvatanju TV riječ.

Ona podsjeća i na istraživanja marketinške agencije GfK koja ukazuju na etno-nacionalnu podijeljenost medijskog prostora, te na uzročno-posljedičnu povezanost nacionalne pripadnosti građana BiH i njihovog odabira lokalnih programa, ali i medija iz susjednih država. Iz istraživanja je vidljivo da su se neki privatni mediji već etablirali kao predominantno bošnjački (NTV Hayat) ili srpski (BN TV, Pink BH ili Alternativna TV iz Banja Luke), te da hrvatski dio bh. populacije uglavnom prati medije iz Hrvatske (HRT1, HRT2, NOVA TV i HR RTL). Svi ovi trendovi, tvrdi Turčilo, imaju direktne posljedice po vjerodostojnost medija u Bosni i Hercegovini, ali i po interes mladih ljudi za medije općenito, ali i za rad u medijima.

Kada je riječ o obrazovanju novinara kao preduslovu vjerodostojnosti medija u BiH, Turčilo podsjeća da se još uvijek osjećaju posljedice rata po novinarstvo kao profesiju, te da je određeni broj novinara odbacio sve profesionalne principe i stavio se u funkciju određenih političkih lidera i organizacija, doprinoseći tako i sami podsticanju netrpeljivosti i nacionalizma.

---

¹⁰⁸ Turčilo, isto, str. 312

Dodatni problem predstavlja činjenica da su mnogi iskusni i obrazovani novinari ili napustili državu ili napustili profesiju, prelazeći u polje odnosa s javnošću zbog bolje zarade i manje stresa, tako da u BiH, po ocjeni dr. Turčilo (i ne samo njenoj) nedostaje iskusnih i obrazovanih novinara, a uz to se sve češće pojam novinara profesionalca poistovjećuje s pojmom „medijskog osoblja“, što dovodi do nerazumijevanja potrebe za obrazovanim kadrovima.

„Novinar je u javnoj percepciji sve češće shvaćen kao voditelj ili TV lice, dakle onaj/ona ko se želi pojavljivati na ekranima, na raznim celebrity događajima i biti dio jet set-a, a ne kao onaj ko u ime javnosti otkriva društvene devijacije, ukazuje na njih i koristeći svoju široku naobrazbu, vještine i novinarsku deontologiju, traga za rješenjima. Medijski uposlenici, dakle, proizvode medijske sadržaje. Gdje je tu novinarstvo? Gdje je objektivna informacija? Tokom rata i neposredno nakon njega jedini uvjeti za zapošljavanje u medijima bili su motiviranost kandidata, uz opće predispozicije: boja glasa, izgled, elementarna pismenost (iako ni to ne nužno). Kasnije je opći trend banalizacije i trivijalizacije medija također smanjio potrebu za obrazovanim i visoko profesionalnim novinarima. Uz sve to, ekonomska kriza smanjila je prihode medija, te se između kvalitetnih kadrova i onih koji su manje kvalitetni, ali i koštaju manje biraju ovi drugi. I terminološki, akcenat je na radu, a ne na kompetenciji; na dužnosti, a ne na stručnosti („uposlenik“, a ne „profesionalac“, onaj ko odgovara mediju i njegovom vlasniku, a ne javnosti). Time se, zapravo, proširuje prostor za manipulaciju... premda, novinari u BiH trebaju obrazovanje i usavršavanje, ali ključno pitanje koje postavljaju oni koji kritikuju tradicionalne načine formalnog obrazovanja jeste: treba li (budućim) novinarima toliko teorijskog obrazovanja ili ono može biti zamijenjeno određenim – na praksu orijentiranim – znanjima i vještinama. ”¹⁰⁹

To pitanje, svojstveno i brojnim drugim društvima (ne samo društvima u tranziciji), po mišljenju dr.Turčilo, u Bosni i Hercegovini je otvorilo i brojna druga pitanja vezano za edukaciju novinara, a koja možemo kategorizirati ako se poslužimo kategorijalnim aparatom novinarstva koji strukturira novosti, dobro poznatim 5W+1 (ko, šta, gdje, kada, zašto i kako). Turčilo navodi da su Bosni i Hercegovini od početka rata do danas *isprobani* različiti modeli obrazovanja novinara, od kojih sistemsko obrazovanje novinara (formalno) ima najdužu tradiciju, a kao dobar primjer navodi saradnja Odsjeka za žurnalistiku FPN Sarajevo sa Media Plan Institutom Sarajevo, te podsjeća da u BiH trenutno postoji sedam studija novinarstva na javnim i privatnim univerzitetima, te se pored dileme o tome da li se novinarstvo izučava kao

---

¹⁰⁹ Turčilo, isto, str.313-314

naučna disciplina ili podučava kao zanat javlja i dilema da li se za ovu profesiju bolja naobrazba stiće u javnom ili privatnom sektoru.

Javnom sektoru se često, primjećuje Turčilo, zamjera nedostatak prakse i osavremenjavanja a privatnom nedostatak tradicije i iskusnih predavača, što je svojevrsan apsurd, ali i pokazatelj da bi kombinacija ova dva sektora mogla biti „dobitna kombinacija“ u obrazovanju novinara.

Turčilo tvrdi da je malo saradnje sa širom društvenom zajednicom i medijskom sferom, pa mnogi studenti nakon završetka školovanja ne mogu pronaći posao, a publika od medija više nema velika očekivanja, pe se Turčilo, poput Viktora Ivančića, zapitala: „Jesu li mediji ti koji se prilagođavaju publici ili se publika prilagođava medijima; ko tu koga kreira i mijesi, te ko koga obezvrjeđuje”(Ivančić, 2010:162). Upravo ta činjenica: da se publika ne traži i ne očekuje bolje medije i kvalitetnije informacije zapravo govori kako u Bosni i Hercegovini mediji sve manje djeluju kao stub demokratije, što svakako treba da zabrinjava.”¹¹⁰

Kamo dalje i s obrazovanjem i sa medijima, pita se Turčilo, odgovarajući da je nužno, ako bi mediji u BiH (p)ostali četvrti stalež, da razvijaju profesionalne standarde i ostvaruju partnerski odnos s javnošću, slijedeći tri ključna tranzicijska procesa: osavremenjavanje univerzitetskog obrazovanja, uvezivanje formalnog i neformalnog obrazovanja i permanentno obrazovanje novinara, što podrazumijeva promjenu svijesti kako novinara, tako i medijskih kuća u cjelini.

Dakle, kako zaključuje Turčilo, sugestija obrazovnim institucijama za obrazovanje novinara u Bosni i Hercegovini nužno uključuje: Rad na sebi – osavremenjavanje umjesto tradicionalizma; Rad sa drugima – kooperativnost i komplementarnost umjesto antagonizma; Rad u i za zajednicu –procjena potreba, umjesto hiperprodukcije kadrova. Da bi se to uopće ostvarilo, nužan strukturalni dijalog akademije i djelatnog polja novinarstva o tome kakvo nam obrazovanje novinara treba u budućnosti; „Oštija“ upisna politika u obrazovnim institucijama (studijima novinarstva) i ozbiljnija/oštija politika zapošljavanja u medijima; Podizanje kritičkih kompetencija medijske publike. Pođemo li od činjenice da su bh. mediji refleksija bh. društva, Turčilo zaključuje “da ne možemo isključivo kriviti ogledalo što slika nije sasvim lijepa, ali se boljim obrazovanjem novinara bar može (pokušati) učiniti da ta slika bude objektivn(ij)a”.

---

¹¹⁰ Turčilo, isto, str. 317

4.2. *Tranzicija i transformacija*

Transformacija (lat.) je po Hrvatskom leksikonu „preobrazba, preoblika, promjena, metamorfoza...propis po kojem se neki skup pretvara u neki drugi...¹¹¹

Transformaciji je podložno i ljudsko društvo u cjelini, kao i njegovi dijelovi, mijenjajući se kvantitativno i kvalitativno, ali uglavnom zadržavajući osnovu i bit uređenja i strukture, za razliku od tranzicijskih promjena kad se manje-više, mijenja iz osnova.

Tranzicija je prema istom leksikonu „prijelazno razdoblje, razdoblje prestanka jednoga sustava i početak drugoga,...ekonomska pretvorba netržišnih gospodarstava u tržišna, osobito bivših socijalističkih država.¹¹²

Jedan od ključnih problema koji se pojavio kao posljedica dubokih društvenih promjena u Istočnoj Evropi nakon 1989. godine bio je upravo vezan za pitanje kako pojmovno odrediti te procese, koji više nisu bili socijalistički, ali nisu u cjelosti postali ni kapitalistički. O pojmovnom određenju tih procesa raspravljali su i raspravljaju brojni teoretičari, a među njima i Đorđe Tomić koji kaže: „Kao i kod pojma „tranzicije“ i u slučaju „transformacije“ radi se o nazivu za jedan proces promjene, preobražaja, prelaza određenog sistema iz jednog oblika u drugi. Transformacija pritom može, ali ne mora označavati prelaz ka pluralističkoj demokratiji. Tranzicija, međutim, označava u najvećem broju studija upravo prelaz iz jednog nedemokratskog političkog sistema ka demokratiji. Stoga se pojam tranzicije često i uopšteno koristi kao sinonim za demokratizaciju. Kako je demokratizacija samo jedan oblik političke transformacije, generalno važi da je pojam transformacije nadređen pojmu tranzicije”.¹¹³

Tomić smatra da smjena sistema predstavlja smjenu oblika vršenja političke vlasti. U okviru nauke o transformaciji tzv. tranzitologiji, tematizira se promjena sistema u jednom pravcu zamjene jednog autoritarnog ili totalitarnog režima jednim demokratskim, liberalno-pluralističkim sistemom, zbog čega se često govori i o demokratizaciji.

“Polazeći od ovakvog korištenja pojmova `sistem`, odnosno `režim`, pojmom `smjena sistema` označava se npr. prelaz iz socijalizma ka liberalnoj demokratiji (tranzicija). Isto tako smjenu sistema predstavlja, međutim, i prelaz iz monarhističke diktature u socijalizam. (Iako je pojam za ovakvu smjenu sistema dugo bio `revolucija` – bez obzira na definiciju ovog pojma – rječnikom `tranzitologije` ovdje bi se govorilo o transformaciji). Smjena

---

¹¹¹Hrvatski leksikon

¹¹²Hrvatski leksikon

¹¹³Đorđe Tomić,Od transformacije do tranzicije, str.35-36

(demokratskih) režima u skladu sa pomenutom definicijom predstavljala bi prelaz iz jednog oblika demokratije u drugi – bez obzira da li se radi o proširenju ili suženju određenih karakteristika liberalne demokratije”¹¹⁴, pojašnjava Tomić.

Po Tomiću postoje transformacije političkog i ekonomskog sistema, dok njemački teoretičar Wolfgang Merkel dodaje i proces državne transformacije, misleći pri tom na stvaranje novih država raspadom federacija poput Sovjetskog saveza i SFR Jugoslavije.

Premda se razlikuju mišljenja pojedinih teoretičara o karakteru političke transformacije i vremenskim periodima iste, Tomić smatra da se većina autora slaže da politička transformacija prolazi kroz tri ključna vremenska perioda u Istočnoj Evropi: kroz kraj autokratskog sistema, kroz institucionalizaciju demokratije (period institucionalne transformacije) i konsolidaciju.

Ekonomska transformacija u Istočnoj Evropi, je po Tomiću, transformacija od planske socijalističke ka tržišnoj ekonomiji i usko je povezana sa političkom. Da li će, kada i u kom obimu, „tranzitologija”, kako je naziva Tomić, izgubiti svoju funkciju generisanja gotovih recepata za institucionalno redizajniranje društava, ostaje da se vidi, tvrdi ovaj autor, dodajući da će ona zavisi mnogo manje od naučne radoznalosti istraživača, a prije svega će zavisi od same politike i njenih aktera. Ipak, kritička nauka, sa druge strane, ostaje i mora ostati dosljedna svojim istraživačkim pozicijama i svom pokušaju da se teorijskim radom učini uvijek jedan korak dalje ka društvenoj emancipaciji.

4.3. Bh. mediji na valovima tranzicije i transformacije

Skidanjem okova jednopartijskog sistema bosanskohercegovačkom društvu u cjelini je na neki način laknulo. To se posebnoposljeratnih itranzicijskih godina osjetilo u sferi medija. Uz naslijeđene medije koji su se postepeno transformisali, pojavio se i niz novih medija, dobrim dijelom sponzoriranih od strane međunarodne zajednice, koja je uz privrednu, pravnu i političku kontrolu željela imati i kontrolu obrazovnog, kulturnog i medijskog segmenta bh društva. Pošto niko, a pogotovo ne kapitalizam, ne daju finansijska sredstva tek onako već da se na neki način oplode i vrate investitoru na jedan od načina, to je čekalo i medije u BiH, kao i medije sličnih zemalja u okruženju. Neki od njih su ostali sa smanjenim sponzoriranjem, neki bez ikakvog sponzoriranja, pa su ubrzo zapali u krizu, prodali su se prodali nekom drugom ili su propali, a dio ih je nekako opstajao, među kojima su i javni RTV servisi u BiH koji se velikim dijelom finansiraju iz kantonalnih, entitetskih ili bh. budžeta. Dovedeni u

---

¹¹⁴ Tomić, isto, str. 38

takvu situaciji, dakle, pred svršen čin, sa uglavnom zastarjelom tehnologijom, nedovoljno sposobnim kadrovima kojih je bilo i još u nekima ima neuporedivo više od potrebnog broja, bh. mediji su kao i društvo u cjelini osjetili da ni tranzicija nije posve svijetla i lakoprohodna.

U sve većim finansijskim problemima menadžmenti i zaposlenici brojnih medija u BiH postepeno su postajali zavisni od domaćih i(ili) stranih finansijera i njihov servis i glasnogovorništva. Sve su više, kako tvrdi Belma Buljubašić, postajali glavni izvori manipulacije društva umjesto da informišu i budu u svrzi edukacije i objektivnog informisanja društva. To se po njoj odnosi i na printane medije u poslijeratnoj tranzicijskoj BiH, pa čak i na one najtiražnije koji su u rukama privatnih vlasnika (Dnevni avaz i Oslobođenje), čije interese, pa i političke, prema njenom mišljenju prvenstveno zastupaju.

Sličan trend, po mišljenju Buljubašić, zahvatio je i druge segmente bh. društva na valovima tranzicije i transformacije, baš kao i medije, premda prema etičkim načelima novinarske profesije, objektivnost i vjerodostojnost izvještavanja smatraju se glavnim profesionalnim standardima u novinarstvu. Međutim, gledano u praksi, evidentno je da novinari svakodnevno krše glavna načela svoje profesije, te da je objektivnost zamijenjena pristrasnošću i senzacijom premda profesionalna pravila nalažu da novinari koji profesionalno obavljaju svoj posao, ne smiju biti politički aktivni, članovi ili simpatizeri određene političke stranke. Uprkos tim pravilima, Buljubašić navodi da je svakodnevnom praćenjem sadržaja ova dva dnevna lista primjetno da je uređivačka politika oba lista stranački pristrasna i obojena, što po njenom mišljenju, naročito dolazi do izražaja u vrijeme predizbornih kampanja. Slični trendovi se primjećuju i u printanim medijima Republike Srpske, kao i na prostorima FBiH gdje većinom preovladavaju Hrvati u BiH i hrvatski printani i elektronski mediji.

Nerijetko u cijeloj BiH urednici i novinari najmanje služe običnim građanima, a najčešće onima na vlasti (političkoj eliti) ili svojim osnivačima i vlasnicima. Događa se, kaže Buljubašić, da publika i kritikuje medije i medijsku politiku, ali im se uredno vraća i često, ako ne i uvijek, apsorbuje medijske sadržaje kao apsolutnu istinu. Tonajbolje pokazuju i izborni rezultati, jer medijska publika skoro uvijek glasa za opciju koju je u toku izborne kampanje podržavao njihov favorizirajući medij.

„Da mediji veoma uspješno manipuliraju čitateljima, slušateljima i gledateljima je potpuno jasna stvar. Pojam angažiranog novinarstva izgubio je svoje značenje i može se podrugljivo nazvati novinarski angažman u svrhu promovisanja političkih elita. Većina novinara u Bosni i Hercegovini svoj profesionalni status su zamjenili ulogama sluga i promotera političkih

funkcionera. To se najbolje oslikava prilikom selekcije vijesti, kao i subjektivnom interpretacijom događaja. Medijski konzumenti koji prate nekoliko medija često ne mogu shvatiti šta se zapravo desilo, kada pročitaju sve ponuđene interpretacije istog događaja. S obzirom da je većina građana Bosne i Hercegovine, uglavnom vjerna isključivo jednom mediju, svoje stavove formiraju na osnovu sadržaja favorizovanog medija. Mediji u Bosni i Hercegovini, nažalost zavise od lokalnih moćnika, finansijera i političkih stranaka. Pri tome treba napomenuti da u BiH egzistiraju i pojedini mediji koji su itekako nezavisni”¹¹⁵, tvrdi Buljubašić, navodeći kao primjere politički magazin Slobodna Bosna, portal radiosarajevo.ba i dr, ali da su, po njenom mišljenju, uposlenici ovakvih medija svakodnevno izloženi verbalnom vrijeđanju, a nerijetko i fizičkim napadima. U njihovom slučaju novinarstvo se može okarakterisati kao profesija visokog rizika. Odnos medija s centrima moći, naročito sa državnom moći nije nešto što je novo te mediji nastoje održati intimni odnos s državnom moći, saznati tajne informacije, biti pozvani na press konferenciju... a da bi to postigli, Buljubašić, pozivajući se na Chomskog, kaže da “moraju igrati igru koja podrazumijeva laganje i služenje državi u formi aparata za dezinformacije”¹¹⁶

Falsifikovanje činjenica, prešućivanje istine, podilaženje političkom rukovodstvu i sve ono što se oduvijek smatralo smrtnim grijehovima novinarske profesionalne etike, danas se, tvrdi Buljubašić, može preimenovati u nove metode novinarstva, nasuprot profesionalne etike koja se u pravilu ogleda u moralnoj čvrstini kojom se novinar odupire raznim interesima i pritiscima da izmijeni ili iskrivi svoje znanje i nalaze ili da zaobiđe objavljivanje istine.

Slično tvrdi i prof. Fahira Fejzić Čengić, navodeći između ostalog “da u Bosni i Hercegovini vlada medijski paternalizam, koji predstavlja prisni odnos koji se uspostavlja između vlasnika medija odnosno finansijera (posrednog ili neposrednog) i medijskog proizvođača, ako se tako može reći ili određenu situaciju i opseg u kojem dominira specifičan intelektualni kao najamni ili politički utjecaj na uredničku i uređivačku politiku iz kojih slijedi ugroženo profesionalno ponašanje medija.”¹¹⁷

Buljubašić i Fejzić-Čengić tvrde da medijska pristrasnost, odnosno naklonjenost jednoj strani, osim što krši pravila novinarske etike, ima i druge opasne posljedice, među kojima i iskrivljavanje slike događaja, a time i javnog mnijenja onima kojima su takve iskrivljenje slike ključni izvor spoznaje. Pritisci političara na urednike i novinare, po njihovom mišljenju, i ne samo po njihovom, nisu nikakva novina. Političari su uvijek nastojali pridobiti pažnju

¹¹⁵ Belma Buljubašić: Izveštavanje medija o dnevno-političkim događajima-bh listovi Avaz i Oslobođenje, str.266

¹¹⁶ Chomsky, 2002:46

¹¹⁷ Fahira Fejzić Čengić, Medijska teorija političkog u BiH... 2007:148

utjecajnih medija i koristiti to za svoje lične interese, ne samo u BiH, već uopće, od kada politika, političari i mediji postoje. Osim što podržavaju političare i njihove stranke, veliki broj novinara i urednika u Bosni i Hercegovini su i članovi političkih partija, tvrdi Buljubašić, što se nikakone bi smjelo dešavati, pošto tako gube objektivnost. Buljubašić tvrdi da su u Bosni i Hercegovini lideri pojedinih stranka itekako uključeni u uređivačku medijsku politiku, zbog čega pojedine lidere političkih stranaka podrugljivo nazivaju glavnim i odgovornim medijskim urednicima. U tom smislu je kao eklatantan primjer ove tvrdnje navela uređivačku politiku Federalne televizije.

“Nakon izborne pobjede Socijaldemokratske partije vidljivo je da uredništvo svakodnevno promoviše njihovu politiku, a i sama stranka je na čelo postavila politički podobne urednike. Vlasnici većine vodećih medija u Bosni i Hercegovini su biznismeni, a svoje novine koriste i kao sredstvo za vlastitu promociju i postizanje ličnih ciljeva. Pristrasnost u medijskim izvještavanjima naročito je uočljiva u vrijeme trajanja predizborne kampanje. Tada se medijski prostor pretvara u ratište, a u eliminaciji protivnika su dozvoljena sva raspoloživa sredstva. U tom periodu *isplivaju* na površinu razne afere (od kojih je veliki broj daleko od istine), skandali i pronevjere političkih protivnika, dok se favorizirajuća stranka predstavlja kao spasonosno rješenje za poboljšanje, odavno narušene društvene situacije u Bosni i Hercegovini. Analizom medijskih sadržaja lako je utvrditi koju političku opciju medij favorizuje”¹¹⁸.

Buljubašić je u istom radu istakla da se, kada su u pitanju dnevni listovi koji izlaze u Federaciji Bosne i Hercegovine, publika dijeli na čitaoce Dnevnog avaza i čitaoce Oslobođenja, te da se uvidom u sadržaje ova dva dnevna lista i metode kojima se uredništva i novinari služe, može potpunije rasvijetliti medijska politika u Bosni i Hercegovini, koja je za skoro sve medije u BiH identična, samo su druge političke opcije u igri, pogotovo u RS.

Slična situacija je, po mišljenju brojnih autora, i u susjednim tranzicijskim zemljama, gdje se mediji, baš kao i u tranzicijskoj BiH, tretiraju kao veoma profitabilan biznis, umjesto kao institucije koje imaju veliki socijalni značaj. To je pogubno za svako, pa i za bosanskohercegovačko tranzicijsko društvo u cjelini. Glavni krivci za ovakvo medijsko stanje u BiH (i u zemljama okruženja) su, kako tvrdi Buljubašić: ekonomska zavisnost medija od raznih moćnika, nedovoljna educiranost kadrova (većina novinara i urednika nisu visokoobrazovani), strah za egzistenciju (novinari su izloženi različitim vrstama prijetnji), veliki broj medija su u vlasništvu političkih elita, loša ekonomska situacija u medijima (niske

---

¹¹⁸ Buljubašić, isto, str.267

plate zaposlenika, rad bez prijave ili ugovora). Buljubašić navodi da u prilog profesionalnom novinarstvu ne idu ni podaci o velikom broju medija, koji se uglavnom ne bave profesionalnim novinarstvom.

Kada jeriječ o printanim medijima u Bosni i Hercegovini egzistira blizu stotinu printanih medija i taj broj je stalno u porastu. Medijsku situaciju u Bosni i Hercegovini znatno otežava i podijeljenost države, što dovodi do podjele publike na osnovu etičkih principa, tako da najpopularniji mediji u Federaciji BiH nemaju skoro nikakav utjecaj na građane Republike Srpske i obrnuto. Buljubašić dodaje i da veliki broj medija u BiH ekonomski zavisi od moćnih oglašivača, pa brojne afere i skandale različitih organizacija svjesno prešute, jer su svjesni svoje zavisnosti o njima, što potpuno ugrožava profesionalizam.

Buljubašić podsjeća da je u medijima svakodnevno prisutan i katasrofalan riječnik, te da se svakodnevno susrećemo sa otvorenim govorom mržnje i kršenjem etičkih standarda, što uglavnom prolazi bez bilo kakve sankcije.

Ona smatra da bi se medijska situacija u Bosni i Hercegovini znatno promijenila na bolje, kada bi Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) i Vijeće za štampu ozbiljnije počeli da obavljaju svoj posao.

4.4. Rezime

Transformacija i tranzicija, kao društveni procesi, podrazumijevaju odgovarajuće promjene u svim segmentima društva, jer nije dovoljno, čak i da je izvodivo, izboriti se samo za ekonomsku tranziciju ako je neće pratiti i pravna, politička, kulturna, odgojno-obrazovna, tehnološka, informatička, medijska i druga tranzicija i transformacija. Ako su mediji “oči i uši” nekog sistema, pa i tranzicijskog, kakav je u BiH i zemljama okruženja, ali i “oči i uši” demokratskog društva kao cjeline, njihova važnost je i te kako bitna u smislu formiranja globalnog javnog mnijenja, osvjetljavanja puteva transformacije i tranzicije, te davanja vjetra u leđa istima ako su slobodni, profesionalni, etični i demokratični, a ne u službi tranzicijskih otuđenih centara moći bilo u liku vladajućih političkih grupacija ili u liku novopečenih tajkunkapitalista koji ih sponzoriranjem i imenovanjem menadžmenta i uredništva žele imati u službi vlastitih, a ne zajedničkih i u konačnici, globalnih interesa.

IV 5. Tranzicija bh. društva i medija je put, demokratija cilj

5.1. Podijeljenost BiH rezultira podijeljenošću bh. medija

Bosna i Hercegovina, na žalost, nije imala tranziciju kakvu je većina njenih građana željela. Formiranjem višepartijskog sistema i prvim *demokratskim izborima* umjesto da zakorači u okrilje slobode, kako društva u cjelini, tako i medija, uslijedilo je njeno pucanje po etničkim šavovima kao i četverogodišnji krvavi rat.

Ratna etnička rascjepkanost umnogome se očuvala i nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma kojim je zaustavljen rat, ali nisu riješeni i uklonjeni razlozi i uzroci zbog kojih se rat vodio protiv BiH, na svim poljima, pa i na medijskom. Mediji su u BiH, naime podijeljeni na tri potpuno odvojena medijska sistema, pa onda nije ni čudno da su i dalje uveliko podijeljena i mišljenja kakav je posljednji rat u BiH bio. Među tako podijeljenim medijima u BiH, prema mišljenju prof. dr. Slave Kukića, korespondencije skoro da nije ni bilo, a na nekom nivou nema je ni danas. Razlog tome je direktni utjecaj na medije triju vladajućih nacionalnih programa i politikâ triju vladajućih nacionalnih filozofija, kojima izuzeci odolijevaju, ali zato uglavnom jedva preživljavajući.

“Tri vladajuće nacionalne filozofije, personificirane kroz tri vladajuće političke stranke, utvrđivale su njihovu uređivačku koncepciju, žurnalistički ih profilirale, nalagale im zaokrete od tvrdih i nepopustljivih prema tolerantnijim i liberalnijim žurnalističkim rješenjima i žanrovima itd. Na kraju, tijekom rata je u njima, cijelo vrijeme, iako nekada manje a nekada više izražena, dominirala i svojevrsna ratnohuškačka logika. Daytonski mirovni sporazum je, istina, utjecao na povlačenje ratnohuškačkog žurnalizma koji je bh. medije karakterizirao prije njega. Povlačenje, međutim, ne znači i potpuno potiskivanje. Dapače, s vremena na vrijeme je takva medijska logika još uvijek prisutna, iako u bitno većoj mjeri u medijima na prostoru Republike Srpske, onima nad kojima je izravni patronat ili, pak, neki drugi vid kontrole imao SDS, vodeća politička stranka sa srpskom političkom retorikom”¹¹⁹, tvrdi Kukić, dodajući da na takvu logiku nisu imuni ni drugi bh. mediji, oni iz ostala dva medijska sistema.

I nakon Dayton je, po Kukićevom mišljenju, medijima pod njihovim patronatom bila strana profesionalna novinarska logika da se javnost integralno upozna s činjenicama. Umjesto toga dominiralo je pravilo da se o činjenicama, koje ne idu u prilog »naše« stvari, ne treba ni pisati, ni govoriti, a ako su posrijedi događaji koji se ne mogu zaobići, informacije takvi bh. mediji uzimaju selektivno, isključivo iz »svojih« izvora, službenih institucija i bez istraživačke

---

¹¹⁹ Slavo Kukić: Mediji u BiH-Stanje i mogući pravci razvoja, str.64

novinarske radoznalosti. »Zlatno« pravilo u izvještavanju, tvrdi Kukić postaje logika da se javno mnijenje kreira na temelju informacija »svoje« strane, dok je prenošenje stavova onog »drugog« prava rijetkost, a i tada uz kritički obračun s njima zbog »dobro poznatih krajnjih namjera«.

Kukić tvrdi da je nakon 2000. godine evidentna promjena u bh. novinarskom profesionalizmu – i kod pisanih i kod elektronskih medija. Kao razloge tome navodi činjenicu da se u tom periodu pojavio relativno velik broj alternativnih listova i drugih medija nezavisne orijentacije, među kojima, posebno u elektronskim medijima, važno mjesto zauzimaju oni koji se, u manjoj ili većoj mjeri, pa i dominantno finansiraju stranim kapitalom. Sve evidentnije, potom, postaje posustajanje medijskog izolacionizma. Kukić podsjeća da se dugo vremena iza rata i Daytonskog sporazuma u RS-u moglo kupiti samo srpsku štampu i uglavnom pratiti srpske RTV programe, a slično je bilo i na teritoriju koji je bio pod kontrolom HVO-a, pa i nakon rata pod kontrolom HDZBiH gdje se na kioscima više godina uglavnom mogla nabaviti samo hrvatska štampa, podrazumijevajući i onu iz Republike Hrvatske, ali ne i bh. štampa iz Sarajeva ili ona iz RS-a. Čak su se podešavali i elektronski mediji da budu što više “jednoga naroda”, premda talasi, pogotovo radijski savladavaju s lakoćom međuentitetske granice. Pojavom interneta i njegovim intenzivnijom korištenjem medijski pogledi su se proširili ne samo izvan entitetskih i kantonalnih granica već i interkontinentalno. Vremenom i na svim kioscima u BiH počinje pristizati i štampa iz drugih dijelova BiH. Medijska trpeza se donekle proširila, ali su mediji, na žalost, do današnjeg dana ostali pod patronatom svojih finansijera (javni RTV servisi pod patronatom vlasti (vladajućih stranaka) koja ih finansira, a privatni pod patronatom osnivača i vlasnika. Medijskog profesionalizma i nezavisnosti još uvijek uveliko u BiH nedostaje, premda je samo postratnog tranzicijskog perioda i bh. društva i medija proteklo 21 godina.

Kukić je mišljenja da je u posljednjih nekoliko tranzicijskih godina došlo do pomaka u slobodi medijskog izražavanja u BiH, zahvaljujući prije svega stalnom rastu međunarodnih organizacija koje pomažu, ali i nadziru profesionalnu orijentaciju bh medija i novinara, što je put i cilj, ali i cijena medijskog tranzicijskog globalizma. Kukić tome dodaje i poboljšanje zakonske regulative vezane za medije i Odluku o slobodi informisanja i ukidanja kazni za klevetu i uvredu bez valjanog razloga, a podsjeća i na bolju novinarsku organizaciju kroz udruženja čime mediji u BiH postaju hrabriji i agresivniji u zaštiti novinarskih prava i sloboda.

Ovi potezi na bosanskohercegovačkoj medijskoj sceni rezultirali su porastom kako printanih tako i elektronskih medija, zahvaljujući pomoći međunarodnih organizacija. Kukić tvrdi da je samo vlada SAD-a od okončanja rata do kraja 2003. godine u tu svrhu usmjerila više od 50 miliona američkih dolara, dodajući da su najmanje toliko, i s istim ciljem, utrošili i različiti drugi donatori. Međutim, period nakon 2000. godine arakterizira i obrnut trend. Kukićevo istraživanje je pokazalo da je za samo tri godine broj RTV stanica pao u BiH za približno jednu trećinu. Kao razlog tome Kukić navodi uvođenje regulacije u oblast elektronskih medija (RAK) u kom procesu je oko 50% emitera izgubilo ranije dozvole, ali je primjećen i napredak kod javnih RTV servisa koji su relativno najgledaniji i najutjecajniji. Napredak triju bh. javnih RTV servisa, po Kukiću, nije bio nimalo jednostavan, a započeo je odmah po potpisivanju Daytonskog sporazuma, mukotrpnim sastavljanjem razbijenih dijelova prije rata jedinstvenog emitera, da bi znatnije bio intenziviran dvije godine kasnije. “Sredinom 1998. potpisan je Memorandum o razumijevanju u restrukturiranju RTV BiH, kojim se predviđa uspostava RTV Federacije BiH i Javne korporacije za proizvodnju i emitiranje programa na području čitave zemlje. Godinu dana nakon toga Visoki predstavnik donosi Odluku o restrukturiranju sustava javnog emitiranja u BiH, kojom se utemeljuje novi sistem javnog emitiranja. Drugom odlukom o restrukturiranju javnog RTV sistema u BiH, opet, osniva se Javni RTV servis za BiH te predviđa osnivanje posebne Javne korporacije na nivou BiH za prijenos radio i TV signala. Dvije godine kasnije, i opet nametanjem Visokoga predstavnika, rad triju javnih RTV servisa reguliran je novim zakonom, a tijekom 2005. godine usvojeni su i novi zakoni kojima se, prema zahtjevima Evropske komisije, regulira sustav javnog emitiranja u BiH”¹²⁰.

Kukić navodi da prema registru RAK-a, u BiH danas djeluje šest javnih radiotelevizijskih servisa, te još 182 RTV stanice. Pet je TV kanala kojipokrivaju teritorij čitave države, a tu je i komercijalna Mreža Plus. Konkurencija su imi TV stanice iz susjednih država – Hrvatske, Srbije i Crne Gore, ali i domaće stanice koje su sve jače: NTV Hayat iz Sarajeva i Alternativna Televizija (ATV) iz Banja Luke, TV BN iz Bijeljine, te TV TK (Tuzlanskoga kantona). Na medijskom tržištu su, premda sve manje izraženo, još uvijek dominantna tri javna RTV servisa, čija gledanost prema Kukićevom istraživanju, opada u odnosu na dosadašnju i u odnosu na konkurentske medije, pogotovo one iz susjedstva, zahvaljujući kablovskoj RTV. Podsjeća da je tokom 2002. godine Visoki predstavnik za BiH nametnuo je zakone o tri javna emitera – Javnom servisu BiH, RTV FBiH te RTV RS kako bi se ova oblast regulisala. Na kraju, a na osnovu zahtjeva Evropske unije, u oktobru 2005. Parlament

---

¹²⁰ Kukić, isto, str.69

BiH je usvojio Zakon o javnom RTV sistemu i Zakon o javnom RTV servisu BiH, a sredinom 2006. Narodna skupština RS-a Zakon o RTV RS. Federalni parlament je, međutim, isti zakon, kojim bi se regulirao rad federalne radiotelevizije, usvojio tek u junu 2009.godine. Razlog ovom kašnjenju je, kako podsjeća Kukić, bio zahtjev za hrvatskim nacionalnim kanalom, na kojem ustrajavaju stranke s hrvatskim predznakom u Parlamentu FBiH. Ovaj zahtjevima nešto dulju historiju. Kukić podsjeća da su tokom rata na prostorima pod kontrolom Armije BiH i Vojske RS-a funkcionirale nacionalne radiotelevizije. Na Palama je osnovana Srpska RTV, koja je bila pod izravnom kontrolom SDS-a, dok je RTV Sarajevo – u maju 2002. preimenovan u RTV BiH – potkraj 2002. godine kad ga po njegovom mišljenju i mišljenju Bore Kontića pod svoju kontrolu stavlja SDA, što se, kako tvrde, nastavilo do kraja rata, pa i nekoliko godina poslije završetka rata.¹²¹

HDZ BiH tokom rata nije stvarao svoju RTV već je, kao svoju, koristio HRT iz susjedne Hrvatske. Zbog čega, Kukić ne daje precizan odgovor, ali pretpostavlja da je to sve bilo u funkciji općeg koncepta podjele BiH. Držeći da su dio *hrvatskog povijesnog prostora*, u HDZ BiH su jednostavno smatrali nepotrebnim da stvaraju posebnu RTV kad imaju *matičnu* u Zagrebu. Ali, pošto ishod rata nije išao na ruku ratnim planovima o podjeli BiH, u postratnom period iz krugova HDZ BiH potekla je ideja o stvaranju novog TV emitera te je krajem avgusta 1996.godine formiran Erotel, s nakanom da se razvija kao hrvatska televizija u BiH. No, ubrzo se uvidjelo da taj projekt nema realnih šansi na uspjeh. Prema dozvoli za emitiranje, koju je 1999. godine izdala Nezavisna medijska komisija, Erotel je trebao emitirati program posredstvom jedanaest predajnika, a ostale, koje je do tada koristio, predati na upotrebu novoosnovanoj RTV FBiH. Zaposlenici Erotela ovu odluku nisu prihvatili, zbog čega je i Erotel, odlukom Nezavisne medijske komisije, zatvoren sredinom februara 2000. godine, pa se nacionalni kanal kasnije nastojalo osigurati u okviru RTV FBiH. Zbog neudovoljavanja zahtjevu te vrste, zeleno svjetlo u federalnom parlamentunije dobio ni prvi Zakon o RTV FBiH, onaj koji je u parlamentarnoj proceduri bio u drugoj polovini 1998. godine. Isti odnos zadržan je i prema svim zakonima o javnim servisima i nakon toga – kako na federalnoj, tako i na državnoj razini, podsjeća Kukić, a slični događaji se bilježe do danas vezano i za javni RTV servis BiH.

Vazano za traženje hrvatskog nacionalnog kanala oglašavali su se i Ustavni sud BiH i Ustavni sud FBiH, a nakon što su poslanici iz reda Hrvata pokrenuli pitanje zaštite vitalnog nacionalnog interesa. No, nijedan dosadašnji Visoki predstavnik nije bio za tu opciju, što

---

¹²¹ Kontić, 2006

znači da nije ni međunarodna zajednica, koja, očito je ukupnu globalizaciju BiH pa i njenih javnih RTV servisa provodi kako je zacrtala i gleda na svoj demokratsko-tranzicijski način. Čak je i Miroslav Lajčak po tom pitanju razočarao zagovornike nacionalnih kanala na Federalnoj RTV, od kojeg su to vjerovatno najmanje i očekivali. Lajčak je poručio zagovornicima nacionalnih kanala da to mogu učiniti na komercijalnoj osnovi osnivanjem privatnih RTV, a Ured OHR-a i dalje istrajava na izgradnji javnog RTV sistema u BiH, sastavljenog iz četiri dijela (BHRT, RTV FBiH, RTV RS i Korporacija javnih RTV servisa) pri čemu se inzistira da sva tri emitera moraju biti u funkciji javnih servisa, dakle u funkciji zadovoljavanja potreba i interesa svih građana BiH, odnosno dvaju entiteta, uz uvažavanje raznolikosti po pitanju kulturoloških, vjerskih, regionalnih, etničkih, jezičkih i drugih specifičnosti, što opet, po Kukićevom mišljenju, baš i ne korespondira sa stavovima bh. nacionalnih vladajućih stranaka.

Kod svih njih, tvrdi Kukić, moguće je identificirati svojevrsna odstupanja, koja su najmanja kod bošnjačkih političkih elita, koje se uglavnom zalažu za RTV BiH, a ne protive se ni trenutnom konceptu iza kojeg stoji Visoki predstavnik. Dotle srpske političke elite, kao i u svim drugim sistemskim rješenjima, bitno odlikuje istrajavanje na održanju statusa quo, dakle rješenja po kojem RTV RS nije upitna kao dio javnog RTV sistema, dok se hrvatska politička elita zalaže za hrvatski nacionalni kanal, i, što je paradoksalno, poziva Hrvate u BiH da ne plaćaju RTV taksu za servis koji nije *njihov*, a istovremeno imaju baš *svoje* kadrove u menadžmentu, u uredništvima, među novinarskim kadrom istih tih medijskih kuća. Još je paradoksalnije da su u mediji čiji su programi izričito na hrvatskom jeziku, poput Radija Herceg-Bosne, Hercegovačke TV i sl. skoro pa na izdisaju. Veći je broj medija i danas koji emitiraju program na hrvatskom jeziku, promoviraju hrvatsku kulturu i identitet, te odreda su u teškoj materijalnoj situaciji, gotovo pa na izdisaju. Istovremeno, hrvatske političke elite da spase bar te hrvatske medije, po Kukićevom mišljenju, ne čine gotovo ništa.

5.2. Nužnost reintegracije bh. društva i globalizacije bh. medija

Prof.dr. Slavo Kukić je mišljenja da nacionalni javni servisi u BiH nisu izgledni u budućnosti, već da je vjerovatnije i prihvatljivije rješenje koje nudi međunarodna zajednica, između ostalog i zbog toga što vraćanje u ambijent, u kojem su mediji – u ovom slučaju javni servisi – u funkciji promocije svojih nacionalnih elita i zaštite »svojih« nacionalnih interesa mogu biti motor pokretač reaktiviranja duha nedavne prošlosti, što nikako ne može biti u funkciji integriranja države i društva, ali ni u funkciji dobra ni kolektiva, ni pojedinca kao njegova sastavnog dijela. Kad bi se i udovoljilo zahtjevu za uspostavom hrvatskog RTV kanala, na to

pravo imaju i ostali narodi u oba entiteta i na području cijele BiH, što bi dodatno koštalo, a s obzirom na raštrkanost i etničke enklave širom BiH pitanje je i tehničko-kadrovskih rješenja toga problema.

Ideja o nacionalnim kanalima unutar javnih bh RTV servisa je suvišna i s obzirom na činjenicu da i sadašnja zakonska rješenja obavezuju javne RTV servise da u svakodnevnom funkcioniranju, ali i u svojoj programskoj orijentaciji, oslikavaju svu šarolikost bh. društva i to onu prema popisima iz 1991. godine. Nacionalne elite koje su preko 20 godina na vlasti to samo trebaju da implementiraju i da zakorače odlučnije prema Evropi, kamo deklarativno i bh. političke elite žele. Ukoliko se želi osmisliti javni RTV sistem koji može biti pretpostavka evropske budućnosti BiH, po Kukiću su moguća bar dva rješenja. Prvo, koje je na tragu evropskog sistema vrijednosti, ali i u funkciji integriranja bh. države i društva, je rješenje koje polazi od orijentacije na izgradnju jedinstvenog – i jedinog dakako – RTV servisa na razini BiH. Takav servis preporučuju i veličina prostora i broj stanovnika i materijalne mogućnosti BiH. S tri javna servisa, koliko ih se danas finansira s jedinstvene RTV takse, teško je izgraditi radiotelevizije koje mogu izdržati nalet komercijalnih RTV, a da ne pominjemo RTV sisteme susjeda i drugih država koje su signalom pokrile i BiH.

„Međutim, u slučaju opredjeljenja na jedinstveni RTV servis na razini zemlje zakonodavac bi morao voditi računa da stvori pretpostavke za strukturu koja će biti u funkciji spajanja, a ne razdvajanja, u funkciji njegovanja različitosti kao bogatstva, a ne usuda, u funkciji savlađivanja strahova i frustracija i gradnje povjerenja i spremnosti na zajednički život. Tko bi, primjerice – nema li u primisli druge nakane – mogao imati bilo što protiv Radiotelevizije BiH u kojoj je izbalansirana novinarska i urednička struktura, u kojoj bi se – u svim programskim žanrovima – našlo približno isto mjesta za sve etničke, jezične, kulturološke, regionalne, konfesionalne i ine različitosti i posebnosti. Tko bi, potom, imao išta protiv programa u kojem, s takvom kadrovskom balansiranošću, svatko govori jezikom kojeg smatra svojim, u kojem se čuje i bosanski i hrvatski i srpski u isto vrijeme – tim prije jer se radi o jezicima kod kojih je veoma visok stupanj sličnosti – i u kojem se gledateljima i slušateljima omogućuje da savlađuju i svoj, ali i jezik svojih sudržavljana. Odbaciti, istina, ne treba ni postojeće ili tome slično rješenje – dakle rješenje unutar kojeg postoji piramida na vrhu koje je Javni RTV servis BiH, a ispod njega regionalni – entitetski ili neki drugi – servisi. U funkcioniranju svih njih bi se, dakako, morala primijeniti ista logika kao u prethodnom slučaju izgradnje jedinstvenog RTV servisa BiH. Razlika bi bila tek u jednom detalju – da regionalni servisi potenciraju regionalne, a ne opće teme. Istina, ovakav koncept više košta.

Ali, to nije rješenje koje se ne može argumentirati. Uostalom, i demokracija je blagodat koju treba platiti”¹²²

Aktuelnostima unutar tranzicijskog bh. društva i stanja medija u njemu bavili su se i dr. Tarik Jusić i Svjetlana Nedimović. Analizirajući vrlog problema i specifičnosti reforme bh. medija Jusić je zaključio da se stanje doima prilično haotičnim, ali i da u takvom haosu ima nekog reda. Po njemu, postoje dvije velike grupe problema, i to: unutarnji, koji se odnose na same medije i vanjski, koji su po njemu posljedica složenih socioekonomskih i političkih tokova današnje Bosne i Hercegovine.

U zajedničkom radu, Jusić i Nedimović zaključuju da je bitno istaći da mediji u BiH ne vide baš neke koristi iz učešća u opštoj tržišnoj utakmici, pošto je medijsko tržište nedovoljno razvijeno, a postojeći propisi o porezima i zapošljavanju ne idu u prilog stvaranju samoodržive i konkurentne medijske sredine. Ovu situaciju dodatno otežavaju loš medijski menadžment i dosta nizak nivo obrazovanja novinara.

Jusić i Nedimović tvrde da bosanskohercegovačko novinarstvo kao profesija još uvijek u začetku, koje, kako procjenjuju, možda neće ni preživjeti ili će se degenerisati. Ovu procjenu baziraju na činjenici da je bh. društvo radikalno rascjepkano i polarizovano i kao takvo jedva da je u stanju preduzeti ikakvu koherentnu i djelotvornu javnu akciju, koja bi pomogla da se mediji kontrolišu i počnu odgovorno nastupati prema svojoj publici. Autori upozoravaju da nas u tom pogledu nikuda neće odvesti jadikovanja i kritikovanja niti beznadežna odbrana manje ili više ozbiljnih grešaka koje se čine u sferi bosanskohercegovačkih medija i društva u cjelini. Također, tvrde da stalni pokušaji da se sat vrati unazad i pođe od početka, samo pogoršavaju stvari, jer bosanski “početak” leži na debelim naslagama ranijih pokušaja, koji se ne mogu izbrisati. Mediji u BiH, po njihovom mišljenju, nisu bez historije, ali valja ići putevima tranzicije, kako društva, tako i medija. Jusić i Nedimović upozoravaju da mi u BiH ponekad govorimo o tranziciji medija bez razumijevanja kompleksnosti tog pojma u cjelini.

“Tranzicija medija je proces koji se odvija na više nivoa i u više dimenzija, odnosno, to je skupina procesa koji podrazumijevaju stalnu promjenu. Stoga je po našem mišljenju ispravan pristup onaj koji uzima u obzir cjelovitu sliku tranzicije, u krupnom planu, ali takođe sagledava svaki njen nivo i dimenziju, posmatrajući je pod mikroskopom. Pod ovim prije svega podrazumijevamo da se jednom i zauvijek napravi pomak... Zbog složenosti svih procesa tranzicije, ne treba očekivati da će oni svi početi u isto vrijeme, razvijati se duž iste

---

¹²² Kukić, isto, str.79

linije, i završiti se u isto vrijeme. Takođe, svi među njima neće uroditi plodom. Ovi procesi se ne odvijaju simultano ni paralelno. Ovo znači da se tranzicija(e) medija u stvari nikada ne završava(ju) – kako promjena hvata zamah, tako se njene granice i ciljevi neprestano prekonstituišu. Tehnologija utječe na zakonodavstvo, koje utječe na politiku, koja utječe na praksu, koja utječe na kulturu itd. Mi se u svemu tome trudimo da međusobno uklopimo ove razne nivoe, dok pokušavamo shvatiti i, možda, voditi ove procese. Pokušaj da dovedemo u međusobni sklad različite aspekte tranzicije medija neizbježno nam nameće pitanja koja leže u samoj srži stalnog trenja unutar sistema medija i društva u cijelosti, i koja tako postaju mehanizam za daljnje razvijanje aktuelne promjene”¹²³, smatraju Jusić i Nedimović i podsjećaju da bi se valjalo zapitati da li su bosanskohercegovački novinari dovoljno osjetljivi na delikatne probleme demokratske komunikacije u modernom multikulturnom i multipolitičkom društvu koje im izrasta pred očima.

„Jedan od neizbježnih aspekata ovih reformi medija svakako predstavlja angažman međunarodne zajednice. Medijima u Bosni i Hercegovini treba pomoć i vodstvo u njihovoj tranziciji ... ali mora postojati jasna slika krajnjeg odredišta u angažmanu i načina na koje se do njega može doći...došlo je vrijeme da međunarodni nadzornici počnu uživati plodove svog rada i truda – da povjere domaćim strukturama učešće u odgovornosti i ukažu im povjerenje kroz razgovore i savjetovanja, umjesto pukog naređivanja...Najgore što “učitelj” sada može uraditi jeste da prekrši ranije postavljena pravila i time vrati proces obrazovanja unazad”¹²⁴, tvrde Jusić i Nedimović koji se slažu da unutar međunarodne zajednice postoji određeni nivo osjetljivosti na pitanje domaće odgovornosti za proces bh. tranzicije, koje je, kako navode autori, u posljednje vrijeme postalo jedna od veoma modernih fraza javnih debata u BiH. Jusić i Nedimović su mišljenja da samo jako ograničeno prisustvo države u sferi medija garantuje uređivačku nezavisnost i pošteno, necenzurisano i nezavisno informisanje. “Onima od kojih se traži da rizikuju mnogo više nego ostali profesionalci – kao što je to slučaj sa novinarima - moraju u njihovim naporima pomoći efikasne, obučene i angažovane pravne službe”¹²⁵, sugerišu Jusić i Nedimović, podsjećajući kako je to samo jedna, pravna strana priče. Oni su mišljenja da sve daljnje reforme u sferi bosanskohercegovačkih medija traže sveobuhvatne promjene u obrazovanju novinara, što podrazumijeva njihovu obučenosť za rad u profesiji, ali i njihovu svijest o vlastitom položaju, pravima i dužnostima u društvu.

---

¹²³ Jusić-Nedimović: Učitelji i dijete koje raste: Zapažanja o medijskoj sferi BiH i međunarodnoj zajednici, str. 2-3

¹²⁴ Jusić-Nedimović, isto, str. 4

¹²⁵ Jusić-Nedimović, isto, str.6

5.3. Rezime

Da bi tranzicija bosanskohercegovačkog društva i medija bila istinski put ka demokratizaciji, koja je cilj, nužno je ispuniti određene pretpostavke, među kojima se misli i na izgradnju medijske kompetentnosti unutar bh. društva, a koja je neophodna ukoliko želimo imati dobro informisano građansko društvo koje je u stanju adekvatno se nositi sa svojim medijima. Medijska kompetentnost bi morala biti jedan od osnovnih ciljeva i sistematskih napora usmjerenih ka stvaranju profesionalne medijske scene. Ali medijska kompetentnost traži i odgovarajuće slobode u društvu, prvenstveno medijske, ekonomske i pravne, kao i odgovarajuću osposobljenost novinara i opremljenost medijskih kuća, te njihovu finansijsku nezavisnost. Sve to, a posebno finansijska nezavisnost, tokom tranzicije treba biti postignuta u što izraženijem smislu, kako bi se izbjegla situacija da mediji i novinari budu glasnogovornici ili PR-ovi onih subjekata koji ih finansiraju i (ili) nerijetko postavljaju na novinarske, uredničke i medijsko-menažderske pozicije, pa bili oni strani investitori i predstavnici ili domaći investitori i vlastodršci. Da bi se sve to koliko-toliko postiglo nisu neophodni neki zapanjujući izumi, već se dosta toga već postojećeg valja tranzicijski prilagođavati i, što je još važnije, konačno, primjenjivati. Taj put pred bosanskohercegovačkim društvom i medijima pun je prepreka i zahtijeva dosta truda, stručnosti i dugoročnog angažovanja na svim stranama, ako želimo pronaći pravi put u demokratsku zajednicu evropskih i svjetskih zemalja. Ali i držati ga se.

IV 6. Demokratizacija bh. društva pretpostavlja i demokratizaciju bh. medija

6.1. Demokratizacije i nezavisnosti bh. medija nema bez demokratizacije bh. društva

Tranzicija bosanskohercegovačkog društva pretpostavlja zapravo njegovu postepenu demokratizaciju i evropeizaciju pri čemu tranzicija i demokratizacija u pravilu zahvataju sve sfere društva, pa i medijsku. Ukupna tranzicija u BiH bitrebala da se odlikuje i demokratizacijom i evropeizacijom bh. medija, odnosno što većeg stepena medijskih sloboda u BiH. Ostvarenje slobode medija, odnosno što većeg stepena njihove nezavisnosti, kroz raznovrsne i pluralističke javne rasprave i slobodu izražavanja, jedan su od prioriteta na putu BiH ka EU.

Naravno, podrazumijevaju se i drugi važni reformski izazovi koji stoje ispred BiH, kao potencijalnim kandidatom za punopravno članstvo u EU, na čemu se uz pomoć međunarodne zajednice i same EU već uveliko radi. Naime, EU predano radi na pružanju podrške BiH na

evropskom putu, i ne samo njoj, i to paralelno na više frontova, a mediji su samo jedan od njih. EU jasno daje do znanja da sloboda medija mora biti zagantovana, a za to najviše drži odgovornima vlasti u BiH, od kojih očekuje konkretne akcione planove u skladu s novom metodologijom pristupnih pregovora.

EU uz slobodu medija akcenat stavlja i na poglavlja koja se tiču pravosuđa i osnovnih ljudskih prava, kao i poglavlje o pravdi, slobodi i sigurnosti svih građana, a što je posebno važno za novinare koji su često izloženi pritiscima i prijetnjama. Navedena poglavlja su i prva koja se pregledaju prilikom procesa pristupanja, a BiH je u međuvremenu dobila i upitnike koje valja popuniti vezano za sve oblasti, te provesti niz reformi na putu ka EU. Poseban akcenat se stavlja na medije u tranzicijskoj BiH, pošto oni igraju važnu ulogu u generisanju razvoja društva. Svi zajedno u BiH, a posebno medijski subjekti i vlasti trebaju raditi na tome da se spriječi izloženost manipulaciji javnosti, ali i da se podiže nivo profesionalnosti novinara i vodi računa o medijskoj etici.

Mišljenja o slobodi medija u BiH su podijeljena i očekujuće različita, zavisno od kojeg subjekta i iz kojeg dijela društva ili državne strukture dolaze. No, prevladava mišljenje, čak i među brojnim novinarima da stepen nezavisnosti, sloboda i profesionalizma novinara i medija u BiH nije na zavidnom nivou uprkos činjenici da postoji solidna zakonska regulativa o medijima donesena uz pomoć međunarodne zajednice. Glavni problem je u neprovođenju zakonske regulative, kao uostalom, i u drugim oblastima tranzicijske BiH.

O slobodi medija, kao nivou demokratičnosti bh. društva, svoj sud dali su brojni novinari, a među njima i Suzana Rađen Todorović, urednica informativno-političkog programa BNTV, Predrag Zvjerac iz Dnevnog lista, te Srđan Dizdarević, predsjednik Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH.

Suzana Rađen-Todorović je mišljenja da je sloboda medija u direktnoj vezi sa stepenom demokratizacije društva i sasvim je u pravu. Jer, niti mogu postojati slobodni mediji u nedemokratskim društvima, niti je demokratizacija društva moguća bez slobodnih medija. Navedena novinarka je u pravu i kad tvrdi da je BiH još uveliko nedemokratsko i duboko podijeljeno društvo, što se odražava i na medije. Nju posebno zabrinjava činjenica da nema značajnijih pomaka kada je riječ o slobodi medija, te da se po svim pokazateljima čak pogoršava stanje medijskih sloboda u BiH. A to po njenom mišljenju najbolje pokazuje koliko je BiH daleko od evropskih i demokratskih standarda.

„Govoriti danas o nezavisnim medijima, uz časne izuzetke, je iluzorno. Nizak stepen demokratije, te ekonomska bijeda našeg društva proizvela su medije zavisne od različitih političkih, ali ekonomskih centara moći i to postaje nažalost čak društveno prihvatljivo. Pred političkim pritiscima kako otvorenim i javnom, te ekonomskim pritiscima, mediji u BiH su na putu da potpuno izgube nezavisnost i slobodu. Svemu tome svakako treba dodati i nasljeđe prošlosti kada su mediji, odnosno novinari tretirani kao društveno politički radnici što je kao posljedica, uz sve ovo ranije navedno, rezultiralo jako niskim stepenom društvene, ali i profesionalne svijesti o značaju slobode medija,”¹²⁶ tvrdi Rađen-Todorović, dodajući kako se, na žalost, veoma malo radi na popravljajući stanja i pred nama je jedan veoma mukotrpan posao ukoliko želimo da ostvarimo napredak, a odgovornost dijelimo podjednako svi – društvo u cjelini, ali i novinari. Ne treba očekivati da će nam neko pokloniti profesionalnu slobodu, već da se za nju treba izboriti, a to je moguće jedino profesionalnim pristupom poslu koji novinari rade. Istovremeno potrebno je senzibilizirati javno mnijenje na sve ove probleme, te javno progovoriti o pritiscima koji postoje, kaže Rađen-Todorović, podsjećajući da u svakom demokratskom društvu napad ili pritisak na novinare i medije je društveno neprihvatljiv i kažnjiv, a da se samo kod nas takvo ponašanje toleriše i prihvata kao normalno.

Srđan Dizdarević, predsjednik Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH također tvrdi da nezavisni i profesionalni mediji imaju ogroman značaj za tranziciona društva poput BiH. Mediji su po njemu važni za jačanje demokratskih odnosa, za afirmaciju slobode izražavanja i unapređenje stanja ljudskih prava. Nažalost, zahvaljujući ukupnoj situaciji u tranzicijskoj BiH mediji nisu u stanju udovoljiti toj funkciji, bar ne onoliko koliko se od njih očekuje, odnosno koliko bi se moglo očekivati da djeluju u demokratskijem sistemu. “U BiH stanje je takvo da su mediji uglavnom u rukama političkih centara moći ali sve češće i u rukama ekonomskih i finansijskih lobija koji njima upravljaju na način koji ne odgovara očekivanjima demokratske javnosti. U osnovi, vladajući krugovi, umjesto da se okrenu reformama, privlačenju investicija, bave se time kako ovladati medijima, policijom, sudovima, bankama tako da su mediji jedna od bitnih poluga u očuvanju vlasti. Međunarodna zajednica je poodavno digla ruke od medija u BiH tako da je sve prepušteno lokalnim moćnicima. Nadati se je da će sadašnja nastojanja građana da se stanje u BiH društvu promijeni, ispoljeno i povodom manifestacija kojima je vršen pritisak da se usvoji Zakon o JMBG, imati za posljedicu i stvaranje povoljnije, demokratskije atmosfere i za same medije”¹²⁷, smatra Dizdarević.

---

¹²⁶ Sloboda medija kao mjera nivoa demokratičnosti i razvijenosti društva, Europa.ba, 13.09.2013

¹²⁷ Sloboda medija kao mjera nivoa demokratičnosti i razvijenosti društva, Europa.ba, 13.09.2013

Predrag Zvijerac, novinar Dnevnog lista, ima slično mišljenje o medijima u tranzicijskoj BiH i kaže da su oni slabi, neprofesionalni, potkupljeni i zavisni o političko-poslovnim centrima moći. Sve to je uzrokom nepovjerenja javnosti u medije, a dodaju li se tome neobjektivnost i drugi ozbiljni problem bh. medija, javlja se teškoća na njihovom tranzicijskom putu da budu moderni, demokratski servis građanima. Kako Zvijerac tvrdi, danas je u našoj zemlji teško naći novinara koji je zadovoljan radom u svom pozivu, iako će svi odreda kazati kako bi se željeli ili žele suprotstaviti pritiscima i objektivno izvještavati.

„Politički pritisak s kojim uporedo imamo i onaj finansijski osnovni su problemi s kojima se susreću vlasnici, urednici i novinari. Istodobno, svi mediji imaju usko, ograničeno i usitnjeno tržište koje također diktira nakaradno *nasaden* politički sustav tako da danas imamo medije koji su jasno podijeljeni po političkoj i/ili etničkoj crti gdje svaka politička stranka ili konstitutivni narod ima svoj medij. Javni servisi – tri televizije od kojih je samo BHRT prisutan na cijelom području BiH – pod izravnom su političkom, dogovornom kontrolom vladajućih stranaka na višim razinama, dok su lokalni javni mediji pod apsolutnom kontrolom lokalnih vlasti. Privatni mediji, od kojih su neki i u (ne)izravnom vlasništvu stranaka, politički i ekonomski su ovisni o određenim strankama i tačno se zna koji medij podržava koju političku opciju. Budući da mediji “žive” od oglašivača, svakodnevno vidimo otkazivanje marketinških ugovora i pretplata sa strane institucija, javnih i privatnih kompanija ukoliko se neki medij *drzne* kritizirati političku opciju koja je na čelu institucije ili kompanije koja ju podržava”¹²⁸, kaže Zvijerac.

Što se tiče podrške iz EU-a medijima u BiH, Zvijerac tvrdi da danas ne vidimo niti pritisak na vlasti da uvedu međunarodne standarde na Javnom servisu, te da je finansijska pomoć neovisnim medijima gotovo beznačajna, a sve je manje i treninga, edukacija i specijalizacije novinara.

Dr. Radenko Udovičić smatra da demokratizacije i nezavisnosti medija nema bez demokratizacije društva u cjelini, te da je i tranzicijska BiH još daleko od očekujućeg stepena demokratizacije društva i medija. Bosanskohercegovački novinari po njegovom mišljenju rade u procjepu pravne nesigurnosti i devastiranih i podijeljenih medija. Po njemu, etničke podjele i sukobi ugrozili su ili čak zaustavili implementaciju uglavnom vrlo dobrog bh. medijskog zakonodavstva. Ovakva medijska i politička situacija umanjuje snagu kolektivnog organizovanja novinara, te onemogućuje zajedničko zagovaranje radnih prava, zbog nedostatka novinarske solidarnosti, pa čak i u slučajevima ugrožavanja slobode novinara.

---

¹²⁸ isto

Premda je BiH država sa 3.5 miliona stanovnika, u njoj, po Udovičiću, egzistira ogroman broj medija.

„Prema podacima Regulatorne agencije za komunikacije (RAK), 2014. godine u BiH emituje 195 elektronskih medija, od čega 148 radiostanica i 47 TV stanica. Izlazi 5 dnevnih novina (tri su ugašene od 2009. godine) kao i tri dnevne novine iz Srbije i Hrvatske koje imaju izdanja za BiH. Ne postoje registri štampanih medija sa ažuriranim i potpunim podacima, ali prema podacima Vijeća za štampu iz 2011. godine, postoje još ukupno 184 različitih izdanja, magazina i časopisa. Generalne i druge specijalističke servise ima šest novinskih agencija. U zadnjih pet godina pokrenut je veći broj informativnih online portala i oni sve više postaju izvor ekskluzivnih informacija, mjesto javne debate, ali su nekad podložni i reinkarniranju govora mržnje i prostačke komunikacije, što je fenomen koji inače generalno zahvata ovaj najdemokratskiji medij. Većina klasičnih medija ima svoju web stranicu”.¹²⁹

Gotovo jedinstven je stav medijskih analitičara u BiH da je riječ o prevelikom broju medija u odnosu na snagu medijskog tržišta. Zbog duboke etničke podjele većina medija nije u stanju plasirati svoju produkciju u cijeloj zemlji što se itetako održava na prihode od oglašavanja.

Jedan od problema bosanskohercegovačkih medija je i njihov nedefinisan status, te što prihode ostvaruju na različite načine, koji, po podacima do kojih je došao Udovičić opadaju posljednjih nekoliko godina. Privatni elektronski mediji u najvećoj mjeri su vezani za marketinške prihode, pisani, pored marketinga, imaju i prihode od prodaje tiraža, dok tri javna RTV servisa dobijaju i prihod od RTV takse, koji predstavlja više od polovine njihovih ulaznih novčanih sredstava. Lokalne javne RTV stanice se u najvećoj mjeri izdržavaju direktno sredstvima iz kantonalnih i općinskih budžeta, dok neki mediji koji su u vlasništvu velikih kompanija, poput Oslobođenja, dobijaju dodatna sredstva prelijevanjem novca od drugih aktivnosti vlasnika, a neki i od međunarodnih donatora.

Udovičić navodi da je, drugi po veličini medij u zemlji, RTV FBiH, u 2013. godini imao prihod od 28.358.458 KM, od čega prihodi od RTV takse iznose 55 % ukupnih prihoda, prihodi od marketinga i sponzorstava 40 posto, dok je ostalih 5 posto sazdano od drugih izvora. U druga dva javna servisa, gdje je prihod od marketinga niži, udio od takse je procentualno znatno veći.

Udovičić kao problem ističe i hiperprodukciju novinarskog kadra, zbog čega ih sve više odlazi iz BiH u potrazi za poslom, dok sretnici koji dobiju posao u struci budu suočeni s

---

¹²⁹ Radenko Udovičić: Novinari u procjepu devastiranih medija i pravne nesigurnosti, str. 1

političkim i ekonomskim pritiscima, kao i kuće za koje rade. U tom smislu Udovičić navodi stavove novinara Zorana Sovilja, Borke Rudić i Džemala Šabića, ali i onih koji se nisu smjeli predstaviti dajući izjave:

„Političke elite se na ovim prostorima uvijek bore za dominaciju nad medijima, znamo zašto - tako se dobijaju izbori. Ko vlada medijima, taj dobije izbore na ovim prostorima. I u svijetu je slično. E, sad, postoji nešto što se zove samocenzura i što je naročito izraženo u ovom postratnom tranzicijskom periodu u našoj državi. A zašto je ona prisutna? Jednostavno postoji dilema da li je bolje biti potpuno profesionalan i prestati sa radom nakon tri mjeseca, jer neće postojati izvori finansiranja ili je bolje biti manje profesionalan i trajati duže?”¹³⁰

„Dakle, ako vi imate dobre političke veze, onda ćete imati pristup različitim fondovima, javnim naravno... Imati ćete pristup oglašivačkim organizacijama, kompanijama koje se oglašavaju i tako dalje“¹³¹

„Vi imate intenciju politike da uništi finansiranje javnih servisa preko RTV takse, a cilj je da se finansiranje nastavi iz budžeta. To je čak regionalni problem, jer to isto imamo u Srbiji. Neki bi to i prihvatili, jer se koliko-toliko osiguravaju njihove plate. Ali, u strahu hoće li moći prehraniti porodicu, njihova sloboda u istraživanju i izvještavanju biće prvo redukovana, a poslije se ona svede na robovanje. A uvijek ima ljudi koji ne žele da budu slobodni već sluge.“¹³²

„Neki od njih spominju primjere otvorenih ekonomskih i političkih pritisaka na novinare. U privatnom mediju gdje sam radio je to malo otvorenije nego u državnom mediju. Pogotovo morate popuštati zbog marketinških obaveza. U državnom mediju u kojem radim nisam imao susreta s tim (novinar javnog servisa). Doživio sam nedavno jedan pritisak. Pravimo priču o ljudima koji su pretrpjeli štete u poplavama, znači donosimo striktno ljudske priče, ali nam je rečeno da bi trebali da obratimo pažnju na to da sagovornici ne oblate previše lokalnu vlast (novinar lokalnog javnog medija). Inače, ovo nije rijedak primjer ovakvih pritisaka. Lokalni javni mediji se finansiraju iz kantonalnih ili opštinskih budžeta te zavise od sredstava koja im daje vlast, pa su im uglavnom naklonjeni.”¹³³

Ako, većina teoretičara i medijskih radnika potvrđuje činjenicu da su mediji uveliko zavisni od onoga ko ih finansira, dakle od vlasnika, osnivača, oglašivača i vladajućih

---

¹³⁰ Zoran Sovilj, citirao Udovičić: Novinari u procjepu devastiranih medija i pravne nesigurnosti, str.7

¹³¹ Borke Rudić, citirao Udovičić

¹³² Džemal Šabić, citirao Udovičić

¹³³ Udovičić, isto, str.7

struktura(stranaka), te da im i mimo vlastite volje i profesionalnih standarda mnogi moraju povlađivati, s pravom se može konstatovati nedostatak demokratizacije bh. društva bez obzira na njenu priključenost na puteve koji vode Evropi i demokratiji. U društvu u kojem nedostaje istinske demokratije ne može biti ni istinske demokratizacije, nezavisnosti i profesionalizma medija, bar ne evropskog tipa.

Okovani ekonomskom zavisnošću i političkim mobingom vlastodržaca, vlasnika i oglašivača, bosanskohercegovački mediji nisu u stanju doprinjeti daljoj demokratizaciji društva što bi im u tranzicijskoj zemlji, poput naše, trebao biti jedan od glavnih zadataka. Svi novinari nemaju jedinstveno mišljenje po pitanu razloga njihovim relativno malim primanjima. Kao jedan od primjera takvih novinara Udovičić je citirao mišljenje jedne novinarkice iz jedne od novinskih agencija: “Ne smatram da su plate novinara odraz ekonomske situacije u državi, jer, da je tako, onda bi se to odrazilo i na primanja drugih zanimanja, a dobro je poznato da su naše plate najniže, iako smo među rijetkim zanimanjima čiji je rad svakodnevno izložen ocjeni javnosti. Tačno je da su novinari kod nas slabo plaćeni, ali tačno je i to da su sami krivi za to, a jednoga dana kada prestanemo biti portparoli centara moći, a budemo isključivo novinari, kojih je zasad ipak manjina, onda se nadam da ćemo biti i više cijenjeni i bolje plaćani”, kazala je neimenovana novinarka.¹³⁴

O tome kakav je položaj bosanskohercegovačkih novinara, posebno onih koji godinama čekaju da dobiju stalni posao, najbolje govori uzrečica koja, kako kaže Udovičić, godinama kruži u bh. medijskim krugovima: „Ako hoćeš da budeš vječni volonter, idi u medije“.

Zabilježeni su brojni slučajevi besplatnog volontiranja mladih, pa i starijih novinara, ne samo u vremenu koliko je potrebno za stjecanje prakse, već i znatno duže.

„Praksa vršenja pritiska na novinare da rade honorarno i ako zapravo obavljaju stalne poslove, strategija je koju poslodavci često upotrebljavaju radi izbjegavanja plaćanja doprinosa i socijalnog osiguranja. Mladi novinari se u tom svjetlu tretiraju kao kvalifikovana, ali jeftina radna snaga.“¹³⁵

Pojedini bosanskohercegovački novinari su Udovičiću kazali da im je poznata praksa da poslodavci mlade novinare drže čak i godinama u nekoj vrsti polulegalne radne situacije pri čemu im se obećava radni odnos. Ta tendencija je prisutnija u privatnim medijima. Ipak, ukupno gledano, većina novinara ima određeni ugovor sa poslodavcem, ali je pitanje kakvog

---

¹³⁴ Udovičić, isto, str. 8-9

¹³⁵ Udovičić, isto, str.9-10

su karaktera i snage ti ugovori. Podaci sindikata novinara RS-a navode da je rad *na crno* u određenoj mjeri prisutan u više od 60% medija u manjem bh. entitetu (Mariana Šarčević, predsjednik Sindikata medija i grafičara Republike Srpske).

Direktor RTV FBiH, Džemal Šabić, tvrdi da neke televizije koje imaju oko 20% marketinškog kolača, nikada nisu imale više od 30 zaposlenih, a navodno uzimaju 10 milona KM od marketinga što je skoro isto kao FTV, koja ima 360 zaposlenih sa svim plaćenim doprinosima.

Pritiscima nisu izloženi samo novinari već i pojedini urednici. Udovičić podsjeća da je Džemal Šabić, direktor RTV FBiH, tokom svog mandata smjenio dva urednika informativnog programa televizije i glavnog i odgovornog urednika radija. On navodi da je u nizu razloga, kod jednog urednika dominantno bilo “neprofesionalno programsko ponašanje”, kod jedne urednice “nepoštovanje podređenih i nadređenih”, a kod trećeg činjenica da “nije imao završen fakultet”, što je bilo suprotno novoj sistematizaciji. Uslijedili su sudski postupci od čega je RTVFBiH izgubila dva, zbog nepoštivanja procedure. Međutim, kako konstatuje Udovičić, jedno od smjenjenih nikada nije vraćeno na isti posao sa obrazloženjem generalnog direktora da “nije riječ o fabrici, već mediju i da neko ko je neprofesionalan ne može, bez obzira na sudske odluke, obavljati najveću programsku funkciju”.

Udovičić podsjeća da Šabić, također, smatra da prava radnika mogu biti i zloupotrijebljena na štetu određenih medija, posebno kad je riječ o javnim emiterima: “Radna prava štite radnike bez obzira kakav kvalitet i ponašanje pruže. Po meni to je zakonsko štíćenje nerada i slabih rezultata. Privatni mediji se sa time lakše nose, ali na javnim medijima vi ne možete otpustiti nekoga ko ne dolazi na posao ili loše radi. I ako ne naprave ništa, dobiće istu platu. Ako pokušate da urade nešto, oni će pobjeći na bolovanje. Ukoliko ih nazovete da ih pitate kako su, oni će vas možda tužiti za mobingovanje.”¹³⁶

„Međutim, dio ispitanika u našem istraživanju se ne slaže sa ovakvim opservacijama i smatra da smjenama *kumuju* politički razlozi, razni animoziteti, ali i slaba organizovanost novinara”¹³⁷ smatra Udovičić, držeći da je najveća „boljka“ novinara njihova slaba organizovanost i gotovo nikakva borba za zaštitu njihovih prava u medijskim kućama u kojima rade. Udovičić ih iz toga razloga smatra i najodgovornijim za potiskivanje u drugi plan osnovne funkcije medija, a to je proizvodnja programa.

---

¹³⁶ Džemal Šabić, direktor RTV FBiH

¹³⁷ Udovičić, isto

Uz sve slabosti koje vladaju u sferi bosanskohercegovačkih medija, Udovičić spominje i probleme sa rascjepkanošću novinarskih udruženja i neadekvatno sindikalno organizovanje.

“Mi se bavimo sindikalnim aktivnostima iz prostog razloga što postojeći Sindikati ne rade dovoljno na tom polju. Imamo pravnu zaštitu novinara i vodimo radne sporove u ime novinara. Vrlo često reagujemo prema Inspekciji, naročito "Inspekciji Rada" i "Poreznoj Inspekciji", ali na žalost nemamo uvijek adekvatne odgovore od poreznih organa. Inspekcija nije spremna da ulazi u medije, prije svega privatne medije, zato što na neki način misle da ako uđu, i taj medij ih uzme na zub, onda će oni sami imati problema“, kaže generalna sekretarka udruženja BH novinari, Borka Rudić.¹³⁸

6.2. Demokratizacija i nezavisnost bh. medija doprinosi daljoj demokratizaciji bh. društva

U pogledu bosanskohercegovačkih medija, pogotovo velikih bh. medijskih sistema, a kako bi oni ispunili svoju osnovnu funkciju, Udovičić smatra da bi bilo poželjno napraviti pouzdan sistem za određivanje plata i stimulacija koji bi se bazirao na savjesnom izvršavanju obaveza i kvalitetu novinarskog rada, kao i sistem sankcija protiv uposlenika.

Kod velikih javnih medija trebalo bi oformiti komisije koje bi procijenjivale razloge za smjene ili otkaze urednicima i novinarima, što se pokazalo problematičnim u istraživanju koje je on proveo. I ne samo u njegovom istraživanju. Po Udovičiću, bilo bi potrebno napraviti eksterni sistem za procjenu profesionalnosti novinara pri čemu bi mogli pomoći Regulatorna agencija za komunikacije(RAK), Vijeće za štampu, novinarska udruženja i medijske organizacije. Treba raditi i na jačanju faktora koji bi doprinijeli boljoj poziciji novinara na tržištu rada, kao i boljoj poziciji medija na tržištu.

Visoko-obrazovne institucije bi trebale zasnivati svoje politike prijema studenata s potrebama tržišta kako bi se spriječila dalja hiperprodukcija novinara, s pravom tvrdi Udovičić. Također, potrebno je razviti garancije uređivačke neovisnosti medija, kao i garancije autonomije novinara kako bi se spriječio utjecaj određenih interesnih grupa na rad novinara, zatim u cjelini jačati transparentnost vlasništva i finansiranja medija te razvijati politike koje bi dovele do konsolidacije medijskog tržišta, u skladu sa stvarnim kapacitetima i potrebama. Udovičić predlaže da se poradi i na vraćanju digniteta novinarskih udruženja u smislu njihovog bavljenja medijima i novinarima na polju medijskih sloboda, pravne zaštite i jačanja solidarnosti. Pritom je potrebno razvijati zajedničke aktivnosti brojnih udruženja u zagovaranju rješavanja prioritarnih problema iz oblasti radnih prava novinara, te sindikalno

---

¹³⁸ Udovičić, isto, str. 12

organizovanje učiniti nezavisnim od politike i menadžerskih struktura medija, kako bi kao takvi sindikati vratili povjerenje u svoj rad, prvenstveno na polju radno-pravne zaštite novinara. Zaštite li se bh. novinari radno-pravno i materijalno, biti će i nezavisniji i profesionalniji, što je pretpostavka bržem putu ka Evropi u svakom pogledu, pa i u medijskom.

Što se više ovih i sličnih prijedloga i pretpostavki realizira, mediji u BiH će biti slobodniji, nezavisniji i profesionalniji, ali i zaslužniji za intenzivnije zaživljavanje demokratije u tranzicijskoj BiH.

Najveći broj teoretičara bosanskohercegovačkog društva i medija je mišljenja da određeni stepen demokratizacije bh. društva postoji, što se neminovno odražava i na status medija. Mediji i društvo se zapravo međusobno prate i uslovljavaju. Što je društvo slobodnije, nezavisnije, demokratskije i humanije i mediji u njemu, kao takvom, imaju veću šansu da budu profesionalniji, etičniji, demokratskiji, slobodniji, evropeiziraniji i moderniji. Demokratizacija bosanskohercegovačkog društva pridonosi demokratizaciji i bh. medija, kao što i odgovarajući stepen demokratizacije i nezavisnosti bh. medija doprinosi i odgovarajućem stepenu demokratizacije bh. tranzicijskog društva.

Uslovi u kojima rade novinari, koji nisu nimalo zavidni, a o čemu je bilo riječi, uveliko zavise od općih uslova u bh. društvu, pa i od uslova na evropskom i globalnom planu, ali i od samoorganizovanja, uvezivanja, daljeg usavršavanja i osposobljavanja novinara i medijskih kuća.

Novinari se moraju i sami više boriti za svoj status i biti daleko solidarniji međusobno nego što su danas. Moraju se i sami više zalagati za zaživljavanje zakona u praksi, pogotovo onih koji se njih najdirektnije tiču, ali i ostalih zakona i kategorija ljudi kako bi pomogli u demokratizaciji društva objektivnim i profesionalnim informisanjem javnosti i propagiranjem istinskih vrijednosti demokratije. U tom smislu trebaju afirmisati medijsku problematiku u svim segmentima života i rada i boriti se za svoja prava, ali afirmisati i prava drugih građana i društvenih subjekata. Oni bi trebali biti u funkciji razobličavanja negativnih tendencija u društvu i u funkciji zaustavljanja zavjera i protiv sebe i medija, ali i protiv društva i ljudi uopće, mišljenja je prof.dr. Senadin Lavić, koji podsjeća i na stav Umberta Eca po tom pitanju, a koji govori da „novinari moraju doprinijeti sprečavanju vladavine laži i

manipulacija“ te „da bi to morala biti jedna od njihovih borbi, za očuvanje kritičkog duha na životu, i izbjegavanje standardizacije misli.“¹³⁹

No, po Lavićevom mišljenju, „bosanskohercegovački mediji su još uveliko palanački i vrhunac prosvjećene lažne svijesti...a novinari su pretvoreni u *vojnike* organiziranih interesnih grupa u društvenoj strukturi. Oni se ponašaju kao odani vojnici lidera i njihovih klika koje se smjenjuju. Mediji, na žalost, ne rade za građane širom svijeta. Mediji, tajne policije ili službe i tužiteljstva rade često zajedno pod jednom političkom kapom protiv građana. Oni manipuliraju građane s pozicija interesnih finansijskih grupa koje se bave vrhunskim transakcijama i služe nekolicini u društvu. Sve na kraju plaća sirotinja. U Bosni, Siriji ili ko zna gdje sutra“¹⁴⁰, tvrdi Lavić, dodajući da mediji na sebe preuzimaju ulogu kreatora zbilje, oblikujući milionske oblike i sadržaje svijesti površnom rasudnom snagom, stvarajući zapravo zbunjenost koja se ne da liječiti, a sve u interesu vladajuće politike.

Mediji se, po Laviću, pojavljuju kao opasnost za našu slobodu, učeći nas da nema pobune... šire i kulturni pesimizam, ksenofobiju i politike divergencije. Umjesto da realno slikaju javnost, sami mediji su, nerijetko, slika za javnost i hrpa stavova u kojima su građani kao njihovi konzumenti zarobljeni. Takvi mediji, kakvi su po mnogo čemu i bosanskohercegovački, ne mogu biti od naročite koristi za demokratizaciju društva, pošto su sami nedovoljno demokratični, nezavisni i profesionalni.

Da je bosanskohercegovačka javna politika stavila pod svoju kontrolu i medije, mišljenja je i prof.dr.Dževad Termiz, koji podsjeća da je komercijalnim medijima na prvom mjestu profit, dok su javni emiteripotpuno pod kontrolom vlasti.

„Direktori se ne postavljaju sami i po kvalitetu, nego to čine političke stranke. Sve je to do te mjere organizirano tako da sve što je nenormalno postaje normalno. Tako nam i sve ostalo u društvu funkcionira. Mediji ne šalju odviše poruka koje ohrabruju, koje afirmiraju dobro i koje na kraju krajeva spajaju ljude. Izgleda da ovdje još nije došlo do prekida rata. Kada pratite medije imate osjećaj da se svakog trenutka može desiti ono najgore. Sve se svodi na ono ko kome odgovara. Uloga intelektualaca je tu minorna. Oni se čak i ne trude da daju svoje mišljenje. I umjesto da se bave naukom oni ulaze u politiku ne bi li time stekli pozicije u društvu. Tako se ne možemo ponašati. Gdje su nam načela? Naše generacije moramo odgajati

---

¹³⁹ Senadin Lavić: Mediji, nacijski projekti, Preporod, br.2/1084, 15.01.2017. str.25

¹⁴⁰ Lavić, isto, str.25

na principima humanizma, morala, univerzalnih vrijednosti i slobode, ljudskih prava, poštovanja drugog i drugačijeg. Mediji trebaju biti na tom fonu“¹⁴¹, smatra Termiz.

Nermina Mujagić u svom tekstu „Veze političara i vlasnika medija: zakonske granice i preporuke za unapređenje“ ističe da je pitanje transparentnosti vlasništva nad medijima od strateškog značaja u BiH i njen put evropskih integracija, te kako u BiH nema posebnog registra o vlasničkim strukturama medija i načinu njihovog finansiranja.

„Javnim servisima-preko institucija upravnih odbora upravljaju ljudi kojima je etnički, partijski ili lični partikularizam iznad općeg i javnog interesa. Normativno regulisanje transparentnosti vlasništva nad medijima, javnosti bi omogućilo da bude politički i medijski opismenjena radi prepoznavanja prikrivenih veza medija sa pojedinim političkim krugovima, kako se ono izražava i kakve posljedice ima na programske sadržaje, informacije, izbor uredničkog i novinarskog kadra, tajming objavljivanja emisija“¹⁴², tvrdi Mujagić podsjećajući da u knjizi „Mediji i demokratija“ John Kean navodi „da ulazimo u doba političke cenzure, doba demokratskog Levijatana u kojem ključne segmente života predvode neodgovorne političke ustanove“, te „da se politička represija odvija na dva načina: prethodnim ograničenjima i cenzurom poslije objavljivanja koja podrazumijeva i pokretanje sudskih sporova protiv novinara i zatvaranje medijskih kuća“¹⁴³.

Ne treba zato ni čuditi što se, prema izvještaju Freedom House iz 2015.godine, BiH uz Makedoniju nalazi na dnu ljestvice po pitanju medijskih sloboda. To dodatno potvrđuje i istraživanje o medijskim slobodama u 2017.godini u kojem je 12% ispitanika opravdalo i nasilje nad novinarima. Mujagić smatra da je i previše prepreka za razvoj bh. medija i novinarskih sloboda u odnosu na inostrana sredstva uložena u reformu medija u BiH. Mujagić podsjeća i na rezultate istraživanja iz 2016.godine prema kojem godišnje u BiH protiv novinara bude i preko 300 tužbi, a samo u periodu od 2013-2016. evidentirano je 67 prijetnji i 16 fizičkih napada na bh novinare. Dodatni problemi su u ekonomskim pritiscima na novinare, kako u javnim servisima, tako i u privatnim medijima, te nepostojanje sindikata na državnom nivou. Ovome valja dodati i autocenzure zbog straha novinara ili zbog sprege istih sa vlasnicima i politikom koji ih plaćaju čime im je sloboda sputana. Da bi ohrabrila novinare, Mujagić se prisjetila i Robespjera koji je kazao:

---

¹⁴¹ Dževad Termiz, intervju za list Preporod, br.22/1080, 15.11.2016, str-26-27

¹⁴² Nermina Mujagić, e-novinar, god. VI, br. 47, str. 7.

¹⁴³ isto, str. 7

„Medijima nije ni najmanje potrebno blagonaklonsko čuvanje vlasti. Štampa je čudna voćka. Ona donosi zlatne plodove samo onda kada je divlja, tj. slobodna: čim državni baštovan počne da je kalemi policijskim i sudskim makazama, ona zakrži i donosi gorak, pa čak i otrovan plod“¹⁴⁴

Profesorica dr. Emina Kečo Isaković vezano za ulogu medija na Balkanu i u tranzicijskoj BiH vrlo slikovito pojašnjava da prasak rušenja Berlinskog zida i njegovo obrušavanje na cijelu Evropu s kraja XX vijeka još jako odzvanja i u ovo naše vrijeme.

„Prasak je počeo, prije svega u mas-medijima, u procesima dezintegracija tzv. istočnog bloka, ex Jugoslavije, koji je zatim nastavljen i praskom iz svih ostalih oružja JNA od Vukovara do Srebrenice, preko Dubrovnika i Sarajeva, Kosova, redom ubijajući i razarajući ljude i gradove, kidajući komunikacije koje su, ipak, postojale i u pozitivnom smislu unutar određenog geografskog prostora. Medijski happening – rat – i razaranja u Evropi, praćen komentarima o vječnoj mržnji na tom prostoru, bio je maksimalno medijaliziran, da je danas gotovo nevjerovatno, dok gledamo Big Brothere i Parove, da se šta loše na Balkanu zbivalo tu ispred naših očiju ili naših ekrana, prije koju deceniju. Mediji su, na neki način, nosioci novih društvenih događanja, navijanja, pa i novih happeninga koji nas sve potresaju i medijski predodređuju. Mas mediji, i stari i tzv. novi mediji, predstavljaju komunikativnost uistinu čudnih slika koje imaju određeni ontološki značaj. Novi fenomen slike na ovim prostorima sada opet ima zajednički imenilac koji postaje jedina zajednička filozofija koja ujedinjuje, pa to postaje i nova ontologija i fenomenologija i gnoseologija.... Kada smo očekivali da se neki medijski razlaz desio zauvijek, uporedo kao i politički razlaz praćen i tragedijama ovih prostora – od razaranja i umiranja, raseljavanja i uništavanja, mediji se pojavljuju kao novi spasitelji zalutalih dušica koje se traže i nalaze u velikim zajedničkim medijskim projektima novih medijskih spektakala sumnjivih kvaliteta, ali sa zajedničkim imeniocem – profitom, koje ponovo ujedinjuju ovaj medijski prostor, za sada uistinu nekvalitetno, ali profitabilno. S druge strane, kod medijskih teoretičara, pojavljuje se baslarovska sanjalačka svijest da su takvi mediji, koji su dobri takvi i ni za šta, ipak nada da je medijska perspektiva zajedničkih prostora moguća. Dijalektika inspiracije i talenta prelomljena kroz prizmu profita počinje biti nada u medije koji će nakon šunda, kiča i neukusa, nakon Farmi, Brothera, Parova, možda nekad i ujediniti medijski prostor i evaluirati u kvalitetan medijski prostor. Bodler nam govori da u dvorcu nema nijednog kutka za intimnost! Valjda zbog toga i TV danas, kao novi dvorac naših virtualnih svjetova, postaje mjesto susreta ljudi koji se ne poznaju, ali koji dobijaju

---

¹⁴⁴ isto, str.8

zadatak da zajedno žive, psuju, jedu i obitavaju na stupnju prvobitne ljudske zajednice, promiskuitetno, bez vode, svjetla i bez kulture i duhovnosti, egzistencija puka i borba za opstanak! Neka vrsta koliba isposnika koji prevazilaze svoju ljudsku i medijsku samoću i koje bi trebale da povrate mladost ili Miltonov raj. I tako, mediji i u svojoj najlošijoj varijanti najlošijih medijskih spektakala, nošeni idejom zajedničkih zarada, profita, bivaju mogući novi kreatori nekih moguće boljih svjetova u kojima nas oslobađaju naših okova i pozivaju u neka nova prebivališta u kojima je moguće opstati, vraćanjem u primitivnost u kojoj fenomenologija mašte možda i može pomoći da se opstane za neki novi početak!

Mediji kao stara – nova zajednička koliba u formama Pinka, Granda, OBN-a, Hayata, nastoje da ponude sliku kuće u koju staje jedan čitav svijet ili okruženje! Vještački raj u kojem se pjeva, smije, seksa bez etike ili estetike, nudi se kao ishodište, jedino moguće zajedničko sretno življenje u kojem se susreću svi oni koji su obilazili i zabavljali sve zaraćene vojske na balkanskim prostorima, sada su oni, baš oni – oni koji nam prave nova ishodišta ili nove fenomene kuća i izgubljenih rajeva! – Ali, fenomenologija imaginacije ne može da se zadovolji redukcijom koje slika čini podređenim sredstvima izraza: fenomenologija imaginacije zahtijeva da se slike doživljavaju neposredno, da se slike shvataju kao događaji koji su se zbili u životu. Kad je slika nova, svijet je nov. Kad se lektira tako postavi u život, svaka pasivnost nestaje ako pokušamo da svjesno sagledamo stvaralački čin pjesnika koji izražava svijet, svijet koji se otvara našem sanjarenju. Današnji mediji pokušavaju da nam ponude kosmičku sliku u formi onog što imenujemo globalizacijom. McLuhanovsko selo nas je ovladalo bez rezervi i mi više nemamo ni tračka nade da mu se možemo oduprijeti”¹⁴⁵, upozorava Kečo Isaković, pojašnjavajući da to i ne činimo pošto nam mediji daju kompleks realnosti i sna, u kojem nas spašavaju jave koja nije lijepa i nude medijsku realnost koja je naša nova kuća u kojoj individuum postaje pravi pustinjač u vlastitoj sobi s odabranim medijem u kojem traži zaborav bitka, zaborav svijeta i stvarnosti u kojoj može da egzistira.

Nerješavanje statusa javnih servisa u BiH, prvenstveno materijalnog i tehničkog i sve lošiji, uglavnom reprizni programi istih, uzrokovani takvim stanjem, prilika su da se i sve obespravljeniji bh. građani vežu za takve “kuće” u kojima će sve više živjeti virtualno uz očaravajuće slike sa ekrana, bilo zidnih, bilo džepnih koje već nose i djeca, a koje ih odvrćaju od kritičkog sagledavanja realnosti, u kojoj žive sve lošije, a njihovi vlastodršci sve bolje. Virtualni svijet “Velike braće i sestara”, “Farmi” , “Zvijezda i zvjezdica” i sličnih uvezenih bh. medijskih “opijata” u službi su odvrćanja pažnje od tajkunsko-političko-

---

¹⁴⁵ Emina Kečo Isaković: Država bez medija ili mediji bez države, str.108

globalističko-tranzicijskog rasturanja Bosne i Hercegovine, dok ne razgrabe što se može, a u čemu im, na žalost, uveliko pomažu i neki mediji, pogotovo prorežimski i globalističko-neokolonijalistički.

Ne pita se zbog toga, bez razloga, prof. Kečo Isaković, može li se medijska kuća prilagođavati estetskim zahtjevima, ne samo zahtjevima profita i kako učiniti medije u okruženju malo drugačijim da nam postanu naša kuća, ali kuća gnijezdo, a ne kuća iz koje se bježi i koja se prezire, te odgovara da promijeniti medije znači, zapravo, promijeniti društvo! Mijenjati društvo u savremenom svijetu, po njenom mišljenju, moguće je samo uz pomoć medija. Ali, svakako, ne svakakvih medija, pogotovo ne onih koji su u službi stvaranja i očuvanja virtualnog svijeta za mase, a realnog i blještavog za povlaštene domaće i strane subjekte, već slobodnih i nezavisnih medija u funkciji cijelog čovječanstva.

„Novi mediji, zapravo, ne stvaraju nova društva. Oni samo starim medijima nude nove funkcije u novoj upotrebi čula i razuma, novoj medijskoj arhitekturi. Stoga, ne začuđuje ambicija novih stvaralaca novih medija i graditelja novih društava novonastalog svijeta u obliku tzv. tranzicijskih društava koji troše ogromne novce na demokratizaciju medija u tranzicijskim zemljama, očekujući da će promjenom same strukture medija promijeniti i strukture država koje – transformiraju ili jednostavno pripitomljavaju! U toj transformaciji možda su *Farme* i *Parovi* samo igrači promjena za promjene strukture društava, koje računajući na nizak obrazovni stupanj i visok emocionalni prag dresiraju sadašnju publiku mas medija na neku novu vrstu zajedničkih stavova u pripitomljavanju – čitaj tranzicioniraju ove geografske prostore. Jer, ako ima išta zajedničko na tim prostorima – to je sklonost ka jeftinoj zabavi koja će kasnije skupo koštati! Hljeba i igara – još od Rimskog vremena je uspješan recept držanja društva na političkoj uzici koju pokreću, zatežu i otpuštaju po dnevno političkim potrebama! U virtualnom svijetu moguće je da se svi volimo, pjevamo i plaćemo zajedno i umišljamo kako ćemo od virtualnosti i u zbilji postati tako bliski, a profit pojedinaca je samo cijena naše izgubljene duhovnosti. Fenomenologija nove medijske filozofije je fenomenologija čovjeka igračke kojim se poigravaju kreatori medija, ali i kreatori novih društava. Hoće li auditorij prihvatiti tu igru novih Avatara, tražeći spas od nekoga odozgo ili će konačno postati kreator i medija i društva u kojem život ovisi o stepenu i mogućnosti vlastite imaginacije. Ozbiljiti filozofiju medija moguće je ipak samo u medijima! Do tada morat ćemo živjeti pinkoizaciju ili hayatizaciju ili... nadajući se da je u areni uvijek – žrtva i lav – i da nije neminovno da lav pobijedi. To ovisi i o izabranoj žrtvi. Dakle, u medijskoj areni, sada su žrtve u mogućnosti da pobijede, ako na vrijeme otkriju ko su lavovi. Komunikacija je uvijek dijalog, komunikacija dijeli sudbinu društva samog, ali je često i

predodređuje”¹⁴⁶, tvrdi Kečo Isaković, dodajući da kontrola novih medija, ipak, dugoročno nije više moguća, ali da su preobražaji i mimikrije novih medijalizacija u savremenim društvima, dakle i u bosanskohercegovačkom, realnost pred kojom mnogi zatvaraju oči s ciljem očuvanja lažnog stepena tolerancije i saglasnosti na području komunikacija.

Novi mediji su, po njenom mišljenju, ma koliko to nerealno zvučalo, nova poetika svjetskog medijskog prostora koji će nas omeđiti, ali i povezati s ciljem stvaranja novih komunikacija i novih medija koji su naša nužnost.

„Zbog toga, više vjerujem u samoregulaciju medijskih prostora, nego u regulaciju koju nam nameću tvorci novih medijskih i političkih prostora i koja u ovakvom obliku podsjeća na ukroćavanje, više nego na dijalog i stvarnu komunikaciju. Konačno, genijalnost jeste u tome da spoznamo granice svijeta u kojem djelujemo. Da li nam mas-mediji otvaraju ili zatvaraju te granice genijalnosti? Je li Faust junak ili tragičan lik neprilagođenosti prostoru i vremenu? Da li je danas nužnost prodati dušu đavolu u liku novih medija ili samo ispružiti ruku, postati mag medija i uživati u egoizmu gomilanja novca i profita koji će nas, u krajnjem ishodištu, kazniti gubitkom estetskih vrijednosti, ali i gubitkom vlastitog bitka. Drama današnjih mas-medija je, zapravo, u našem izboru! Faust ili Narcis, prihvatanje slobode koja se nudi ili borba za slobodu kakva se želi, ako neko uopće zna želje recipijenata, jer istraživanja auditorija su u rukama onih koji prave programe po svojim željama, pa su istraživački projekti želja auditorija samo produžene želje naručilaca tih projekata!? Ako prodamo dušu i faustovski nastavimo da uživamo u svojoj izgubljenosti – jurit ćemo u vlastitu propast. Ako se odupremo i ostanemo sretni Sizif bez perspektive, možda završimo u istini, noseći gorčinu medija koja uvijek prati istinu. Imati mogućnost izbora, još uvijek, može biti sreća. Samo prihvatanje medija kakvi jesu, bez nade u preobraženje, bilo bi porazno. Preobraženje medija s novom nadom u njih je ipak Sizifovski sreća koju kafkijanski odrađujemo, loveći ribe u kadi, pa i onda kada tačno znamo da ništa nećemo upecati!! Igra je u nastojanju, ne u trajanju! Zar nije vrijeme da imaginaciju zamijenimo zbiljom, onom zbiljom koja može biti nada poreobraženja od ružne ličinke ka leptiru koji u sebi nosi bar kratkotrajnu ljepotu leta, šarolikosti koja je nova nada za nove medijske poduhvate. Zato danas misliti medije znači i misliti društvo i zbilju, misliti da na Manhattanu ima više kompjutera nego u cijeloj Africi. Ovo je informacija, ali i opomena da se svijet novih komunikacija mora mijenjati i usklađivati pravednije. Medijska zadaća u vremenima pred nama je da bar promijenimo ove proporcije, pa tek onda možemo govoriti o kvaliteti medija”¹⁴⁷, tvrdi profesorica Kečo Isaković, podsjećajući da i u

---

¹⁴⁶ Kečo Isaković, isto, str. 110

¹⁴⁷ Kečo Isaković, isto, str.111

Africi žive ljudi kojizaslužuju i stare i nove medije i informacije i komunikacije, spektakle, ali i istinu koja treba donijeti i odgovore na pitanja koja moraju postati i medijski glasna – zašto su Afrika ili Balkan potrebni takvi kakvi su onima koji upravljaju svijetom i koji kroje medije u kojima se svi mi trebamo sresti – sada u ljubavi na *Farmama* ili u *Parovima*, i je li pinkoizacija Balkana naš usud ili ulog za izlazak iz svijeta aporija u kojima živimo, te čeka li nas Miltonov raj i mirno more ako izdržimo ovu fazu neukusa braderizacije u mas-medijima, jer svaka veličina ima ishodište u opasnosti, medija ili prirode, svejedno, tvrdi Kečo Isaković, dodajući da smo iz historije naučili da se u opasnosti krije i spas:

„Spas dolazi danas, kada je istina ugrožena, kada je patnja život sam koji žive milioni osamljenika, kada mediji mogu bar da ponude nadu radosti, ako ne radost samu. Nova poetika prostora novog vremena pred nama je prostor svijeta – sela, svijeta koji može postati kuća svih koji žele u toj kući živjeti i ponuditi svoj doprinos u izgradnji doma. Jer, kuća i dom nisu isto! Nisam sigurna da bi ljudi izabrali da žive na *Farmi* ili u *Parovima*, daleko im, čak i medijska kuća, bila! To nije izbor Narcisa, lijepog i naivnog, to je prostor prodanog Fausta. Ozbiljiti medije možemo samo emancipacijom, prvo društva samog, a potom medijskom emancipacijom. A može i obrnuto! Emancipatorske teorije kritičke teorije društva još nisu u zbilji dobile svoju istinsku šansu. Umjesto emancipacije pojavljuje se otpor prema medijima, bolje reći otpor prema medijskom nekvalitetu i zato se recipijenti sve više okreću mrežama i novim medijskim izrazima, stvarajući komunikaciju po mjeri vlastitog ukusa. Klasično novinarstvo odumire, kvalitet i specijalizacija ustupaju mjesto površnosti i brzini komunikacija, minimalnom broju riječi i brzom širenju senzacija. Istraživačko novinarstvo postaje tek eksces, a površnost mjera kvaliteta informacije. Spektakl postaje mjera komunikacija XXI vijeka. Emancipacija Habermasovskog svijeta još čeka svoju šansu koju treba da preuzme i u starim i u novim medijima. Ako se to desi, budućnost medija obećava i budućnost civilnih društava. Pomirenje Narcisa i Fausta tek može da dobije svoju šansu. Za početak – u medijima našeg tranzicijskog okruženja. Šanse su krhke, jer tek jedna zapaljena zastava promijeni lice medija i društva, ali volja da se zadobije bezotporna sloboda postoji kao naša zajednička šansa. – Nijedno umjetničko djelo ne može uspijevati u društvu zasnovanom na moći, a da samo na razmetljiv način ne polaže pravo na moć. No, time ono upada u konflikt sa svojom istinom, s namjerom da ono bude predstavnik jednog budućeg društva koje više neće znati za silu i više je neće trebati...Možda bi tek ona umjetnost bila autentična koja bi se oslobodila same ideje autentičnosti, ideje da mora biti takva i nikako drugačija – (Adorno). Takva šansa se sada ukazuje savremenim masovnim medijima. Na nama je da ih preobrazimo u modernog Narcisa koji voli sebe, ali i sve nas. Ako razumijemo

da se sloboda čuva da se napravi nova sloboda, mediji su uistinu istovremeno realnost i nada novih komunikacijskih povezivanja i zadobijanja novog lika slobode uz pomoć znanosti kao mogućnosti novih komunikacijskih svjetova. – Ipak, stigne trenutak kada se stvaranje ne uzima tragično: ono se uzima ozbiljno. Čovjek se tada bavi nadom. – (Camus). Zbog toga, vjerujemo da mediji mogu mijenjati društvo, koristeći sve mogućnosti koje nam je znanost dala, uzdižući medijske sadržaje ka emancipaciji, a *Farme* i *Parove* ostavljajući kao groteske svijeta koji prolazi”¹⁴⁸, zaključuje profesorica Kečo Isaković.

Masovni mediji 21.vijek a i njihove strukture, prema mišljenju prof.dr. Fahire Fejzić Čengić, sažimaju u sebi glavne odrednice ovoga vremena: briljantne tehničko-tehnološke inovacije i time prouzrokovane sadržaje i forme međuljudskih odnosa, od najelementarnijih do najglobalnijih, koje ove strukture proizvode. Kako tvrdi profesorica, mediji bi, bez sumnje, već s obzirom na njihovu sveprisutnost i magičnost, mogli odigrati sjajnu emancipatorsku ulogu autentičnih promicatelja “popravke” svijeta.

„Ako filozofija treba da pomogne čovjeku da se `osjeća kao kod kuće`, a to, sa sigurnošću tvrdim, želi svaki čovjek, ima li još nade da bogati, utjecajni, dobro disperzirani mediji kroz svoje sadržaje potpomognu ovu opću ljudsku i filozofsku žudnju, bez obzira na jezik komunikacije, paralelu ili meridijan odakle odašilje svoju poruku, i bez obzira na kojoj tački se ta žudnja žudi: od Amu Darje i Sir Darje, od Eufrata i Nila, od Amazona do Dunava. Ipak, čini se da moderni globalni mediji kojima moderni čovjek `posvećuje trećinu svoga vremena, odmah nakon vremena rada i sna` nisu dobro čuli, ili nisu još savladali Donald Davidosnovu tezu o sporazumijevanju, za koje je potrebna obzirnost, a to je onda i samo onda i svaki put `kada smatramo da su Drugi u pravu u većini stvari`. Koliko je danas uopće medijskih sadržaja u kojima su `drugi u većini stvari u pravu` kada je vodeći urednički logo na globalnim, tzv. utjecajnim medijima i mjera komunikabilnosti informacija količina količina prolivene krvi u događaju koji prate? To su globalni `mainstream` medijski sadržaji, a izvan tih tokova, sadržaji druge prirode i drugačije vrste, posvećeni `malim ljudima` ili `malim nacijama`, gotovo da ne postoje. Ovaj stav naročito potenciram jer vjerujem u moć stvarno neovisnih i stvarno profesionalnih medija. Nisam pristalica stavova nekih komunikologa i sociologa, među kojima je Walter Lipmann, koji smatraju da `primitivnim mnoštvom neupućene javnosti upravlja elita, poseban sloj odgovornih ljudi koji prerastaju u birokratiju koja služi privatnim interesima, ali samo da to neupućena javnost nikada ne sazna, jer ne bi razumjela`. Mnogo radije prihvatam kao komunikološki imperativ čuveni Gadamerov

---

¹⁴⁸ Kečo-Isaković, isto, str.112-113

filozofski stav: `Moramo naučiti da poštujemo drugoga i drugo. U to spada i da moramo naučiti da ne budemo u pravu. Moramo naučiti da gubimo u igri – to počinje u ranom djetinjstvu – kada nam je dvije godine, ili možda još manje`. Zaokret u oblasti medija, praktične naravi, ali i u sferi teorije, u komunikologiji i teoriji informacija, naročito je zamjetan nakon avio-udara na zgrade Svjetskog trgovinskog centra (World Trade Centre) u New Yorku, 11. septembra 2001. godine. Zaokret je vidan i u medijskom praćenju potom proisteklih ratovai, nema sumnje, ima značajne implikacije kako na praksu novinarstva u svijetu i u BiH, tako i na ovdje osmišljavanu teoriju vezanu za ovu problematiku. I konačno. Nema nikakve sumnje da se medijska globalizacija bitno tiče i modernosti i budućnosti bosanskog i bošnjačkog identiteta Ovdje i Sada.¹⁴⁹

6.3. Rezime

Iz izloženog se da zaključiti da je za sada u BiH opšti politički i društveni ambijent nepovoljan za razvoj nezavisnog, profesionalnog i slobodnog novinarstva. Etničke podjele i sukobi, uz sve druge kontroverze bosanskohercegovačkog društva, ugrozile su ili čak zaustavile implementaciju vrlo dobrog medijskog zakonodavstva. Uspostavljen je regulacioni sistem za elektronske medije i princip samoregulacije za štampane medije, dekriminalizovana kleveta kao i usvojen Zakon o slobodi informacija.

Nema preciznih podataka o broju nezaposlenih novinara jer većina, zahvaljući činjenici da postoji veliki broj medija, pa i organizacija koje trebaju PR radnike, radi na crno ili nalazi honorarni posao, neredovno plaćen. Među najmanje plaćenim sa završenim fakultetom su žurnalisti sa 340 eura, što je niže od prosječne plate u BiH. Većina u našem istraživanju smatra da su novinarske plaće odraz teške ekonomske situacije u državi i da mediji dijele tužnu subinu, prije svega marketinškog tržišta, a usljed bliske povezanosti medija sa ekonomskim i političkim elitama, novinarska autonomija je značajno ugrožena, a kršenja radnih prava novinara su česta. Istraživanja pokazuju da je najveći problem za novinarske slobode u BiH kombinacija političkih i ekonomskih pritisaka.

Zakoni u BiH su u skladu sa međunarodnim standardima, ali se često ne provode dosljedno, a i sudovi su prespori i često im se presude ne provode u praksi. Jedan od ozbiljnijih problema bosanskohercegovačkih medija je njihova nepovezanost i rascjepkanost, a prava im nisu regulisana jedinstvenim zakonom na novou BiH, već na nižim nivoima vlasti.

---

¹⁴⁹Fahira Fejzić Čengić, *Medijska globalizacija svijeta i Bosna i Hercegovina*, str. 58-60, Znakovi vremena, Sarajevo, jesen 2013. Vol. 6. br. 21

Posebno su ugroženi mladi novinari koji se tretiraju kao kvalifikovana, ali jeftina radna snaga. Dosta je i onih iskusnijih koji godinama rade za neke od medija bez regulisanog radno - pravnog statusa i za neredovne i minimalne honorare. Jedno od najstresnijih, najzahtjevnijih i po mnogo čemu najopasnijih i najnezahvalnijih zanimanja (novinarsko) je među najlošije plaćenim poslovima visoke stručne spreme. Dovoljno je samo se sjetiti koliko je novinara, napadnuto, pretučeno, pa i živote izgubilo na random mjestu. Novinar ide i među kriminalce, ubice i na ratišta širom svijeta. A njegovo su oružje olovka, papir, laptop, telefon, mikrofoni, fotoaparati i kamere kojima se ne može fizički odbraniti, već izazvati i dodatni revolt protivnika medija i napadača ako ne piše i ne izvještava na način kako njima odgovara. Novinar teško stječe prijatelja, ali ga lako gubi, pogotovo ako je bio lažni, kakvih je isuviše. Dovoljno je da se samo jednom kritički osvrne na njega ili na njegovog sportskog, filmskog ili političkog idola u svom tekstu ili prilogu i da veza pukne. Zato je veoma važno zbog sigurnosti novinara u BiH riješiti njihov materijalni, pravni, socijalni i drugi status, a ne da jedva sastavljaju kraj s krajem, ako nisu u novinarsko-uredničko-tajkunsko-partijskoj i antitransicijskoj šemi.

V REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

V 1. Analiza anketnih ispitivanja

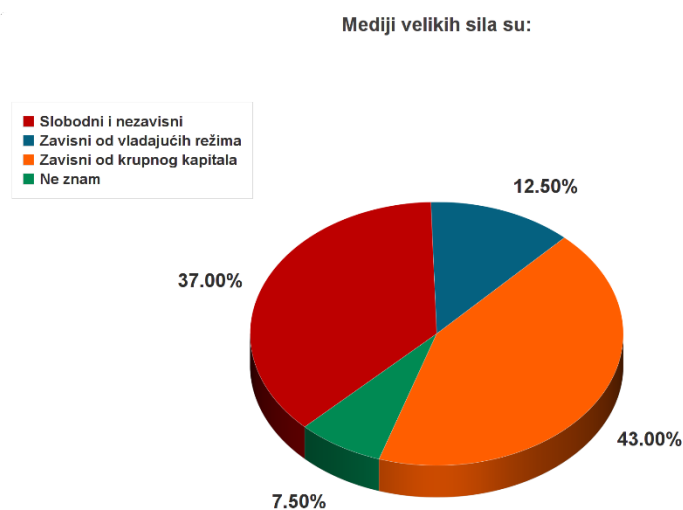
Empirijsko istraživanje vezano za nezavisnost medija u tranzicijskoj Bosni i Hercegovini provedeno je anketiranjem 200 ispitanika iz BiH, od čega su 115 ili 57,5% muškarci, a 85 ili 42,5% žene. Od ukupnog broja ispitanika njih 20 ili 10% je starosti do 25 godina, 100 ili 50% starosti 26-35 godina, 60 ili 30% starosti 36-50, te 20 ili 10% preko 50 godina starosti. Sa NSS je 20 ili 10%, sa SSS 50 ili 25%, sa VŠS 20 ili 10%, sa VSS 100 ili 50%, te 10 ili 5% ispitanika sa drugim vidom školske spreme. Svi su s mjestom prebivališta u BiH.

Ispitanicima je postavljeno 10 pitanja s mogućnošću da odaberu jednu od 4 varijante ponuđenih odgovora za svako od pitanja. Dio pitanja se odnosi na medije, globalizam i tranziciju uopšte, kako bi se saznalo mišljenje ispitanika o tom nivou, dok se drugi dio pitanja tiče medija, tranzicije, globalizma i demokratizacije u BiH, što omogućava komparativnu analizu i odgovarajuće procjene i zaključke vezano za aktuelnu, ali i dalju perspektivu medija u tranzicijskoj BiH. Kako bi se dobila još bolja procjena ove problematike, anketirani su i mediji Kantona 10 (Livanjski kanton), od čega 5 lokalnih radio stanica i 14 internet portala. Ovoj kategoriji ispitanika postavljeno je 6 pitanja sličnog sadržaja kao i građanima, ali i

nekoliko njih koji se tiču samih tih medija. Cilj anketiranja navedenih lokalnih medija je da se uporede rezultati istraživanja među građanima i predstavnicima medija o medijima uopšte, a prvenstveno u tranzicijskoj BiH.

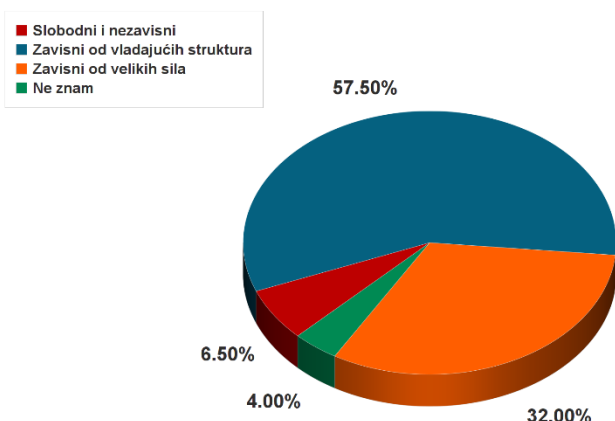
V 2. Kvanitativna analiza

Na pitanje **da li su mediji velikih sila slobodni i nezavisni**, od ukupno 200 anketiranih, njih 74 ili 37% se izjasnilo da jesu, a da su zavisni od vladajućeg režima mišljenja je 25 ili 12,5% ispitanika, da zavise od krupnog kapitala smatra 86 ili 43 % ispitanika, dok ih je 15 ili 7,5% odgovorilo da ne zna odgovor na to pitanje.

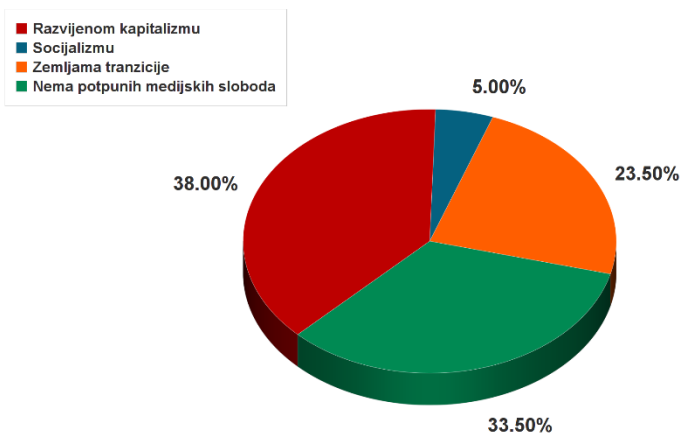
Mediji zemalja u tranziciji su po ocjeni 13 ili 6,5% ispitanika slobodni i nezavisni. Zavisnim ih od vladajućih struktura smatra 115 ili 57,5% ispitanika, a zavisnim od velikih sila ih smatra 64 ili 32%, dok ne zna odgovor 8 ili 4% ispitanika.

Mediji zemalja u tranziciji su:

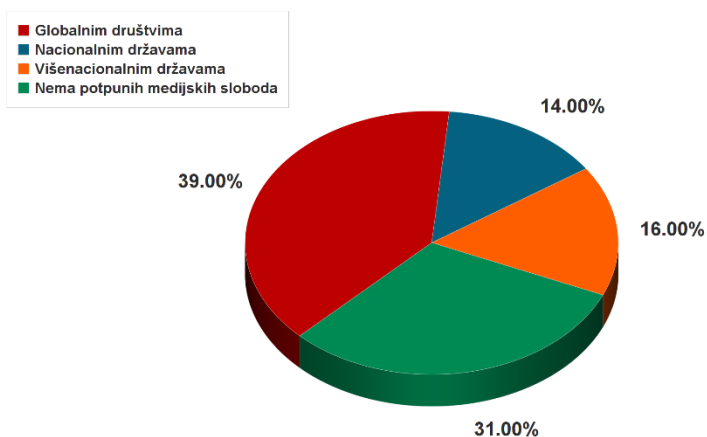
Medijske slobode su najveće u razvijenom kapitalizmu, smatra 76 ili 38% ispitanika, dok ih 10 ili 5% smatra da su medijske slobode najveće u socijalizmu, a 47 ili 23,5% je mišljenja da su medijske slobode najveće u zemljama tranzicije. Čak je 67 ili 33,5% ispitanika izjavilo da nema potpunih medijskih sloboda.

Medijske slobode su najveće u:

Medijske slobode su veće u globalnim društvima smatra 78 ili 39% ispitanika, a da su veće u nacionalnim državama smatra 28 ili 14% ispitanika, u višenacionalnim 32 ili 16% ispitanika, dok se 62 ili 31% ispitanika izjasnilo da nema potpune medijske slobode ni u jednom od navedenih društava.

Medijske slobode su veće u:

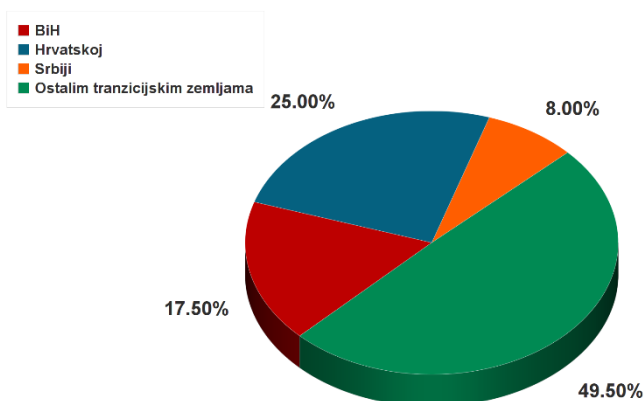
Na pitanje **gdje je najviši stepen tranzicijske demokratije**: u BiH, Hrvatskoj, Srbiji ili drugim zemljama tranzicije? 37 ili 18,5% ispitanika je odgovorilo da je to u BiH, 49 ili 24,5% u Hrvatskoj, 17 ili 8,5% u Srbiji, a 97 ili 48,5 % da je to u ostalim tranzicijskim zemljama.

Gdje je najviši stepen tranzicijske demokratije:

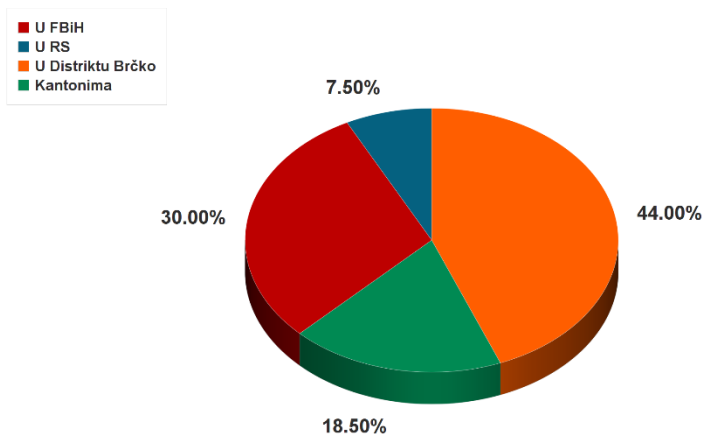
Da je **nezavisnost medija u tranzicijskim zemljama** najizraženija u BiH odgovorilo je 35 ili 17,5% ispitanika, da je to slučaj u Hrvatskoj odgovorilo je 50 ili 25%, u Srbiji 16 ili 8%, te u ostalim zemljama tranzicije 99 ili 49,5% ispitanika.

Nezavisnost medija u tranzicijskim zemljama je naizražajnja u:

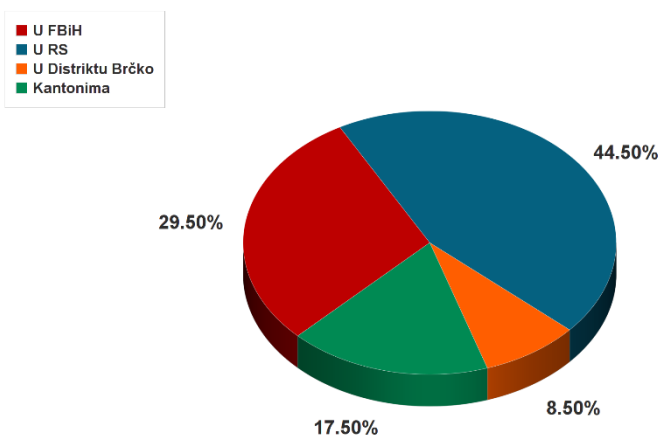
Odgovarajući na pitanje **gdje je najveći stepen demokratizacije društva imedija** unutar BiH, 60 ili 30% ispitanika je odgovorilo da je najveći stepen u FBiH, 15 ili 7,5% da je to u RS-u, 88 ili 44% da je to u Distriktu Brčko, te 37 ili 18,5% da je to u kantonima.

Stepen demokratizacije društva i medija je najveći:

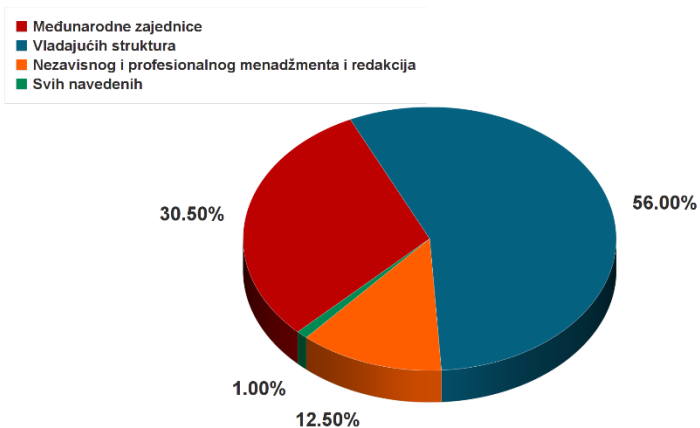
Da je **stepen zavisnosti medija najizraženiji** u FBiH misli 59 ili 29,5% ispitanika, njih 89 ili 44,5% se izjasnilo da je to u RS-u, 17 ili 8,5% u Distriktu Brčko, a da je to u kantonima, izjasnilo se 35 ili 17,5% ispitanika.

Stepen zavisnosti medija je najizraženiji:

Da su **mediji u BiH pod kontrolom** međunarodne zajednice izjasnilo se 61 ili 30,5% ispitanih, da su pod kontrolom vladajućih struktura misli 112 ili 56% ispitanika, da su pod kontrolom nezavisnog i profesionalnog menadžmenta i redakcija vjeruje 25 ili 12,5% ispitanih, te da su pod kontrolom svih navedenih, u dogovorenom omjeru, izjasnilo se 2 ili 1% ispitanika.

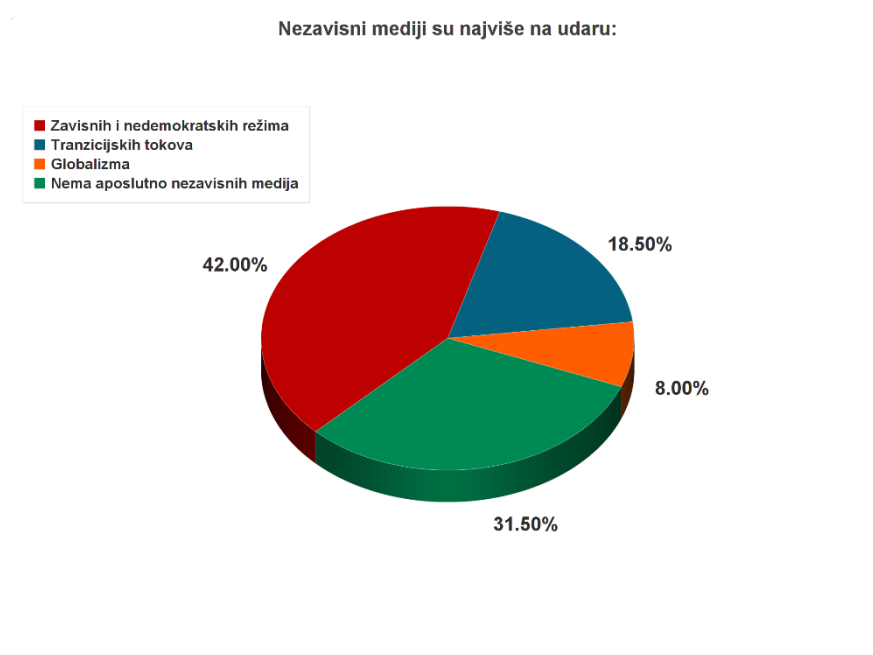
Mediji u BiH su pod kontrolom:

Izjašnjenje **da su nezavisni mediji najviše na udaru** zavisnih i nedemokratskih režima iskazalo je 84 ili 42% ispitanika, da su najviše na udaru tranzicijskih tokova misli 37 ili 18,5%

ispitanika, te da su najviše na udaru globalizma smatra 16 ili 8% ispitanika, dok se njih 63 ili 31,5% izjasnilo da nema apsolutno nezavisnih medija.

V 3. Kvalitativna analiza

Imajući u vidu činjenicu da je među 200 anketiranih građana većina njih, odnosno 60% mlađe, te 30% srednje životne dobi, dakle u periodu kad su radno u prosjeku i najangažiraniji i kad ih najviše i zanima stanje u svijetu i sredini u kojoj rade i žive, te činjenicu da je među ispitanicima 60% onih sa višom i visokom stručnom spremom i samo 10% sa NSS, može se sa sigurnošću tvrditi da su odgovori relevantni i korisni za sagledavanje istraživačke problematike, kao i za izvođenje odgovarajućih zaključaka u ovome radu. Starosna, a posebno obrazovna struktura ispitanika, pouzdana su garancija da su u dovoljnoj mjeri mogli razumjeti istraživanu problematiku, te da imaju dovoljno informacija o istoj, na osnovu koje su se mogli opredijeliti za ponuđene odgovore. Svemu ovome doprinosi i sve prisutnija informatička tehnologija kod svih kategorija stanovništva, posebno kod mlađih i obrazovanijih, a koja svakodnevno omogućava mnoštvo informacija različitog tipa, pa i onih vezanih za medije u tranzicijskim zemljama, poput Bosne i Hercegovine. Može se sasvim pouzdano zaključiti da su ispitanici uglavnom odgovarali na bazi solidne informiranosti i znanja iz navedene oblasti, a ne paušalno i bez osnova. To potvrđuju odgovori na svih deset postavljenih pitanja. Sasvim je, s toga, razumljivo što su u odgovoru na prvo pitanje, o karakteru medija velikih sila, većina ispitanika, njih 86 ili 43% , odgovorila da su zavisni od krupnog kapitala, dok ih je 25 ili 12,5% odgovorilo da su zavisni od vladajućeg režima tih zemalja, što je 55,5% od ukupnog broja ispitanika, dok 74 ili 37% ispitanika misli da su mediji velikih sila slobodni i nezavisni,

vjerovatno bivajući pod snažnim propagandnim utjecajem istih i u našoj zemlji, gdje se nerijetko pretpostavlja da je nešto čim je sa zapada ili od velikih sila apriori i „demokratskije“ nego na Balkanu, Jugu, ili Istoku zemaljske kugle. Da su mediji i velikih sila dobrim dijelom zavisni od krupnog kapitala i vladajućih režima potkrijepljeno je i brojnim izvorima korištenim i ovom u radu.

I mediji zemalja u tranziciji su, po ocjeni 115 ili 57,5% ispitanika, zavisni od vladajućih struktura, a po ocjeni 64 ili 32% ispitanika zavisni su od velikih sila, za koje ispitanicima nije nepoznanica da imaju svoje interese i u BiH, kao i drugim zemljama tranzicije. Dakle, čak 89,5% ispitanika misli da su mediji u zemljama tranzicije zavisni od velikih sila i vladajućih struktura, dok samo 13 ili 6,5% ispitanika misli da su slobodni i nezavisni. I ovi rezultati slični su sa istraživanjima drugih autora čiji su podaci korišteni u radu, što dodatno učvršćuje spoznaju da je nezavisnost i sloboda medija u zemljama tranzicije, pa dakle, i u BiH, još daleko od potpune i željene slobode.

Kada su medijske slobode u pitanju u različitim društvenim uređenjima, 76 ili 38% ispitanika misli da su najveće u razvijenom kapitalizmu, 10 ili 5% misli da su najveće u socijalizmu, 47 ili 23% misli da su najveće u zemljama tranzicije, dok 67 ili 33,5% misli da nema potpunih medijskih sloboda. Dakle, nijedna od navedenih kategorija zemalja nije u prilici pohvaliti se medijskim slobodama, a takvog su mišljenja i brojni autori čija su saznanja korištena u ovom radu.

Vezano za medijske slobode s aspekta nacionalne strukture, 78 ili 39% ispitanika je odgovorilo da su najveće u globalnim društvima, 28 ili 14% smatra da su veće u nacionalnim, a 32 ili 16% da su veće u višenacionalnim državama, dok 62 ili 31% ispitanika smatra da nema potpunih medijskih sloboda ni u jednom od navedenih društava, što također nalazimo i kod brojnih ranijih istraživanja, od kojih su neka korištena i u ovom radu i koja također potvrđuju moje istraživanje, a moje njihovo.

Zanimljivi su odgovori na pitanje gdje je stepen tranzicione demokratije najviši. Da je to u BiH izjasnilo se 37 ili 18,5% ispitanika, da je to u Hrvatskoj misli 49 ili 24,5%, da je u Srbiji misli 17 ili 8,5% ispitanika, dok 97 ili 48,5% ispitanika mišljenja da je stepen tranzicijske demokratije najviši u ostalim tranzicijskim zemljama, a što je i razumljivo, jer su se ranije oslobodile jednopartijskih režima, nacionalno su uglavnom kompaktnije i ekonomski

stabilnije, pa samim time manje i izložene unutardržavnim partitokratskim i negativnim globalističkim trendovima, koji, uz ostalo, guše i demokraciju i medijske slobode.

Kada je u pitanju nezavisnost medija u zemljama tranzicije, 35 ili 17,5% ispitanika misli da je nezavisnost medija najizraženija u Bosni i Hercegovini, 50 ili 25% misli da je to u Hrvatskoj, 16 ili 8% da je to u Srbiji, dok 99 ili 49,5% ispitanika misli da je nezavisnost medija najizraženija u ostalim zemljama tranzicije, što korespondira s odgovorima na prethodno pitanje vezano za stepen demokratizacije navedenih društava. Sasvim je razumljivo, dakle, ako ispitanici misle da je stepen tranzicione demokratije najviši u ostalim zemljama tranzicije, očekujuće je bilo da približan procenat tako vrednuje i nezavisnost medija u tim zemljama, jer bez demokratije uopće, nema ni demokratizacije medija.

Zanimljivi su i odgovori na pitanje o stepenu demokratizacije društva i medija unutar Bosne i Hercegovine. Da je stepen demokratizacije istih najveću u FBiH odgovorilo je 60 ili 30% ispitanika, da je to slučaj u RS-u odgovorilo je 15 ili 7,5%, da je u kantonima odgovorilo je 37 ili 18,5%, te da je stepen demokratizacije društva i medija najveći u Distriktu Brčko odgovorilo je 88 ili 44% ispitanika. Veći postotak u korist FBiH u odnosu na RS je vjerovatno vezan i za veći broj ispitanika iz većeg bh entiteta. Nizak procenat za kantone je toliki, najvjerovatnije što ispitanici najbolje i poznaju situaciju na lokalnom nivou, a visok procenat Distriktu Brčko ide dijelom jer to Brčko zaista i zavrjeđuju, ali i s obzirom na činjenicu „neutralnosti“ i međunarodne „supervizije“ koja kod ispitanika stvara dojam većeg stepena reda i demokratizacije.

Što je demokratski društva ili pojedinog njegovog segmenta manja, tim je i zavisnost medija veća. Na pitanje gdje je stepen zavisnosti medija najizraženiji na području BiH, 59 ili 29,5% ispitanika je odgovorilo da je to u FBiH, 89 ili 44,5% da je to u RS-u, 17 ili 8,5% da je to u Distriktu Brčko, a 35 ili 17,5% da je to slučaj u kantonima. Dakle, sudeći po odgovorima, zavisnost medija u oba bh entiteta je uglavnom jako prisutna, izuzev u Distriktu Brčko, iz već navedenih razloga, ali i zbog mogućeg manjeg poznavanja ovog dijela BiH, pa su se ispitanici prije oslanjali na ono što su saznali iz nekog izvora, nego što su sami doživjeli i u šta su se direktno uvjerali.

Da li su mediji u BiH pod kontrolom i pod čijom, 112 ili 56% ispitanika odgovorilo je da su pod kontrolom vladajućih struktura, dok je 61 ili 30,5% ispitanika odgovorilo da su pod kontrolom međunarodne zajednice. Samo 25 ili 12,5 ispitanika je mišljenja da su mediji u BiH pod kontrolom nezavisnog i profesionalnog menadžmenta i redakcije, dok 2 ili 1%

ispitanika smatra da su mediji pod kontrolom svih njih u dogovorenom omjeru. Dakle, vrlo veliki procenat ispitanika (87,5%) smatra da su mediji u BiH pod kontrolom vladajućih struktura i međunarodne zajednice, što i ne čudi s obzirom na činjenicu koja nije nepoznata građanima da se većina medija i finansira iz lokalnih, kantonalnih, entitetskih i državnih budžeta, ili, pak, iz sredstava međunarodne zajednice (bilo vladinih, bilo nevladinih). Građanima, također, ako je suditi po odgovorima, nije nepoznata praksa da u pravilu poslovnu i uređivačku politiku medija vode oni koji ih i finansiraju, i to, najmanje u procentu finansiranja istih. Do približnih procenata, manje-više, došlo se i u istraživanjima brojnih bosanskohercegovačkih autora, kao i autora iz bližeg i daljeg bh okruženja, pa i istraživanjima na globalnom planu. Naravno, da ova činjenica ne ide u prilog profesionalnom i nezavisnom informisanju, već, više-manje fabrikovanom informisanju po želji državno-partijskih i krupnih vlasnika medija.

A od koga nezavisni mediji i oni koji teže što većoj nezavisnosti i profesionalnosti trpe najviše prepreka i udara ispitanici su se izjašnjavali u odgovorima na posljednje, deseto pitanje. Tako 84 ili 42% ispitanika smatra da su nezavisni mediji najviše na udaru zavisnih i nedemokratskih režima, 37 ili 18,5 ispitanika mišljenja su da su nezavisni mediji najviše na udaru tranzicijskih tokova kroz koje prolaze, 16 ili 8% ispitanika smatraju da su nezavisni mediji najviše na udaru globalizma, dok njih 63 ili 31,5% smatraju da neme apsolutno nezavisnih medija. Literatura i drugi izvori korišteni prilikom pisanja ovog rada također više-manje potvrđuju odgovore ispitanika date i na deseto pitanje, na osnovu čega se može zaključiti da je ljudsko društvo još daleko od apsolutno slobodnih, profesionalnih i nezavisnih medija, pa tako i sva društva tranzicije, među kojima je i bosanskohercegovačko. Sve ovo ne znači da i dalje ne treba istraživati ovu problematiku, te vjerovati u postepeno poboljšanje situacije po tom pitanju i činiti sve da svaki od pojedinaca i subjekata, kojima je do demokratskog društva, i sami doprinose u tom pogledu, što je i jedan od ciljeva ovog rada.

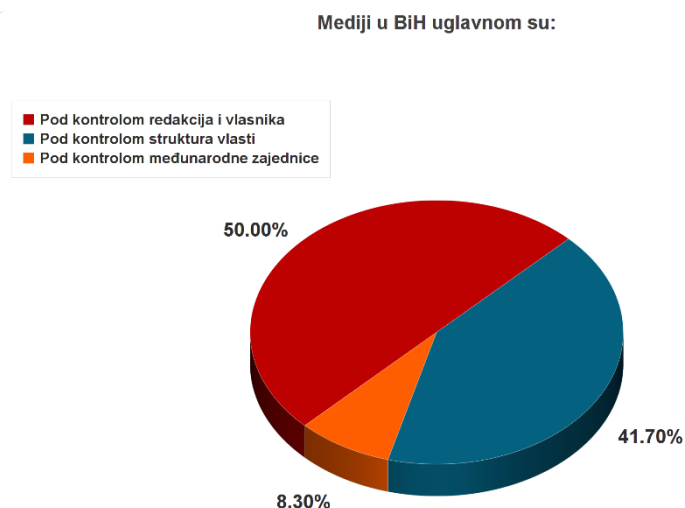
V 4. Mediji o medijima

- Analiza rezultata ankete za medije K.10/ Livanjskog kantona

U cilju dobivanja što pouzdanijih rezultata istraživanja, kao i komparativne analize, odlučio sam se i na anketiranje nekoliko medija, opredjelivši se za Kanton 10 (Livanjski kanton), kao prostorni najveći u FBiH, ali, s obzirom na njegovu nacionalnu strukturu i jedan od nacionalno mješovitijih kantona. Livanjski kanton graniči sa susjednom Hrvatskom koja je već članica EU, te istovremeno graniči i sa bosanskohercegovačkim entitetom Republika Srpska, te postoji mogućnost utjecaja politike i medija iz tih sredina na lokalne medije.

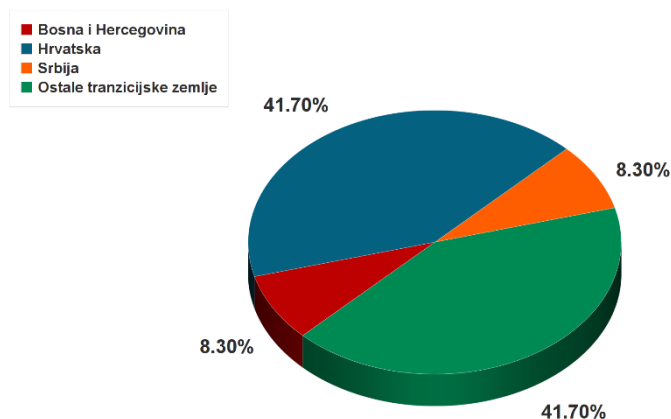
Zanimljivim mi se učinilo saznati šta mediji (kantonalni i lokalni) misle o medijima općenito, pa i o samima sebi. Medijima je postavljeno po 6 istih pitanja, a odgovorili su kako slijedi:

- Da su mediji u BiH uglavnom potpuno slobodni i nezavisni nije bilo odgovora ispitanika; da su **pod kontrolom** međunarodne zajednice odgovorilo je 8,30%; da su pod kontrolom vladajućih struktura odgovorilo je 41,7% , te da su pod kontrolom redakcija i vlasnika odgovorilo je 50 % ispitanika.

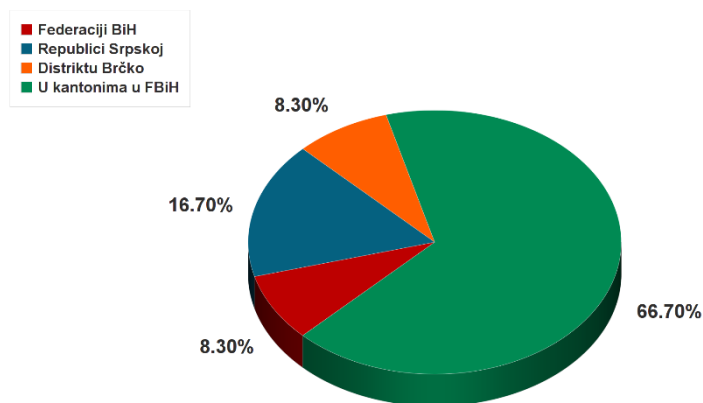
Da je nezavisnost medija tranzicijskih zemalja najizraženija u BiH odgovorilo je 8,3% ispitanika; da je najizraženija u Hrvatskoj 41,7%; da je najizraženija u Srbiji 8,3%, te da je najizraženija u ostalim zemljama tranzicije odgovorilo je 41,7 % ispitanika.

Nezavisnost medija najizraženija je u sljedećim tranzicijskim zemljama:

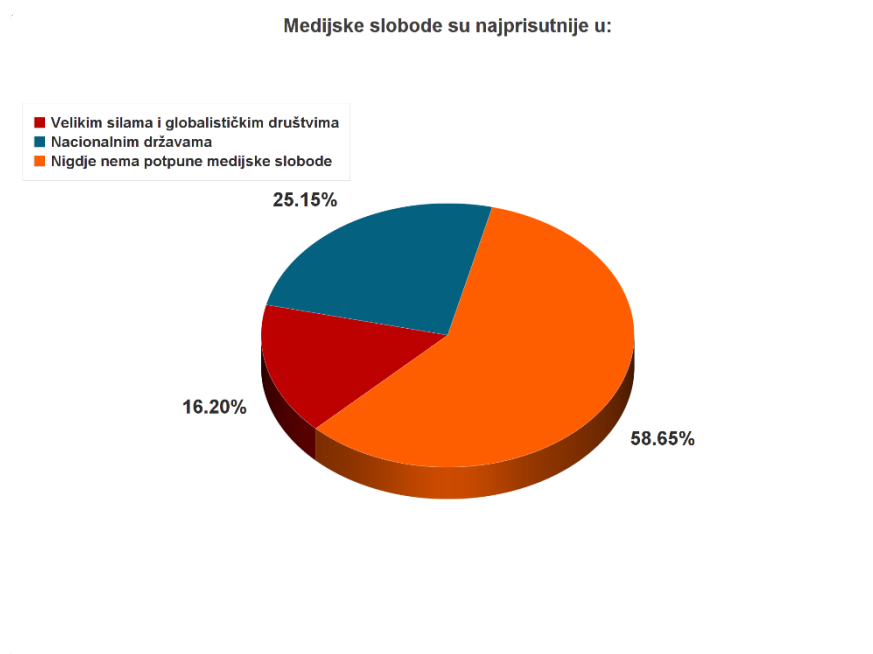

Stepen demokratizacije društva i medija je najveći u FBiH, mišljenja je 8,3% ispitanika; da je to slučaj u RS-u mišljenje je 16,7% ispitanika; dok se za Distrikt Brčko opredjelilo 8,3%, a za kantone 66,7% ispitanika.

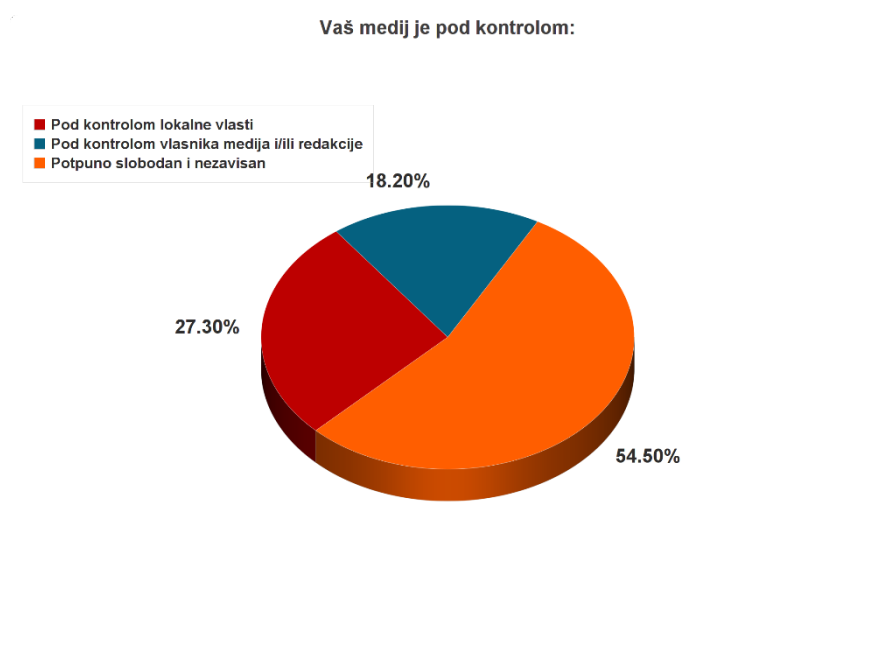
Stepen demokratizacije društva i medija je najveća u:

Po ocjeni 16,20% anketiranih medija, **medijske slobode su najprisutnije u velikim silama i globalnim društvima**; po ocjeni 25,15 % ispitanika najprisutnije su u nacionalnim državama, po mišljenju 58,65% ispitanika smatra da nema potpune medijske slobode ni u jednom od navedenih društava, dok nema nijedan procenat odgovora da je to slučaj sa višenacionalnim državama.

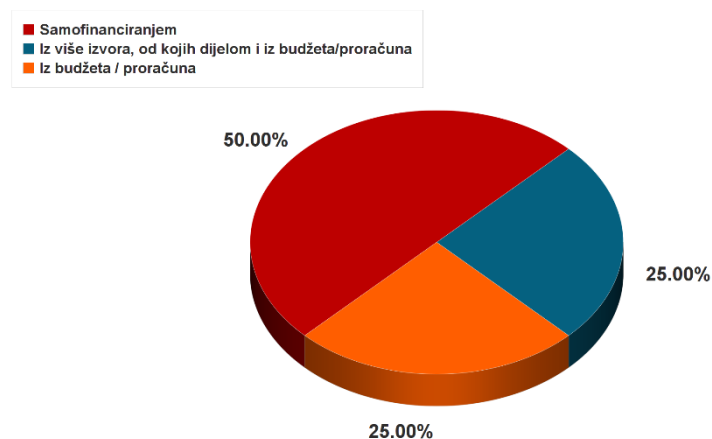

Vežano za kontrolu anketiranih medija 0 % anketiranih odgovorilo je da je njihov medij pod kontrolom međunarodne zajednice; da su potpuno slobodni i nezavisni opdgovorilo je 54,5 %; da je njihov medij pod kontrolom vlasti odgovorilo je 0 %, te da je pod kontrolom redakcije/vlasnika odgovorilo je 45,5 % ispitanika.

Šesto pitanje medijima odnosilo se na njihovo **financiranje**. Da se samofinansiraju odgovorilo je 50 % ispitanika, da se finansiraju iz budžeta i više izvora odgovorilo je 25% % ; te da se finansiraju dijelom iz budžeta odgovorilo je, također, 25% % ispitanika.

Vaš medij se financira iz sljedećih izvora:

Navedeni rezultati uveliko korespondiraju s odgovorima anketiranih građana na slična pitanja, što dodatno potvrđuje rezultate ankete među građanima, ali i postavljene hipoteze u radu. Ta činjenica je solidna platforma za rezime ovog poglavlja, odnosno, za rezime empirijskog istraživanja, te za izvođenje adekvatnih zaključnih razmatranja na kraju rada.

V 5. Rezime

Rezultati istraživanja, kao i sva analizirana literatura i drugi izvori, korišteni prilikom pisanja ovoga rada, svjedoče da nezavisnost medija u svijetu, pa tako i u tranzicijskoj Bosni i Hercegovini, nije na poželjnom nivou, ako se posmatra s aspekta šire javnosti. Nije na nivou onih koji bi željeli demokratizirati medije i staviti ih u službu svakog građanina, svake socijalne grupe i svake zemlje podjednako, već je uglavnom u službi vlastodržaca i bogate manjine, odnosno samih vlasnika i financijera medija, kojima, uglavnom, nije stalo do reforme medija i njihove istinski humanističke funkcije u objektivnom i profesionalnom informisanju javnosti. Njihov interes je da održe status quo, kako u sferi ekonomije, kao baze moći, tako i u sferi prava, politike i medija, uz pomoć kojih stvaraju privid sloboda,

jednakosti i demokratije. Oni kojima je stalo do promjena i demokratizacije medijske politike uopće, pa i u tranzicijskoj BiH, moraju biti svjesni svoje brojnosti i snage, ali samo ako su organizovani, ali i medijski opismenjeni, da znaju prepoznati istinski medij u moru hiperkomercijaliziranih, banalnih korporativnih medija i medija pod komandom vladajućih struktura na bilo kojem nivou.

I redakcije, i novinari, te najširi konzumenti medijskih sadržaja moraju pokazati više medijskog aktivizma i hrabrosti, pa i povezanosti s ljevicom na političkoj sceni, kako to predlaže Robert W McChesney u zaključku svoje knjige „Bogati mediji i siromašna demokratija“¹⁵⁰

Držimo li se ove preporuke, onda će se „komunikacijske politike mutnih vremena“ sigurno mijenjati na bolje, što je McChesney, kao jedan od najjačih savremenih komunikologa u svojoj knjizi hipotetički pretpostavio i nepobitno dokazao. Za prevladavanje tih medijskih „mutnih vremena“, autor predlaže strukturalnu reformu medija, koja se neće dogoditi, tek tako, sama od sebe. U tom smislu, on predlaže organizirani utjecaj u pravcu promjena državnih medijskih politika u SAD, kao ekonomskoj, medijskoj i svakoj drugoj velesili, koja je, po mnogo čemu, uzor malim i tranzicijskim zemljama poput Bosne i Hercegovine, ali, eto, i ona, kao takva, po mišljenju McChesneya i brojnih drugih autora, treba promjene medijske politike.

Suvišno je i napominjati dajoš korjenitije reforme medijske politike trebaju i zemlje tranzicije, pa dakle i BiH, a pogotovo zemlje sa daleko manje sloboda i demokratije nego ih je i u tranzicijskim. Nužno je u tom smislu sačuvati javne medije u BiH, kao što su sačuvani i u razvijenim zapadnim zemljama, ali i podržati privatne, te izgradnju i afirmaciju neprofitnih i nekomercijalnih medija, kao i raditi na uvođenju reda i modernizaciji portala kojih je sve više i društvenih mreža u cjelini.

Neophodan je u tom pogledu pluralistički sistem na nacionalnim i javnim mrežama, kao i na lokalnim stanicama, pri čemu se valja izboriti da direktore istih ne postavlja politika, već javnost, a urednike struka, te regulirati da nisu nesmjernjivi, ako su poslušni bilo kome, izuzev najširoj javnosti, što je istinska pretpostavka demokratizacije medija. Da bi se sve ovo postiglo, valja nastojati reformisati i redovno pratiti i unapređivati i regulatornu politiku (u BiH je to RAK), razmjenjujući iskustva sa sredinama koje su demokratski i reformski ispred BiH. Također je veoma bitno za svaku zemlju, a posebno za tranzicijske, izbjeći svaki pokušaj

---

¹⁵⁰ str. 354

monopolizacije medija, koji je za sada izrazito prisutan širom svijeta, pa i onog *najdemokratskijeg*, koji je vjerovatno *najdemokratskiji* zato što je i najbogatiji.

Dakle, reforma medija je neprovodiva bez šire demokratske reforme. Jedini način da se pobijedi korporacijsko i monopolizirano medijsko zdanje visokorazvijenih zemalja i partitokratsko u zemljama tranzicije jeste mobiliziranje odgovarajućih narodnih pokreta u smislu traženja veće demokratije i medijskih sloboda. Jedini način da se pobijedi organizirani novac (krupni kapital) su organizirani ljudi. Medijska reforma je po monogo čemu kamen temeljac i svjetiljka za kretanje u istinski progres za sve, a ne samo za odabrane koji su sve bogatiji, dok su većina ostalih sve siromašniji, u svakom pogledu, pa i u pogledu medijskih sloboda i njihove (ne)zavisnosti u svim zemljama, pa i u tranziciojskoj Bosni i Hercegovini.

No, postići barem koliki-toliki pomak, a pogotovo medijskodemokratsku pobjedu nije, niti će još za dugo biti lako postići u borbi s ekonomski jačom i organizovanijom korporacijskom strukturom, a pogotovo sa medijskim gigantima koji su njihov servis. Ali, valja imati na umu da ako nježna i prozirna voda upornim djelovanjem pobijedi i obori beton i čelik, zašto i svjetska i bosanskohercegovačka javnost ne bi napokon pobijedila one koji njih do sada pobjeđuju, ili barem napravili još koji primjetan pomak u demokratizaciji u cjelini, pa i u demokratizaciji i nezavisnosti medija? Kao voda, strpljivo, polako, ali sigurno.

VI ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Na osnovu svega izloženog, te provedenog istraživanja, potvrdila se pretpostavka da je karakter društvenog uređenja svake zemlje, pa i tranzicijske Bosne i Hercegovine, od presudnog značaja za karakter i stepen sloboda medija u njima. Analizom korištenih radova, te rezultata provedenog istraživanja, potvrdile su se i postavljene hipoteze u ovom radu, među kojima i generalna.

Potvrđeno je, dakle, da “Nezavisnost medija u tranzicijskoj Bosni i Hercegovini u značajnoj mjeri zavisi od stepena nezavisnosti i demokratije cjelokupnog bh. društva, ali i bližeg i globalnog okruženja”. Došlo se i do spoznaje da se u nedemokratskim i zavisnim društvima preferišu zavisni i prorežimski mediji, dok nezavisni mediji veću šansu imaju u demokratskim društvima, pa, donekle i u tranzicijskim zemljama, kakve su BiH i ostale balkanske zemlje okruženja. Ako se, pak i pojave u nedemokratskim i zavisnim društvima, nezavisni mediji

bivaju izloženi udarima takvih režima, pa i režimskih medija, pa čak i zabranama i proganjanjima novinara i redakcija nezavisnih ili nerežimskih medija.

Od medija u nedemokratskim režimima se očekuje da budu njegovi glasnogovornici, propagatori i čuvari, što se u znatnoj mjeri očekuje i od medija u tranzicijskim zemljama, kakva je i BiH.

Zemljama u tranziciji na izvjestan način je prijetnja i prenaplašena globalizacija, jer je prenaplašeni globalizam uglavnom u službi moćnih velesila i multinacionalnih kompanija i zna se vratiti kao bumerang i kao nova nesloboda, odnosno, kao nova zavisnost, kako malih društava, tako i njihovih medija. Zbog toga je pitanje odnosa medija i države posebno važno u zemljama u tranziciji jer ono može biti test ukupnih promjena u određenom društvu, pa, dakle, i u tranzicijskoj BiH, okrenutoj EU kao željenom cilju. Rat kroz koji je prošla BiH uveliko je usporio njeno kretanje ka tom cilju, a teritorijalna i etnička podijeljenost nastala još u ratu i dalje uveliko otežava njena nastojanja da se pridruži zajednici evropskih demokratskih zemalja. Slična je situacija i u drugim tranzicijskim zemljama okruženja. Padom Berlinskog zida pali su i jednopartijski režimi, ali se zaostavština starih ideoloških matrica i dalje uveliko osjeća kod svijetu, a posebno u BiH, koja je po mnogo čemu zemlja paradoksa. Dok se na vanjskom planu, koliko-toliko i uz pomoć međunarodne zajednice BiH bori da ispuni uslove za pridruživanje EU, dotle na unutrašnjem planu ne posustaju zahtjevi za njenom definitivnom podjelom na nacionalne državnice. To se neminovno odražava i na bh. medije koje se nastoji staviti pod kontrolu „svojih matica“ što je u suprotnosti s općim tokovima tranzicije kao načina i puta prevladavanja zavisnosti društava i medija u njima. U suprotnosti je to i s tranzicijskom pravdom koja je preduslov pomirenja i zajedničkog života građana BiH, u kojoj bez pomirenja nema ni istinske teritorijalne reintegracije BiH, niti jedinstvenog pravno-političkog, ekonomskog, socijalnog i medijskog nastupa i puta prema EU, u koju se za sada previše zaklinjemo, a premalo i presporo radimo na ispunjenju uslova da joj se pridružimo.

Transformacija i tranzicija, kao društveni procesi, podrazumijevaju odgovarajuće promjene u svim segmentima bh. društva, jer nije dovoljno, čak i da je izvodivo, izboriti se samo za ekonomsku tranziciju ako je neće pratiti i pravna, politička, kulturna, odgojno-obrazovna, tehnološka, informatička, medijska i druga tranzicija i transformacija. Ako su mediji “oči i uši” nekog sistema, pa i tranzicionog, kakav je u BiH i zemljama okruženja, ali i “oči i uši” demokratskog društva kao cjeline, njihova važnost je i te kako bitna u smislu formiranja globalnog javnog mnijenja, osvjetljavanja puteva transformacije i tranzicije, te davanja vjetra

u leđa istima ako su slobodni, profesionalni, etični i demokratični, a ne u službi tranzicijskih, otuđenih centara moći, bilo u liku vladajućih političkih grupacija ili u liku novopečenih tajkunkapitalista koji ih sponzoriranjem i imenovanjem menadžmenata i uredništava žele imati u službi vlastitih, a ne zajedničkih i u konačnici, globalnih interesa.

Da bi tranzicija bosanskohercegovačkog društva i medija bila istinski put ka demokratizaciji, koja je cilj, nužno je ispuniti određene pretpostavke, među kojima se misli i na izgradnju medijske kompetentnosti unutar bh. društva, a koja je neophodna ukoliko želimo imati dobro informisano građansko društvo koje je u stanju adekvatno se nositi sa svojim medijima. Medijska kompetentnost bi morala biti jedan od osnovnih ciljeva i sistematskih napora usmjerenih ka stvaranju profesionalne medijske scene. Ali medijska kompetentnost traži i odgovarajuće slobode u bh. društvu, prvenstveno medijske, ekonomske i pravne, kao i odgovarajuću osposobljenost novinara i opremljenost medijskih kuća, te njihovu finansijsku nezavisnost. To sve, a pogotovo finansijsku nezavisnost, tokom tranzicije treba postići u što izraženijem smislu, kako bi se izbjegla situacija da mediji i novinari u BiH budu glasnogovornici ili PR-ovi onih subjekata koji ih finansiraju i (ili) nerijetko postavljaju na novinarske, uredničke i medijsko-menažderske pozicije, pa bili oni strani investitori ili predstavnici ili domaći investitori i vlastodršci. Da bi se sve to koliko-toliko postiglo nisu neophodni neki zapanjujući izumi. Dosta toga, već postojećeg, može se tranziciono prilagođavati i, što je još važnije, konačno, primjenjivati. Ali taj put pred bh društvom i medijima pun je prepreka i zahtijeva dosta truda, stručnosti i dugoročnog angažovanja na svim stranama, ako želimo pronaći pravi put u demokratsku zajednicu evropskih i svjetskih zemalja, i slijediti ga.

Iz korištenih izvora i na osnovu rezultata istraživanja da se zaključiti da je za sada u BiH opšti politički i društveni ambijent nepovoljan za razvoj nezavisnog, profesionalnog i slobodnog novinarstva. Po mnogim ocjenama jedva je zadovoljavajući. Etničke podjele i sukobi, uz sve druge kontroverze bh. društva, ugrozile su ili čak zaustavile implementaciju vrlo dobrog medijskog zakonodavstva. Uspostavljen je regulacioni sistem za elektronske medije i princip samoregulacije za štampane medije, dekriminalizovana kleveta kao i usvojen Zakon o slobodi informacija. Ali, zakoni i pravila se nerijetko zaobilaze, a nema ni preciznih podataka o broju nezaposlenih novinara, ni njihovom statusu i tretmanu od strane poslodavaca. Pogotovo su nedostatni podaci o radu “na crno”, a porazni o sramno niskim plaćama novinara, posebno početnika, premda su i oni sretni u odnosu na novinare koji godinama i nemaju plaće, već, u većini slučajeva, neadekvatne i neredovne honorare, a uz to su često izloženi političkim i

ekonomskim pritiscima, prijetnjama, degradiranjima i otkazima, pri čemu nisu isključena i ubistva novinara.

Radno-pravni status novinara u BiH, pa i u zemljama okruženja, znatno je nepovoljniji od statusa novinara u razvijenom društvima. Uz to, nerijetko su novinarske, pa i uredničke pozicije, zaposjednute od lica bez adekvatne visoke i novinarske spreme, posebno u medijima pod kontrolom vlasti. I u ovoj branši ima zapošljavanja manje kvalitetnih i nedovoljno stručnih kadrova, često i preko veza, što se direktno odražava na kvalitet informisanja i medijske slike u cjelini. Sve to ograničava medijski profesionalizam i smanjuje medijske slobode, a time i ostale slobode, te znatno usporava procese tranzicije, transformacije i demokratizacije u cjelini. U cilju prevladavanja takvih trendova neophodno je, ne samo usvojiti adekvatnu medijsku zakonsku regulativu, već je i dosljedno provoditi. Zahvaljujući, prvenstveno, intervenciji međunarodne zajednice, u BiH je usvojen niz zakona iz ove oblasti, kako na nivou države, tako i na nivou entiteta, Distrikta Brčko i kantona, ali je problem u njihovom neprovođenju. Dosljedno se ne provodi ni ono što je u Daytonskom sporazumu i Ustavu BiH napisano po pitanju medijske regulative i statusa novinarstva. Kako god Bosna i Hercegovina vapi za sveukupnom pravno-političkom, ekonomskom, socijalnom i drugom cjelovitišću, bez koje je ostala usljed ratnih djelovanja i postratnih sporazuma, ona vapi i za medijskom cjelovitošću, posebno u smislu jedinstvene zakonske regulative i medijske prakse. Država i javni mediji su, zapravo, tijesno povezani. U medijima se država oglašava o svojim namjerama i odlukama, dok javni mediji zavise od njenog finansiranja. I država i mediji trebaju biti u funkciji građana i javnosti, pri čemu se državni organi mogu pojaviti u funkciji „regulatora“, ali ne i „kontrolora“, što se u tranzicijskim zemljama, poput BiH, ipak, dešava.

Svaki od javnih servisa u BiH podliježe Zakonu o Javnom RTV sistemu BiH, ali je neusaglašenost među njima i dalje prisutna, pa ova oblast treba adekvatniju zakonsku regulativu, kako bi se postigla barem elementarna medijska suverenost za BiH, neophodna u procesu globalizacije i sveukupnog približavanja naše zemlje zemljama razvijene demokratije. Medijska suverenost u BiH nije na poželjnom nivou. Dobrim dijelom je razbijena i sputana etničkim, stranačkim, interesnim i drugim ogradama i stegama, što potvrđuju brojni izvori, svakodnevna stvarnost, kao i istraživački rezultati ovoga rada. A, vlastima, kakve su trenutno u BiH i sličnim zemljama okruženja, takva rascjepkanost i društva i medija odgovara. Medije tako lakše drže u zavisnosti i pod svojom kontrolom, da im maksimalno služe. No, izuzetaka ima. Ima i nade, kako za ponovnu cjelovitost i suverenost BiH, kao države, tako i za slobodu i suverenost medija u njoj, posebno javnih, premda to, ponekad, izgleda prilično dalekim i jedva dostižnim.

Jedan od ozbiljnijih problema bosanskohercegovačkih medija i novinara je, dakle, i njihova nepovezanost i rascjepkanost, a uz to, ni prava im nisu regulisana jedinstvenim zakonom na nivou BiH, već na nižim nivoima vlasti. Posebno su ugroženi mladi novinari koji se tretiraju kao kvalifikovana, ali jeftina radna snaga, premda je dosta i onih iskusnijih koji godinama rade za neke od medija bez regulisanog radno- pravnog statusa i za neredovne i minimalne honorare, uprkos činjenici da je novinarsko zanimanje jedno od najstresnijih, najzahtjevnijih i po mnogo čemu najopasnijih i najnezahvalnijih zanimanja visoke stručne spreme. Dovoljno je samo se sjetiti koliko je novinara, napadnuto, pretučeno, pa i život izgubilo na radnom mjestu. Novinar ide i među kriminalce, ubice i na ratišta širom svijeta. A njegovo su oružje olovka, papir, laptop, mikrofoni, fotoaparati i kamere kojima se ne može fizički odbraniti ni od koga, već, zbog njih, može izazvati i dodatni revolt protivnika medija i napadača ako ne piše na način kako njima odgovara. Novinar teško stječe prijatelja, ali ga lako gubi, pogotovo ako je bio lažni. Dovoljno je da se samo jednom kritički osvrne na njega ili na njegovog sportskog, filmskog ili političkog idola u svom tekstu ili prilogu i da veza pukne. Zato je veoma važno zbog sigurnosti novinara u BiH riješiti njihov materijalni, pravni, socijalni i drugi status, a ne da jedva sastavljaju kraj s krajem, ako nisu u novinarsko-uredničko-tajkunsko-partijskoj i antitransicijskoj šemi.

Mediji u tranzicijskoj BiH nisu do kraja nezavisni i profesionalni, a slična situacija je i u svim zemljama tranzicije, koje su naglo prešle iz autokratskih i jednopartijskih sistema u višepartijske, ali koje i dalje zadržavaju dosta starih navika. BiH se još nije sasvim oporavila od strašnog i krvavog rata u periodu 1992-1995, pri čemu je trpjela i medijsku agresiju, medijsku rascjepkanost i medijski separatizam koji i dalje postoji (kakva-takva državna, dvije entitetske, 10 kantonalnih i distrikt Brčko medijska politika, plus nezavisni i strani mediji) umjesto na svim nivoima profesionalnih i nezavisnih novinara i redakcija.

Ipak, stanje slobode medija u tranzicijskoj BiH i sličnim zemljama okruženja je neuporedivo bolje od predtranzicijskog, ali još nedovoljno dobro, posebno iz razloga što veliki broj medija u BiH nije u stanju održati se samofinanciranjem. A poznato je, ko te plaća taj i odlučuje o medijskoj politici, zbog čega neki bh. mediji više podsjećaju na glasnogovorništva vladajućih struktura ili izvanjskih struktura koje ih (su)finansiraju.

Globalizacija može biti šansa kako za tranzicijsko bh. društvo u cjelini, tako i za bh medije u tranziciji, ali valja znati ploviti na valovima globalizma i paziti se da “velika riba ne proguta male” čime bi se izgubio i smisao transformacije i tranzicije, kako društva, tako i medija u BiH.

Poznato je da su mediji odigrali značajnu ulogu u pripremama za ratove na području bivše Jugoslavije devedesetih godina prošlog vijeka, kao i u prikriivanju istina i ujedno su bili u propagandna mašinerija zaraćenih strana.

Mediji u BiH su i 22. godine nakon rata još uveliko svrstani na *naše* i *njihove* i u službi *vlastitih istina*. Međutim, svijetli primjeri profesionalnog izvješavanja iz ratom zahvaćene BiH, kako domaćih, tako i stranih medija, upozorili su svjetsku javnost na snagu i značaj profesionalnog rada i postepeno utjecale na promjenu politika u demokratskom svijetu prema Bosni i Hercegovini. Takvi primjeri su prisutni i u postratnoj BiH, što ulijeva nadu, kako za tranzicijsku BiH, tako i za nezavisnost i profesionalnost medija u njoj. Bar većine i onih ključnih. I u što većoj mjeri. Jer, upitno je da li su uopće mogući apsolutno nezavisni mediji i apsolutno nezavisna i demokratska društva pred naletom nemilosrdne globalizacije, koja, uz pozitivne, sve češće pokazuje i negativne aspiracije u smislu unifikacije cijelog društva, što bi zapravo bio njegov kraj, do čega, nadati je se, ne bi trebalo doći. A kako do toga ne bi došlo, značajnu ulogu imaju i mediji, pa i mediji male, tranzicijske BiH, koja je vijekovima bila svijetu i Evropi primjer zajedničkog života i tolerancije, kao i bogatstva različitosti. Zbog svega navedenog, preporučljivo je i dalje naučno-istraživački pratiti cjelokupno bosanskohercegovačko društvo i njene medije u tranziciji, te na vrijeme upozoravati na negativne i isticati pozitivne efekte tranzicije i globalizma. Neophodno je istraživati i iznalaziti načine racionalizacije visokoškolskih ustanova kako bi se izbjegla hiperprodukcija univerziteta kojih je danas više u BiH nego nekad u cijeloj bivšoj Jugoslaviji, a s ciljem da se izbjegne hiperprodukcija i medija i novinara.

Neophodno je ubuduće pronalaziti i adekvatnija rješenja za provođenje medijske regulative i prakse zaštite novinara u BiH od bilo koje vrste pritisaka i prijetnji, te podsticati novinare i medijske kuće na veću međusobnu povezanost i profesionalnost, čime će informiranost biti sve objektivnija, profesionalnija i društveno korisnija. To je za društva poput BiH, veoma važno, pogotovo dok su na trasi tranzicije i traženja puteva priključenja EU i globalnoj demokratskoj zajednici.

VII LITERATURA I DRUGI IZVORI:

1. Ahmetašević Nidžara, Reforma medija u Bosni i Hercegovini, Internews u BiH 2014.
2. Alić Sead, Mediji, zatvor bez zidova, biblioteka KuGla, Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, Zagreb,2012.

3. Axelos Kostas, Uvod u buduće mišljenje. Na putu k planetarnom mišljenju, Stvarnost, Zagreb, 1972.
4. Barbič Ana, Nekonformizam i javno mnijenje, časopis Sociologija 01/1969
5. Bašić Hrvatina, Sandra, Petković Brankica, Jusić Tarik, Vlasništvo nad medijima i njegov utjecaj na nezavisnost i pluralizam medija, Mediacentar, Sarajevo, 2004.
6. Božović Ratko, Mediji i tranzicija, Medijska scena, septembar 2011.
7. Božinović Draga-Ciga, Mediji u tranziciji, NUNS, dosje 34 (dosje.nuns.rs) 2011.
8. Chomski Naom, Kontrola medija: Spektakularna dostignuća propagande, Beoknjiga, Beograd, 2009.
9. Chomski Naom, Mediji, propaganda i sistem, Zagreb, Marko Strpić, 2002.
10. Doob Leonid, Public opinion and Propaganda, New York, 1950.
11. Đorđević Jovan, O javnom mnenju, Rad, Beograd, 1957.
12. Đorđević Slobodan, Makluanova galaksija, NUBUS, Beograd, 1971.
13. Đuranović Draško, Nezavisnost medija u tranziciji, Media Online 2005; 04.05.2005.
14. Đuranović Draško, (Ne)moguća misija-Nezavisnost medija u tranziciji, Mediacentar, Infobiro, Beta, 4.5.2015.
15. Erjavec Karmen - Zgrabljic Rotar, Nada, Europski model medijskog odgoja i hrvatski model, Medijsko istraživanje br. 1 Vol. 6, Zagreb, 2000.
16. Fejzić - Čengić Fahira, Medijska globalizacija svijeta. Promocult, Sarajevo 2004.
17. Fejzić - Čengić Fahira, Uvod u teoriju informacija, Promocult, Sarajevo, 2007.
18. Fejzić - Čengić Fahira, Medijska kultura u BiH, Connectum, Sarajevo, 2010.
19. Fejzić - Čengić Fahira, Medijska teorija političkog u Bosni i Hercegovini-Medijski teorijski modeli: ekstremni egzemplar, Godišnjak FPN Sarajevo, 2007.
20. Fejzić - Čengić Fahira, Medijska globalizacija svijeta, Promocult, Sarajevo, 2004.
21. Fejzić - Čengić Fahira, Medijska globalizacija svijeta i Bosna i Hercegovina, Znakovi vremena, Sarajevo, jesen, 2003. Vol. 6. br. 21.
22. Forum za tranzicionu pravdu 4; Fond za humanitarno pravo, decembar 2012 (str: 55-66)
23. Habermas Jürgen, Javno mnjenje, Kultura, Beograd, 1969.
24. Hatibović Džemal, Globalizacija, evropsko tržište, Evropska zajednica, VOL.LIV. br. 1- 2, Beograd, 2002.
25. Herman S. Edward; Robert W. McChesney, Globalni mediji, Clio, Beograd, 2004.
26. Kamber Ajdin, Ajnadžić Mirza, Mladi u BiH podijeljeni zbog ratne prošlosti, Priče iz tranzicije, ciklus 2010-2011, SCCA/pro.ba, IWPR i Studentski eFM radio
27. Kamber, Ajdin, Odvojene bosanske škole produkuju etničke podjele, Priče iz tranzicije 2012.
28. Kean John, Mediji i demokratija, Filip Višnjić, Beograd, 1995.
29. Kečo-Isaković Emina, Država bez medija, ili mediji bez države, Godišnjak BZK Preporod, 113/2015
30. Kontić Boro, Šarafcigerom na sistem, ili zašto u BiH nikad neće funkcionisati javna RTV, Puls demokratije, br. 3. 2006.
31. Kovačević Braco, Globalizacija i suverenost, Zbornik radova, EDC, Banja Luka
32. Kuvačić Ivan, Masovne komunikacije i savremeno društvo, časopis Sociologija 4/1968
33. Kunczik Michael, Uvod u znanost o medijima i komunikologiju, Zakl. F. Ebert, Zagreb, 2006.
34. Lavić Senadin, Mediji, nacijski projekt, str.25, list Preporod, br.2/1084, 15.01.2017.
35. Lavić Senadin, Leksikon socioloških pojmova, FPN, Sarajevo, 2014.
36. Lazić Aleksandra, Uticaj globalizacije na medijsko tržište u BiH (časopis SVAROG br. 9, oktobar 2014. (194-207)
37. Leonardov Igor, Masovno komuniciranje kao naučna disciplina, Institut društvenih nauka-Centar za istraživanje javnog mnjenja, Beograd, 1967.
38. Mediacentar_online/Magazin novinarstvo, Politički pritisci i ekonomska nesigurnost najveće prepreke slobodi medija u BiH i regiji, 02.05. 2016.
39. McLuhan M. Razumijevanje medija, Golden marketing - tehnička knjiga, Zagreb, 2008.
40. Milardović Anđelko, Pod globalnim šeširo-m-Društvo i države u tranziciji i globalizaciji, biblioteka Globalizacija, Centar za politološka istraživanja Zagreb, 2004.

41. Mujagić Nermina, Veze političara i vlasnika medija: zakonske granice i preporuke za unapređenje, e.novinar, god. VI, broj 47, od 27.11.2017.
42. Nuhanović Asad, Fenomen javnosti, Promocult, Sarajevo, 2005.
43. Oleksandar Dorokhov; Delibašić Milica, Institucionalni aspekti nezavisnog novinarstva (str.769-782) Medijski dijalozi, br. 24, Podgorica, maj 2016.
44. OSCE Misija na Kosovu: Sloboda medija i bezbjednost novinara na Kosovu, jun,2014.god.
45. Pakard Vans, Industrija svesti-skriveni ubeđivači, Sedma sila, Beograd, 1967.
46. Peruško Z. Uvod u medije, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2011.
47. Popović Mihajlo, Problemi društvene strukture, BIGZ, Beograd, 1974.
48. Puhalo Srđan, Tranzicija i bosanskohercegovačko društvo ili ništa nas ne smije iznenaditi, www.sveske.ba
49. Risman David, Usamljena gomila, Nolit, Beograd,1965.
50. Robert W. McChesney, Bogati mediji, siromašna demokratija. Komunikacijske politike u mutnim vremenima, Šahinpašić, Sarajevo, mart, 2008.
51. Serdanović Aleksandar Velizar, Javnost i mediji u crnij Gori, Obod, Cetinje 2007.
52. Supek Rudi, Ispitivanje javnog mnijenja, Naprijed, Zagreb, 1968.
53. Šajkaš Marija, Tranziciona pravda i uloga medija na Balkanu, 2007.
54. Štavljanin Dragoljub D., Demokratija i mediji u eri globalizacije, FPN Beograd, 2012.
55. Tadić Ljubomir, Poredak i sloboda, Kultura, Beograd, 1967.
56. Termiz Dževad, Vrhunac negiranja je odbacivanje naučne istine, intervju, Preporod 22/1080, 15.11.2016.
57. Termiz Dževad, Metodologija društvenih nauka, NIK „Grafit“, Lukavac, 2009.
58. Termiz Dževad, intervju, str. 26-27, list Preporod, br.22/1080, Sarajevo, 15.11.2016.
59. Tucaković Šemso, Leksikon mass medija, Prosperitet, Sarajevo, 2004.
60. Turčilo Lejla, Buljubašić Belma, Nevidljiva Evropa: Medijska slika Evropskih i integracija u BiH, Fodnacija Heinrich Booll Stiftung, Sarajevo, 2016.
61. Turčilo Lejla-Buljubašić Belma, Vjerodostojnost medija: Izazovi globalizacije i specifičnosti regiona, FPN, Sarajevo,2016.
62. Veljanovski Rade, Mediji i država u tranziciji, FPN Beograd, Godišnjak 36, 2009.god.
63. Veljanovski Rade, Verodostojnost medija i dometi medijske tranzicije, FPN Beograd, 2011.
64. Vujuć Antun, Hrvatski leksikon, Naklada Leksikon, d.o.o. Zagreb,1996.
65. Zgrabljčić-Rotar, Nada,Medijska pismenost i civilno društvo, Media Centar, Sarajevo 2005.

Internet izvori:

- <http://www.vesta.ba/images/publikacije/Drustvenaodgovornostmedija.pdf>
- <http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001908/190810HRV.pdf>
- <http://media.cgo-cce.org/2015/11/cgo-cce-prikrivena-kontrola-medija-u-cg.pdf>
- <https://medijskidijalozi.files.wordpress.com/2014/05/medijski-dijalozi-br-19.pdf>
- http://www.media.ba/sites/default/files/znacaj_medijskog_integriteta_vracanje_medija_i_novi_narstva_u_sluzbu_javnosti.pdf
- <http://www.mc.rs/upload/documents/biblioteka/vlasnistvomediija1.pdf>
- <http://www.novinarska-skola.org.rs/sr/wp-content/uploads/2014/08/Znacaj-medijskog-integriteta.pdf>
- https://bib.irb.hr/datoteka/649633.Grmua_DVA_DESETLJECA_HRVATSKOG_NOVINARSTVA.pdf
- <http://www.mediadem.eliamep.gr/wp-content/uploads/2012/11/Croatia.pdf>

- http://www.media.ba/sites/default/files/vlasnistvo_nad_medijima_i_njegov_utjecaj_na_nezavisnost_i_pluralizam_medija_-_final.pdf
- Zakon o Radio-televiziji Federacije BiH, <http://www.fbihvlada.gov.ba>
- Zakon o javnom radiotelevizijskom sistemu Bosne i Hercegovine, http://www3.bhrt.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=101
- RAK – Regulatorna agencija za komunikacije, Pravilo o medijskoj koncentraciji i vlasništvu nad elektronskim i štampanim medijima (Pravilo 21/2003), Sarajevo, 01. 04.2004, <http://www.rak.ba>
- <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/09253.pdf>
- https://ti-bih.org/wp-content/uploads/2015/10/Bosna_i_Hercegovina_kao_zarobljenik_politicke_ekonomije_Divjak_Blagovcanin.pdf
- www.bosnjackiinstitut.ba/home/sadrzaj/85-Javnost_u_Bosni_i_Hercegovini
- <http://www.autonomija.info/wp-content/uploads/2011/03/Vojvodjanski-mediji.pdf>
- <http://userpage.fu-berlin.de/~tomic/wp-content/uploads/Tomic-2011-Od-transformacije-do-tranzicije.pdf>
- http://tripalo.hr/knjige/hrvati_u_bih/kukic.pdf
- <http://www.maticacrnogorska.me/files/41-42/02%20ilija%20despotovic.pdf>
- www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?Hrvatska_enciklopedija_Id=16328
- www.hrleksikon.info

VIII POPIS TABELA, GRAFIKONA I SLIKA...

Kvanitativna analiza: str. 105. - 111.

Mediji o medijima: str. 116. - 119.

Naziv odsjeka i/ili katedre: Komunikologija

Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Ajdin Kamber

Naslov rada: Nezavisnost medija u tranzicijskoj BiH od 1995-2017. godine

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 129

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Sarajevo, 22.04.2019

Potpis

_____